

BİR TÜRK KURUMU OLAN
AHİLİK

Yazan:

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

BU KİTABI

Geniş kültürü, engin yurt ve ulus tutkusu ile bana en büyük güç kaynağı olan eşim Belkıs'a sunuyorum.

BİR TÜRK KURUMU OLAN
AHİLİK

Yazan :

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1974

Ö N S Ö Z

“Ahi” sözcüğü, arapçada “kardeşim” anlamına gelir. Anadolu’da XIII. yüzyılda Türkler tarafından kurulmuş olan “ahilik” örgütü, adını, bu arapça sözcüğün, daha doğrusu türkçede cömert, eli açık anlamına gelen “Akı” sözcüğünün terimleşmesinden almıştır.

Bu kurumun o çağlar için orijinalliği bir yana, Anadolu Türklerinin sosyo-ekonomik yaşantısında oynadığı rol çok büyük olmuştur.

Önce, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş hızlandı.

İkincisi, o zamana dek büyük bir çoğunlukla, Türk olmayan yerli halkın elinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türkler de katılmaya, ona ayrı bir canlılık vermeye başladılar.

Üçüncüsü, Türk esnaf ve sanatkârları toplumda imtiyazlı bir duruma geçti ve bunlar yavaş yavaş şehir ekonomisinde söz sahibi oldular.

Bu değişiklik, Anadolu’ya yüzelli yıl içinde aynı ırktan fakat ayrı iki sosyal yapıdaki sınıfın gelişi ile ilgilidir.

Gerçekten XI. yüzyıl sonlarına doğru bu bölgeye gelenler çoğunlukla atlı Türk göçbeleri idiler. Bunlar, sürüleri ile batıya ilerleyip, bir direnme ile karşılaşınca sürülerini ve çadırlardaki çoluk çocuklarını arkalarına alıp elde silah çarpışıyor, savaşı kazandıktan sonra da oralara yerleşiyorlardı.

İlk kez girdikleri İran’da böyle oldu, Anadolu’da da böyle oldu ve bu iki ülkeyi ele geçirdikten sonra İran toprakları, Türklerin doğudaki anayurtları ile Anadolu arasında bir köprü, geniş bir geçit yeri oldu. İran toprakları ayrıca, Türk ve İran kültürlerinin karışarak ortak bir uygarlığın ortaya çıktığı bir pota da oldu.

Selçuklular ve Osmanlılar devrinde birçok kurum adlarının, terimlerin, sanat, fikir ve edebiyat ürünlerinin, farsça-türkçe sözcük-

lerle karışık olarak kullanılmasının nedeni de bu ortak yaşantı ve karşılıklı kültür alış verişidir. Ticaretle de durum buna yakındır. Örneğin Konya'nın XIII. yüzyıl ünlü ipek tüccarlarından Ahi Ahmet Şah'ın, hem Konya'da hem Tebriz'de dükkânları vardı. Osmanlıların ilk devirlerinde Bursa ve Edirne'deki İranlı sanatkarlar konusu da böyledir. Bunların büyük bir çoğunluğu, İran'da yerleşmiş Türk asıllı sanatkarlardı. Bu ortak ilişkiyi kavrayamayan bazı bilginler, İranlı sözcüğüne, farsça deyim ve terimlere bakarak, bütün fikir ve sanat ürünlerini İran'a mal etmişlerdir.

XI. Yüzyıldan XIII. yüzyıl ortalarına dek İran geçidinden, sürülerini otlata otlata ya da burada eylemeden Anadoluya geçen Türklerin büyük bir çoğunluğu atlı göçebelereydi. Türkistanın büyük ve uygar şehirlerinin esnaf ve sanatkarları bu ilk göçte gelmediler. Ama, XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol hükümdarı Cengiz 1209 da Uygur Türklerini buyruğu altına alıp 1211 de Çin'e girdikten sonra 1219 da Harezmi ülkesine saldırdı. Cengiz'in öldüğü 1227 yılında Türkistan ve Harezmi ülkesi tamamen Moğollar eline geçmişti. O çağların en uygar Türk şehirleri olan Buhara, Semerkand, Taşkent, Merv, bu yarı yaban ulus tarafından yerle bir edildi. Buralardan kaçabilen esnaf ve sanatkarların çoğu, Anadolu-İran yoluyla Çin'e giden Venedikli gezgin Marco Polo (1254-1323)'nun "Türkmen ili" olarak nitelediği Anadoluya sığındı.

Kaynaklar bize, o zaman yalnız Merv şehriden bir defada yetmiş bin ailenin batıya göç ettiğini haber veriyor. Bu ikinci büyük göçte Anadoluya gelen Türklerin büyük bir çoğunluğu esnaf ve sanatkarlardı. Bunlar, Anadolunun ekonomik ve sosyal yaşantısında büyük değişiklik yaptılar, Türk halkının şehirlere yerleşmesini hızlandırdılar.

Bu yeni gelenler hem yerli Bizans halkına, hem de kendilerini buraya dek kovalayan Moğollara karşı örgütlenmek zorunda idiler. Yerli Bizans esnaf ve sanatkarlarının rekabetlerini, kendi sanat kuruluşlarına çeki düzen vererek, Moğol saldırısını da, halkı, gerektiğinde savaşıma hazır duruma getirerek önleyebilirlerdi. Çünkü Moğollar, doğudaki yurtlarından sürdükleri Türklerin arkasını bırakmıyorlardı. Baycu Noyan komutasındaki Moğol orduları, daha İran'ı ele geçirip İlhanlılar devletini kurmadan, o zamanlar batının en güçlü devleti olan Anadolu Selçuklularını Moğol yönetimi altına almak için bu bölgeye girdi ve 1243 de yapılan "Kösedağ Savaşı" ile bu amaçlarına da kavuştular. Bu yenilgi Anadolu Türklerinin yüz yıl süre ile Moğol zulmü altında inlemesine ve ülkenin bütün zenginliğinin,

İlhanlı başkenti Sultaniye'ye (bugünkü Kazvin yakınında) taşınmasına yol açtı.

Bu nedenlerle Anadolunun, o zamanki büyük Türk düşünürleri, halkı, bu tehlikelere karşı güçlendirme ve örgütlendirme çabasına giriştiler. Örneğin başkent Konya'da Mevlanâ Celaleddin Rumî, Selçuklu sarayındaki ve şehirdeki aydın ve aristokrat toplumu bir amaç çevresinde topluyarak yetiştirmeye çalıştı. Kırşehir'de yerleşen Hacı Bektaş, göçebe Türk topluluklarının arasına girip onların ulusal duygularını kamçılıyarak Türk dilinin, müziğinin, folklorunun, edebiyatının ve kültürünün, Bizans ve İran etkileri altında eriyip gitmesini önledi.

Gene Kırşehir'de yerleşen bir başka büyük Türk düşünürü, ekonomisti Nasırüddin Ahi Evran, en önemli bir işe girişti. Bu iş, Horasan, Harezmi ve Türkistandan gelen Türk sanatkarlarının, bir ahlak ve sanat bileşimi olan "Ahi kuruluşu" içinde örgütlenmesidir. Bu örgütün ahlak kurallarını, daha önce hemen bütün İslam ülkelerinde bilinen ve beğenilen "fütüvvetname"lerden aldı. Bu fütüvvetnameler, iyi ve mükemmel insan olma kurallarını kapsayan eserlerdi.

Nasırüddin Ahi Evran'ın kurduğu ve önce kendi sanatı olan deri işçiliğinden başlattığı ahiliğe, ancak esnaf ve sanatkar olanlar katılabilirdi. Ahiliğin, tekke ve zaviyelerde kümelenip halka el açarak, kutsal duygular sömürücülüğü ile onların sırtından geçinen tüfevli tarikatlardan farkı buradadır. O, Anadolu Türküne, alın teri ile geçinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneğini aşılamıştır.

Sanatkarlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları toplandıkları ahi konuk ve toplantı salonlarında da ahlak eğitimi uygulanıyordu. İşte bu yolla yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkarları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkarları ile yarışabilecek bir sanat yeteneğine kavuşmuş oluyordu.

Ahiler ayrıca, yüz yıldan artık bir süre, aralıksız olarak büyük topluluklar halinde Asya'dan Anadolu'ya akıp gelen halkın, sıkıntı çekmeden yerleşmelerinde de büyük yardımda bulunmuşlardır.

Güvenliğin, haber alma ve taşıt araçlarının ilkel ve yetersiz olduğu o çağlarda bu yeni gelen ırkdaşlarına yiğitlikle ve cömertlikle kucak açmaları onlara büyük teselli olmuştur.

XIV. yüzyılda, Orhan Gazi zamanında Anadolu'yu baştan başa dolaşmış olan Tancalı gezgin İbn-i Batuta, eserinde, Türk konuk-severliğinin göğüs kabartıcı örneklerini övgü ile bize anlatıyor.

*

İşte bu kitabımızda, Türk'e özgü bir kurum olan ahiliğin kökenlerini, temel prensiplerini ve tarihî gelişimini anlatmaya çalıştık. Ayrıca kuruluşun, gedikler (lonca) biçimine dönüşünü, yurt dışı ve yurt içi başka kuruluşlarla karşılaştırarak aralarında benzerlik olup olmadığını eleştirdik. En sonunda da Ahi kurumunun bir kalıntısı ya da köylerdeki bir uygulama biçimi olan ve günümüze dek gelmiş bulunan "yaren örgütü" üzerine yerel bir örnek verdik.

Bugüne dek yapılan pek çok çalışmalara rağmen, ahilik üzerinde hâlâ son sözün söylenmiş olmadığı kanısındayız. İleride bulunacak yeni belgeler ve bilgiler, bu kuruluşun niteliğine ve işleyişine yeni ışıklar serpeceğine inanıyoruz.

Burada, bu kitabın dizininin hazırlanmasında yardımları dokunan asistan arkadaşlarım Dr. Mustafa Fayda'ya ve Dr. İsmet Kayaoğluna teşekkür ederim.

Neşet Çağatay

Ankara, 28/2/1974

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	III
İçindekiler	VII

GİRİŞ

FÜTÜVVET-AHİ İLİŞKİLERİ

Ahilik	3
Kelimenin tanımlanması	3
Ahiliğin kökenleri	3
Konu ile uğraşanların fütüvveciliği ve ahiliği tarifleri	4
Feta teriminin ilk kullanılmaya başlanması	6

BİRİNCİ BÖLÜM

Fütüvvecilik

Sonradan fütüvvete dönüşen örgütler	9
Bu dağınık kuruluşların fütüvvecilik prensiplerinde birleşmesi	10
Fütüvvet ve niteliklerinden ilk bahsedenler	11
Fütüvvetin sûfilikle ilişkileri	16
Fütüvvet-batınlık ilişkileri	17

İKİNCİ BÖLÜM

Fütüvvecilikte Yeni Gelişim Halife Nasırın Fütüvveciliğinin Başına Geçmesi

Nâsırın imamiyeye eyilimi	23
Suhraverdî fütüvvetnamesinin eleştirilmesi	24

Anadolu Ahi fütüvvetnamelerindeki tasavvuf kuralları nereden nereden geliyor	28
Fütüvveciliği tekeline alan Nâsırın onu milis gücü haline getirme çabaları	36
Eldeki ilk Anadolu fütüvvetnamesine sonradan giren unsurların karşılaştırılması	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türke Özgü Bir Kurum Olan Anadolu Ahiliği

Ahi kelimesinin tanımlanması	51
Ahiliğin kuruluşu üzerinde bizim görüşümüz	55
Ahi Evran kimdir?	57
Ahiliğe benzetilen dernek ve kuruluşlar	59
İhvan üs-Safa	59
Batınlık	61
Karmatiler	65
Haşîşiler	66
Melamîlik	67
Masonluk	69
Masonluğun menşei	69
Masonluğun amaçları	70
Ortaçağ Avrupasının esnaf ve sanatkârlar kurumları	73
Burglar	73
dinî siteler	73
İlk ticarî koloniler	74
Şehirlerde sanayiî guruplaşması	75
Şehirlerde tekellilik ve himayecilik	76
Assosiyasyonlar (dernekler)	77
Üniversiteler	77
Confrerie (dinî dernekler)	78
Ticarî ortaklıklar	78
Korporasyonlar	78
Bu kuruluşların ahilikle karşılaştırılması	81
Batını-Karmatî-Haşîşî örgütleri ile ahiliğin karşılaştırılması ..	81
Melamîliğin ahilikle karşılaştırılması	82
Masonlukla ahiliğin karşılaştırılması	83
Ortaçağ Avrupa esnaf ve sanatkâr kurumlarıyla ahiliğin karşılaştırılması	83
Şövalye kuruluşları nedir?	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Anadoluda ahiliğin ortaya çıkışını hazırlayan etkenler ve ahiliğin sosyal yaşantıdaki rolü

Anadoluda ahiliğin ortaya çıkışını hazırlayan etkenler	89
Anadoluda ahi kuruluşunun öncüleri	95
Ahiliğin Osmanlı sosyal hayatını düzenlemede rolü	101
İbn-i Batuta'nın ahiler hakkında verdiği bilgiler	103

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ahiliğin Osmanlı Esnaf ve Sanatkârlar Faaliyetlerini Düzenlemesi

Ahiliğin Osmanlı esnaf ve sanatkârlar faaliyetlerini düzenlemesi	111
Esnaf ve sanatkârların işleri hakkında tüzük	113
1776 tarihli narh defterinden: (bazı eşya fiyatları)	119
1831 tarihli bir narh defterinden bazı eşya fiyatları	120
1856 tarihli bir narh defterinden: (okkası kuruş hesabı ile)	120
1811 tarihinde bazı işçi gündelikleri	121
Bu gündeliklerden bazılarının 1848 yılındaki durumu (gündelik kuruş olarak)	121

ALTINCI BÖLÜM

Osmanlı Esnaf Ve Sanatkârlar Teşekküllerinin Gedikler Haline Dönüşü

Osmanlı esnaf ve sanatkârlar teşekküllerinin gedikler haline dönüşü	125
Gedik ne demektir?	126
Enfiyeci gediğine ait bir berat	127
Bürüncük dokuyucularına ait gedik beratı	128
Peştemalcı gediğine ait berat	128
Şekerlemeci gediği	128
Gedik türleri ve gedik nizamı	129
Gediklerin ve sanat ve ticaret tekerciliğinin kaldırılması	130
Süreklilik (istikrar) kazanan gedikler	131
İtibarı muhafaza edilmiş düzenli gedikler	131
Gedik üstüne gedik konması	132

YEDİNCİ BÖLÜM

Esnafın Gelenek Töre Ve Törenleri

Esnafın gelenek töre ve törenleri	135
Serezde esnaf kuruluşları ve yaşantıları	143
Yönetim	144
Esnaf kurulları ve toplantıları	146
Yönetim kurulu	146
Büyük kurul (kâhyalar kurulu)	146
Ziyafet toplantısı (geleneksel yıllık toplantı)	147
Üç günler (yılılık genel toplantı)	149
Olağan üstü toplantı	150
Memleket toplantısı	150
Esnaf sandığı	151
Esnaf örgütü ve meslekî törenler	153

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Ahi Örgütünün İmece Ve Yaran Kuruluşu Halinde Köylere Yayılışı

Ahi örgütünün imece ve yaran kuruluşu halinde köylere yayılışı	159
Yaran odaları	160
Konunun Isparta ilinde izlenmesi	161
Yenice köyde yaran odaları kuruluşu	162
Bir yaran odasının kuruluşu	163
Odanın iç düzeni ve gelenekleri	164
Yaranların köyde sosyal yardım çalışmaları	167
Yaranların düğünlerde yardımları	168
Yoksul ve kimsesizlerin işlerine yardım	169
Tarım işlerinde yardım	169
Yaranların harman sonu yıllık eğlenceleri	169

DOKUZUNCU BÖLÜM

Ahi Tüzükleri Olan Fütüvvetnamelerin ortak ilkeleri

Ahi tüzükleri olan fütüvvetnamelerin özeti	175
Fütüvvetnamelerin ortak ilkeleri	178
Ahi töre ve kuralları	180
Ahilikte önemli aşamalar ve rütbeler	180
Bibliyografya	185
Genel Dizin	193

G İ R İ Ő
FÜTÜVVET - AHİ İLİŞKİLERİ

AHİLİK

Kelimenin tanımlanması:

Ahilik, XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla dek Anadolu'daki esnaf ve sanatkârlar birliklerine verilen bir addır.

Kelimenin, sözlük, terim ve örgüt olarak türlü anlamları vardır.

A) Ahi kelimesi arapçadır ve sözlük anlamı "kardeşim" demektir.

B) Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade eder.

C) Örgüt olarak ise: M. XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurumdur diye tanımlanabilir.

Ahiliğin kökenleri:

Konu üzerinde en ciddi incelemeleri yapan batılı oryantalistler, bugüne dek yaptıkları yayınlarda ahiliğin kökenlerini, doğuda özellikle araplar arasında gelişmiş olan fütüvvet örgütüne dayarlar; ama gene de onun, fütüvvetten bir hayli değişik ve Anadolu Türklerinin onu, bu bölgede geliştirip biçimlendirdiklerinde yani, Anadolu Türklerine özgü bir kuruluş olduğunda birleşmektedirler.

Gerçekten ahi töre ve törenlerini, örgüte giriş kurallarını kapsayan ahi yönetmeliği niteliğindeki eserlere son zamanlara dek "fütüvvetname" adı verilmiştir.

Ahilikten önceki fütüvvetnamelerde nitelikleri anlatılan fütüvvetçilik ahilikten önce ortaya çıkmış bir kuruluştur. Ancak fütüvvetçilik, daha çok kişisel erdemlere ve askerî niteliklere önem verdiği halde ahilik, ilk sıralarda yani, XIII. yüzyıl başlarından Osmanlıların askerî ve yönetim kurumlarını düzene koymasına dek hem esnaf ve sanatkârlar korporasyonu gibi hem de devlet askerî güçleri yanında,

Abbasiler yönetimindeki fütüvveciler gibi onlara yardımcı olarak görev yapmış bir kuruluştur¹.

Osmanlı devletinin kuruluşunda ve yeniçeri askerî örgütünün ortaya çıkışında ahilerin büyük rolleri olduğunu ilk kez M. Fuat Köprülü bahis konusu etmiş, bu görüş daha sonra başka bilginlerin bulduğu yeni belgelerle doğrulanmıştır².

Ahilik, böylesine türlü yönleri ve fonksiyonları bulunmasına rağmen, örgütün kuruluşuna, niteliğine ve işleyişine dair yeterince kaynak bulunamamasından dolayı konuyu tam aydınlatan bir eser yazılamamıştır. Çünkü ahilikten bahseden ve fütüvvetname adı ile anılan eserler, bu kuruluşa bağlı bulunan esnaf ve sanatkârların iş başındaki çalışmalarından çok, dükkânlarını kapattıktan sonraki yaşantılarını ve törenlerini anlatmaktadırlar.

Eldeki kaynakların verdiği bilgilere göre Anadolu'daki ahilik, doğudaki fütüvvetçiliğe benzer bir kuruluş halinde faaliyette bulunmakta görünüyor. Başka bir deyişle bu kuruluş, ahilik adı ile bilinen biçimini almadan önce Anadolu'da fütüvvecilik örgütü halinde faaliyette bulunuyordu³. Bu nedenle, fütüvveciliğin kökeni ve niteliği anlaşılmeden ahilik anlaşılamaz. Çünkü fütüvvecilik, sonradan Anadolu'da yeni bir nitelik kazanarak ahilik adı ile anılmağa başlanmışsa da bu yeni biçimdeki ahilik, temel kurallarını fütüvvecilikten aldığından ilk sıralarda bir süre fütüvvet-ahi kuruluşu halinde faaliyet göstermiş olmalıdır.

Konu ile uğraşanların fütüvveciliği ve ahiliği tarifleri:

Ahiliğin temeli olan fütüvvecilik, X. yüzyıldan başlayarak örgütlenmeye başlamıştır.

Fütüvvet kelimesi arapçadır. Lugatta tekil olarak "feta": delikanlı, yiğit, eli açık, gözü pek, iyi huylu kişi; çoğul olarak "fityan" şeklinde geçer.

1) Bakınız, Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 1959 Ankara, ss. 89 vd.

2) Bak. Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, ss. 92 vd. Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. XI. cilt, sayı: 1-4, İst. 1950, ss. 536 vd.

3) İslâmiyetten önce Türk dünyasında alpler (savaşçı gaziler) adı ile anılan Türk şövalyeleri ve şövalyeliği vardı. Bunlar batı Avrupa derebeylerinin ilk sıralarında olduğu gibi, çevresinde toplandıkları bir sürü başkanlara kişisel bağlarla bağlanarak örgütlenirdi. Bak. Ömer Lütfü Barkan. Bundan önceki notta adı geçen makale, ss. 535 vd.

Fütüvvet ve bunun yumuşatılmış şekli “fütüvve”: eli açıklık, yiğitlik, gözü peklik, başkasına yardım edicilik yani olgun kişilik anlamına gelir.

Kur’an’da, (XXI, 60) âyetinde İbrahim Peygamberin, Tanrı’nın birliğine inanıp putları kırmak suretiyle azgın Nemrud’a karşı yiğitlik ve mertlik göstermesi dolayısı ile yukarıda açıkladığımız anlamda kullanılmıştır⁴. Kelime, Yusuf Sûresinin 30. ve Kehf Sûresinin 60-63. âyetlerinde, köle anlamında kullanılır.

Tasavvuf terimlerini açıklayan “Ta’rifat” adlı eserin “fütüvvet maddesinde: “halkı dünya ve âhirette kendi nefesine yeğ görmektir” denmektedir⁵.

İmam Kuşeyri, kendi adı ile anılan “Kuşeyri Risalesi”ndeki fütüvvet bölümünde “Onlar, Rablarına iman etmiş gençler (fetalar) idiler. Biz onların doğru yolda gitme yeteneklerini artırdık (XVIII, 13) âyeti” ile başlayarak fütüvvetin tariflerini şöyle sıralıyor: “fütüvvetin aslı, kişinin, başkasının işinde olması ve onların işini güdüp gözetmesidir”. Hadiste: “Kul müslüman kardeşine yardım ettikçe Tanrı da ona yardım eder” Buyurulmuştur. Cüneyd-i Bağdadî: “fütüvvet Şam’da, dil (fasahat) Irak’ta, doğruluk Horasan’dadır” der ve fütüvveti: kulun kendi nefsinin başkasınınkinden üstün ve değerli görmemesidir diye tanımlar.

Ebu Bekr Verrak: feta, düşmanı olmayan kişidir.

M. Ali Tirmizî: fütüvvet, kulun, Tanrı için kendi nefesine düşman olmasıdır.

Bir başkası: dostların yanlılık, eksiklik ve sürçmelerini bağışlamak ve göz yummaktır.

Bir başkası: hiç kimseye düşmanlık duyguları beslememektir.

Ömer b.Osman el-Mekkî: iyi huydur.

Bir başkası: iyilik yapmak ve kötülükten sakınmaktır. der.

Hasılı herkes, fütüvvet hasletlerinden kendi beğendiği iyi bir hasleti fütüvvet diye tanımlamıştır. Dostların ayıplarını örtmek ve

4) “İbrahim denen bir fetadan, onlardan söz ettiğini duyduk” bak. Kur’an, XXI, 60.

5) Bak. Ta’rifat-ı Seyyit Şerif Cürcanî, 1318 (1902), İstanbul, fütüvvet maddesi.

düşmanın düşmanlığından korunmak da fütüvvet gereğidir.” diyor ve fetaca davranışa dair birkaç örnek veriyor⁶.

Cürcan bölgesinde M. 928–1077 yılları arasında hüküm sürmüş olan Ziyar Oğulları prenslerinden Unsur el-Maalî Keykâvus’un, oğlu Gılanşah için M. 1080 yılında yazdığı “Kabusname” adlı eserde de “Civanmerdlik resmi” yani fütüvvet vasıfları bölümünde de aynı nitelikler sayılmaktadır⁷.

Arap diksiyonelerine iki ciltlik ek yazmış olan ünlü bilgin Dr. R. Dozy, fetayı: gençlik zevkleri (les plaisirs de la jeunesse) şeklinde tanımlamakta ve Peygamber Hz. Muhammed’in soyundan gelenlerin, soplalarını, dip cetlerine dek götürerek kendilerini bir tür yiğitlik payesi ve haysiyeti kazanmış olan fütüvvetin gerçek temsilcileri saydıklarını ve fütüvvetin, olgunluk, soyluluk ve yüksek meziyetler demek olduğunu söylüyor⁸.

Feta teriminin ilk kullanılmaya başlanması:

İslam öncesi çağlarda ve islamın ilk devirlerinde arapçada yalnız ve tekil olarak “feta” kelimesi kullanılıyor ve genç, güçlü, eli açık, yiğit anlamına geliyordu.

O çağlarda bu hasletleri kendilerinde bulunduran kişiler bir birlik halinde bulunmuyor, feta denen kişiler tek tek anılıyordu. O çağlar için bir örnek olarak arap edebî ürünlerinin çoğunda sözü edilen kişi, Tay kabilesi başkanı prens Hatem Tai’dir. Bunun konuklarını çok iyi ağırladığı, yanından ayrılışlarında onlara at ya da deve hediye ettiği dillere destandır. O devir için buna benzer başka tek tük örnekler vardır.

İslamın ortaya çıkışının ilk yüzyılı ortalarına doğru, Arabistanda siyasal olayların anormal gelişmeleri sırasında, Hz. Muhammed’in amcası oğlu ve damadı Ali b.Ebi Talib’in, daha çok yiğitlik ve savaşçılık yönü üstün olarak gittikçe artan ve yayılan ünü onu, islam’da en iyi feta örneği olarak “lâ feta illa Ali” yani en iyi feta Alidir. Cümlesi ile tanımladı.

---

6) Bak. Müntahabat-ı Nafia-i Risalei Kuşeyriye, 1307 (1891), İstanbul, fütüvvet bölümü, ss. 180–184. Mutasavvif ve yazar Abdülkerim b.Havazin b.Abdilmelik, Nişapurlu olup M. 986–1072 yılları arasında yaşamış, Risale adlı eserini 1045 de yazmıştır.

7) Bak. Keykâvus, Kabusname, 1944, İstanbul, ss. 369 vd.

8) Bak. R. Dozy, Supplement au Dictionnaires Arabes, Paris, 1927, 2. ed. II, fütüvvet maddesi.

BİRİNCİ BÖLÜM
FÜTÜVVECİLİK

SONRADAN FÜTÜVVETE DÖNÜŞEN ÖRGÜTLER

Abbasiler hükümdar-halife soyu başa geçip doğudan Türkistandan, Horasan'dan getirdikleri Türk tutsaklardan kurdukları askerî birliklerin güçlü ve imtiyazlı bir duruma geçmelerine karşı bir tepki olarak IX. yüzyıldan başlayarak halk arasından bazı kuruluşlar ortaya çıktı.

Bunlar, toplu olarak örgütlenerek karışıklıklarda kundakçılık eylemlerinde bulunan ve "ayyar", çoğul olarak "ayyarun: kanun tanımayan, kanun dışı toplum", "evbaş (haydud)", "şâtır", çoğul olarak "şuttar: kurnaz", Selçuklular devrinden yani XI. yüzyıldan başlayarak da "rind", çoğul olarak "rünüd" adları ile anılıyorlardı.

Bunlardan özellikle ayyarlar, devlet otoritesinin gevşediği zamanlarda ortaya çıkar, zırhsız, silahsız, sadece taş ve sopalarla saldırıya geçerlerdi. Bunları Abbasi halifesi Emin'in (809-813) ordusunda kardeşi Me'mun'un (813-833) Türklerden oluşan ordusuna karşı ve daha sonra da Müstain'in (862-866) arkasında onun amcası oğlu Mu'tez'e (866-869) karşı döğüşüklerini görüyoruz. Bu kuruluşlar, görüldüğü gibi zaman zaman halifelerin, askerî valilerin ve güvenlik kuvvetleri başkanlarının hizmetine de giriyorlardı.

Bu tür sivil örgütler yalnız Bağdad şehrine özgü değildi. Bunlar, yerlerini XI. yüzyıldan başlayarak fütüvvet kuruluşunun daha düzenli bir biçim almasına dek Orta Asya, İran, Irak ve Suriye şehirlerine de yayılmış bulunuyorlardı.

Bu kanun dışı örgütler, X. yüzyıldan XII. yüzyıla dek çıkarıldıkları karışıklıklarda büyük başarılar da elde ettiler. Bunlar güçlü yöneticiler zamanında pular, gizlenirlerdi. Örneğin, Bûyeliler hükümdarı Adud ud-Devle ve üç büyük Selçuklu hükümdarı (Tuğrul Bey Alp Arslan ve Melikşah) zamanlarında kıpırdıyamadılar.

Abbasi halifesi Muti zamanında M. 972 yılında bunlardan, Bizans'a karşı kutsal savaşa katılmak isteyenlere silah verildiğinde işi azıtip Bağdad'da bir sürü karışıklıklar çıkardılar ve büyük bir felâketi önlemek için bir mahalle yangına verildi.

Bu tür kuruluşlarda mezhep birliği yoktu. Bu niteliğinden dolayı zamanla aralarına şiî, ismailî vb. heterodoks mezhep salikleri girdi.

Durumu elverişli gördüklerinde yağmalara girişen bunlar, işsiz, güçsüz, önemsiz kişilerdi. Bu bakımdan kendilerinin bir devlet hizmetine, özellikle güvenlik örgütüne alınmalarını istiyorlardı; çünkü bu yolla hem geçim sıkıntısından kurtulacaklar hem de hayatları güven altına girmiş olacaktı.

Bu örgütler, o çağlarda Türk ve İslam devletleri yönetimi altındaki şehirlerde, özellikle asker ve güvenlik güçlerinin yetersiz bulunduğu yerlerde ve zamanlarda, kaliteleri bir takım askerî ve sportif geleneklerle canlı tutulmuş çevresel ve kaçınılmaz bir milis gücünü temsil ediyorlardı ki böyle durumlarda, başkanları olsun olmasın şehir yöneticileri, sayı çoklukları ve güçlükleri dolayısıyla bunlara dayanıyorlardı.

Bu dağınık kuruluşların fütüvvecilik prensiplerinde birleşmesi:

Bu durum ve uygulama yani, bunlardan kamu işlerinde de faydalanılmaya başlanması bunların standard bir ahlakî disipline girmeleri veya sokulmaları zorunluğunu ortaya çıkardı. Görünüşe bakılırsa o zaman kendilerini toplum ahlakını düzenlemekle görevli sayan, ya da çalışmaları o yönde olan bazı tasavvuf ve tarikat kuruluşları bu kuralları tesbit etmede büyük rol oynamışlardır.

Fütüvvet sahibi kişi, ilk devirler edebî literatürlerinde sık sık övülmüştür. Çağının ahlakî ve terbiyevî durumu üzerinde bir çok eser yazmış olan alaycı eleştirici el-Câhiz (ölümü: Bağdad-869) “Kitab el-Tac fi ahlak el-Mülûk” adlı eserinde “Kitab el-Fityan” adıyla bir kitap yazdığını söylüyorsa da bugüne dek ele geçmemiştir. Kitab el-Ağani’de de sık sık fityan hakkında bilgilere raslanır. Örneğin 804 de ölen İbrahim b.Meymun b.Behmen el-Mevsulî’nin biyografisinde sık sık fityandan ve bunun da içlerinde bulunduğu Kûfe fityanından söz edilir. Übülle’de ve Rey’de (Tahran), İbrahim’in ilişkiler sürdürdüğü fityan vardır. Bunlardan fityanın, bir örgüte bağlı kişilere verilen özel bir ad olduğu anlaşılmaktadır.

Emevîler halifesi Hişam (724-743) devrinde yaşamış bir şarkıcı olan Huneyn b.Belva el-Hirî’nin biyografisinde yer alan fityan hakkındaki bazı bilgiler, fityan kuruluşlarının Emevîler devrine dek giden eskilikte olduğunu gösterir. Hıristiyan şarkıcı Huneyn Hirînin kendisi fityandan olmadığı halde onların eğlence arkadaşları olup

8 A) Bak, Kitab el-Ağani, 2. baskı, II, 116-124; V, 3-46. el-Mubberred, ed, Wright, 1864, ss. 603. Bu eserdeki bir bilgi de fityanın güçlü bir kuruluş olduğunu ve sarı renk giysiler giydiklerini bildiriyor.

Hîre ve Kûfedeki fityan ocaklarına türlü lüks maddeler, kadın şarkıcılar, hokkabazlar bulurdu (8A).

Önce fütüvveci kuralları olarak bilinen bu yiğitlik ve civanmertlik vasıf ve faziletleri, fütüvveci, ayyar, şâtır vb. kuruluşların ortak nitelikleri olmaya başlamıştır. Bir süre sonra da halk tarafından çok beğenilen bu kurallara uyan örgütler, önce anıldıkları adlara bakmadan ayyar, şâtır, fütüvveci vb. adlarından herhangi biri ile adlandırılmaya başlanmışlardır; yani, ayyara, şâtıra, fütüvveci, ya da fütüvveciye ayyar, şâtır denmiştir⁹.

Ayrı ayrı adlarla anılan bu tür kuruluşları kendinde birleştiren fütüvvecilik gitgide, bir meslek ve sanata bağlı bulunması gerekli olmayan, içlerinde tasavvuf erbabının ve öteki tarikat birliklerinin de yer aldığı türlü kuruluşların ahlakî kurallar ve yiğitlik nitelikleri ile donatılarak belirli zamanlarda ve belli amaçlar için bir araya toplanabilen bir örgütün adı olmuştur.

Bunların öğrenmeleri ve uymaları gereken kurallar, fütüvvetname denen bir nevi tüzük niteliğindeki kitaplarda toplanmıştır. Bu eserler, fütüvvetin XII. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da bir meslek ve sanat dayanışma birlikleri durumuna gelişlerinden sonra bu meslek ve sanatların türlü basamaklarındaki kişilere standard ahlak kuralları ve meslek yetenekleri vermek, onları olgunlaştırmak için kullanılan tüzükler haline gelmişlerdir.

Fütüvvet ve niteliklerinden ilk bahsedener:

Abbasi halifesi Nasır Lidinillah (1180-1225) zamanında, ünlü filozof (mutasavvif) Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî tara-

9) F. Köprülü bu konuda: "daha VIII. yüzyıl sonlarında Bağdad'da Abbasi hanedanın dahili mücadelelerinden istifade ederek güçlenen ve XI. yüzyılın ilk yarısında şehri haraca keserek kendi menfaatlarına vergi toplayan ayyarlar teşkilatına çok benzer olarak Maverünnehr'de de X. yüzyılda "gâziler" adını taşıyan bir tekilâtın mevcudiyetini biliyoruz. Daha IX. yüzyılda Tahirîler ve Saffâriiler zamanında İran'da -yine bu adlar altında-buna benzer kuruluşlar vardı. Samanoğulları devrinde Maverünnehr gazileri, sınırlardaki kâfirlere, yani putperest Türkler'e karşı cihad ettiklerinden dolayı dinî bir öğünç ünvanı olan "gâzi" lakabını almışlardı; bunlar sayıca da önemli olduklarından, teşkilatları devlet tarafından resmen tanınmakta idi. Bunların başkanlarını, çağdaş bir annalist, Beyhâkî "sipahsalar-ı gâziyan" unvanı ile zikir ettiği gibi, yine onunla çağdaş tarihçi Utbî de bu konuda "reis al-fityan" lakabını kullanmakta, başka bir çağdaş tarihçi Gerdizî de aynı adamı "ayyarların başı" olarak nitelemektedir. Aynı kuruluşu üç ayrı ad altında zikreden bu annalistlerin hiç biri bu adlandırmada yanılmamıştır. Çünkü bu adlar, daha ilk zamanlardan beri birbiri yerine kullanılmakta idiler. Bak. Osmanlı Devletinin Kuruluşu, ss. 85. Ünlü tarihçi Taberî de, X. yüzyıl sonlarında ayyarlara, feta dendiğini, ayrıca ayyarların ve fityan'ın ayrı ayrı zikredildiğini söylüyor. Bak. Tarih ül-Ümem ve'l-Mülük, de Goeje baskısı, II, 886.

fından ele alındığı sırada açık olarak belirtilmekle birlikte, daha önce fütüvvetten söz eden eserlerin en eskisinden, Suhraverdi'ye gelinceye dek, hepsinde fütüvvet hakkında fikir bildirenler, büyük bir çoğunlukla tasavvuf erbabındandırlar. Ebu Abdurrahman Sülemî, İmam Kuşeyrî ve bunlardan naklen, Ali b.Hüseyin b.Ca'dûye (Ca'deviyye) nin, Ahi Ahmet Mûcib b.Şeyh Muhammed b.Mikâil ül-Erdebilî'nin fütüvvetnamelerinde ve öteki fütüvvetnamelerde adları geçen, Ebu Bekr Verrak, Cüneyd-i Bağdadî, Nasrâbâdî, Şakik-i Belhî, Sırrî Sakatî, Ebu Muhammed Rûyem b.Ahmet b.Yezid vb. gibi...

Bu mutasavviflerin, fütüvvet vasıflarından, temiz ahlakın kemal mertebesi ve bu nitelikleri taşıyan kişilerden, olgun ve eli açık kişiler olarak söz etmeleri, Ebu Abdurrahman Sülemî'nin, Horasan meşayihinden ve mutasavviflerinden, fütüvvette ileri derecede bir kişi olan Ahmet b.Hadraveyh'in (ölümü: M. 854), memleketinde, fityan'ın başkanı, şâtır bir ayyar'ı davet etmek istediğinde, karısı ile konuşmasını nakletmesi¹⁰, kendisinin de fütüvvetle ilgili olduğunu, hiç olmazsa, bu karı-koca arasındaki konuşmayı duyduğuna göre, bunlarla dostluğu bulunduğunu anlatmaktadır.

Gene Kuşeyrî'de yazılanlardan, örneğin Nuh Ayyar Nisaburî'den, az önce geçen şâtır bir ayyar'dan, Nesa ve Nisabur ayyarlarından söz etmesi, ayyarlığın, şâtırlığın, fütüvveciliğin yüksek basamakları olduğu, bunların yemek yemek, hizmetçilerine karşı davranma ve cömertlik gösterme gibi konularda birbirlerini sınamaları, fütüvvet edepi ve gelenekleri, kuralları hakkında esaslı fikir vermekte ve tasavvuf erbabının da, bu nitelik ve kuralları benimsedikleri, belirtmektedir¹¹.

---

10) Konuşma şudur: "Şeyh Ebu Abdurrahman Sülemî bana dedi ki, Ahmet b.Hadraveyh'in, karısına şunları söylediğini duydum:

- Memleketinde fityan'ın başkanı olan şâtır bir ayyar'ı davet etmek istiyorum.
- Karısı: sen, fityan davetinin hakkında gelemezsin.
- Koca: davet etmeyince olmaz.
- Karısı: davet etmiye karar verdinse koyunları, inekleri, eşekleri keser, adamın kapısından kendi kapına dek saçarsın.
- Koca: koyunları, inekleri anladım, eşekler ne olacak?
- Karısı: sen evine feta çağırıyorsun, mahallenin köpekleri bundan faydalanmıyacak mı? (onlara pay düşmiyecek mi?) dedi."

Bak. İmam Kuşeyrî, Risalei Kuşeyriye, 1318 Mısır baskısı, ss. 123. İst. Ayasofya kütüphanesindeki yazma nusha No. 1712, yaprak 119 a.

11) Bak. aynı eser, basılı nusha, ss. 123 vd. Ayasofya kütüphanesindeki yazma nusha No. 1712, yaprak 119 a vd.

Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'nin, fütüvvetin, tasavvufun bir parçası olduğu hakkındaki sözleri¹², ilk devirlere ait bu bilgilerle karşılaştırılınca, fütüvvetin kökeninin, tasavvufla sıkı sıkıya ilgili olduğu sonucuna varılabilir.

M. IX. yüzyıl başlarında Irak, İran, Horasan ve Maveraünnehir çevrelerinde, tasavvuf erbabının, niteliklerini ve davranışlarını beğendikleri şâtır ve ayyarlardan başka, mübeyyizeler, hurremiler, cavidâniler vb. gibi adlar altında örgütlenmiş ehl-i sünnet dışı (heterodoxe) birliklerin de, türlü bölgelerde ve ayrı başkanlar yönetiminde faaliyetinde bulduklarını biliyoruz. Kûşeyri'den önceki çağlarla ilgili bilgileri kapsayan kaynaklar, bunlara dair birçok olay zikretmektedirler. Bu cümleden M. IX. yüzyıl tarihçilerinden Taberî, 817 yılında şâtırların Bağdad'da, geniş bir kuruluşu ve etkili bir güce sahip olduklarını, hükûmet güçlerini uğraştırabilecek durumda bulduklarını yazıyor¹³.

XII.-XIII. yüzyıl tarihçilerinden İbn ül-Esir İzzettin Ebül-Hasan Ali b.Muhammed (1160-1234), 1030 yılı olayları arasında ayyarlarla öteki kuruluşların bazılarının Bağdaddan gazaya gitmek istemesi üzerine halife Kaadir tarafından kendilerine menşur ve bayrak verildiğini, fakat sonradan bunların karışıklık ve kavga çıkarmaları ile, halifenin sözünden dönmesi üzerine ayaklandıklarını¹⁴. 1032 yılında, Bağdaddaki ayyarların, Abbas Oğulları yönetimini ellerine geçiren Al-i Bûye sultanına karşı ayaklanan ve onu, bir mescide hapseden askerlerinin elinden kurtardıklarını¹⁵, 1033 yılı olaylarını

12) Bak. Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî, İdalet ül-İyan Alelburhan, İstanbul, Murat Molla kitaplığı, No. 1447, yazma, varak 132-134.

13- Bak. Tarih-i Taberî, 1939 Mısır baskısı, VII, 136. Hurremiler ve Cavidâniler hakkında fazla bilgi için bak. Mehmet Şerefettin (Yaltkaya), Fatımiler ve Hasan Sabbah, Dar ül-Fünün İlähiyat Fak. Mecmuası, yıl 1, sayı 4, ss. 4 vd. Bunlar hakkında: Tabebrî, VII, 141. Mübeyyizeler hakkında, VII, 142.

14) Bak. İbn ül-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, 1301 Mısır baskısı, IX, 174.1353 Mısır baskısı, VIII, 355-356.

15) İbn ül-Esir bu konuda şöyle diyor: "bu yılın ramazanında (1032 Ağustos) askerler ayaklandılar, Celal üd-Devle'yi yakaladılar ve evinden dışarı çıkardılar; sonra gene evine dönmesine müsaade ettiler. Bunun nedeni, bunların haberi olmadan Celal üd-Devle, vezir Ebül-Kasım'ı çağırdı. Ebül-Kasım gelince askerler kendi mallarına mülklerine el atmak için geldiğini sandılar. Bundan korktular, evinin önünde toplandılar, eve saldırarak onu mescide götürdüler, evini çapul, kendisini hapsedtiler. Bu sırada askerlerden bir kısmının komutanları, halktan kendilerine katılanlar ve ayyarlar geldi. Onu mescitten çıkarıp evine gönderdiler. Bak. El-Kâmil fi't-Tarih, 1301 Mısır Baskısı, IX, 179.1353 Mısır baskısı, VIII, 5.

anlatırken, Ukbara âmili ile dost olan ve Bağdad'ın doğu bölgesinde birçok hazineleri vurduran, bir cuma namazı sırasında, camide, kendisini tutan büyük bir cemaatın, hutbede adının söylenmesini istedikleri ve bu yüzden çıkan kavgada pek çok kişinin öldüğü, fütüvvet ve mürüvvet sahibi, kadınlara asla dokunmayan, aman dileyenleri bağışlayan "Bürçümü" adında bir ayyar'dan bahsetmektedir¹⁶.

Gene İbn ül-Esir, 1138 yılında Bağdad'da, Irak'ta birçok yarıdakçıları bulunan, bunlarla birlik olup atlara binip açıktan açığa dolaşıp gösteri yapan ve Bağdad valisinin kendisinden korktuğu, şerinden biraz korunabilmek için Ezic kapısının koruyucusu bulunan kardeşi oğlu Ebu Kâsım'a, ondan "şed=fütüvvet kuşağı" kuşanmasını ve fütüvvet şalvarı giymesini tavsiye ve emrettiği, çoğu kez çevrede köylerde bulunan İbn-i Bezzaz adındaki arkadaşı ile birlikte, Anbar kasabasında kendi adlarına para bile bastıran ayyar İbn-i Bekran'dan söz etmekte¹⁷; 1143 yılında, Sultan Mes'ud'un kayın biraderi olan Kavurd'un oğlunun ve vezirin oğlunun, kendilerinden pay almaları yüzünden, haklarında koğuşturma yapılamaması nedeni ile ayyarların azıp birçok olaylar çıkardıklarını yazmaktadır¹⁸.

Ayyarların, fütüvvet meziyetleriyle süslenmiş ve tasavvuf erbabı tarafından övülen kişiler olduklarını, yukarıda sözünü ettiğimiz kaynakların yazdıkları gibi, fütüvvet anlamının civanmertlik terimi ile de tanımlandığını ve civanmertlik vasıfları ile hem ayyarların, hem de sufilerin vasıflanmış olduklarını yani, ayyarların ve sufilerin fütüvecilikte aynı mahiyette olduklarını belirten, Nâsır Lidinillah devrinden önce yazılmış başka kaynaklar da vardır: bu arada, eserini, üstadım dediği İmam Kuşeyri'nin (986-1072) ölümünden sekiz yıl

---

Celal üd-Devle, 1012 yılında ölen Âl-i Bûye hükümdarı Baha üd-Devle'nin dört oğlundan biridir. Celal üd-Devle, bu olaydan sonra kaçmış yerine, İbn ül-Esir'in Ebu Kalıcar dediği, Celal üd-Devle'nin kardeşi İmad üd-Din Ebu Kalıncar ül-Merzban geçmiştir ki bu, Fars ve Kirman'da hükümdarlık etmiştir. Bak. Halil Edhem (Eldem), Düvel-i İslamiye, ss. 187.

16) Bak. İbn ül-Esir, El-Kâmil, 1301 Mısır baskısı, IX, 182. Arap kaynaklarının Bürçümü dedikleri bu kişi, Türk Perçem oğulları soyundan olmalı. Çünkü, XII. yüzyılda halife Nâsır'la Harezşah'lı Tekeş'in mücadelesinde "Yıva" Türk boylarının başına geçip işe karışan Perçemî Fahrettin İbrahim adında birini görüyoruz ki daha önce de Perçem oğlu Mahmut'tan söz ediliyor. Bu Perçem oğullarını araplar Burcumî şeklinde yazıyorlar. Bak. Ravendî, Rahat us-Sudur, II, 346; İbn ül-Esir, el-Kâmil, IX, 232.

17) Bak. İbn ül-Esir, el-Kâmil, 1301 Mısır baskısı, XI, 29.

18) Bak. aynı eser, XI, 43.

19) Mercimek Ahmet tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında farsça aslından türkçeye çevrilen eseri yeniden gözden geçirerek yayınlayan Orhan Şaik Gökyay önsözünde, bunun H. 475/M. 1082 de yazıldığını söylüyorsa da metinde yazar H. 473/1080 yılında yazdığını bildiriyor. Bk. Kabusname, 1944, İst. ss. 393 ve ss. 1.

sonra (1080 de) yazmış olan Keykâvuz'un yazdığı Kabusname'de, civanmertliğin temeli, sözünde durmak, gereksiz söz söylememek, sabırlı olmak gibi üç vasıfta toplanmış ve ayyarlar arasındaki civanmertlik, yürekli ve cesur olmak, her işte sabırlı olmak, sözünde durmak, namuslu (pâkdamen) olmak, temiz yürekli olmak, kendi çıkarı için başkasının ziyanını istememek, köleler üzerinde eli uzunluk etmemek, kimsesizlere yardım etmek, zalimlere karşı mazlumun hakkını korumak, doğru sözlü, helal lokma yiyen, eziyeti kendisine rahat bilen kişilerin durumu olarak tavsif edildikten sonra, Merv şehri ayyarlarının yanından, Kûhistan ayyarları yanına sınav için gelen bir ayyarın, Kûhistan ayyarlarından Fazl-ı Hemedanî'nin konu hakkındaki cevabı üzerine, tartışmayı kaybettiğini, sınavda yenildiği²⁰ ve civanmertliğin, ayyarların sıfatı sayıldığı, o sıralarda ayyarların, sipahilerin ve bazarcuların kendilerinin civanmert olduklarını iddia ettiklerini yazıyor.

Yazarımız halkın, "sahib-i ma'rifet" ve "zahit" dediği, din ve takva ehli, sufi ve şeriatçı dervişlerin civanmertliğinin de, ayyarların ve sipahilerinkinden daha çok olması gerektiğini, bunların, çekkinliklerine göre, zahitlikleri ölçüsünde söz söylemeleri, yaşayışlarının zahidane ve islam dinine uygun, ikiyüzlülükten uzak, din düşmanlarından başkasına kızmayan, halkın and içmekten ve karı boşamaktan korkmayacağı fetvaları kimseye vermiyen, fakat dine faydalı fetvaları ve bilgiyi halka karşılıksız öğreten, dinini dünyaya satmayan fasıkı halk arasında fışkından dolayı kınamayan, kendi mezhebini yüceltmek için başka mezhepdekilere kâfir demeyen kişiler olduklarını yazmakta ve İsfahan, Horasan, Taberistan ve Parsî dervişleri hakkın-

---

20) Olay şudur: (Özet olarak) bir gün Kûhistanda ayyarlar toplanıp oturmuşlarken bir kişi içeri girmiş. Kimsin? Niçin geldin? diye sormuşlar. O da: Merv şehrinin ayyarlarından sizlere selam getirdim ve bir konuyu sormağa geldim. Eğer doğru cevap verirsiniz size bağlanacağız. Uygun cevap veremezseniz bizim üstünlüğümüzü onaylayacaksınız. Dedi. Oradakiler, sorunu söyle. Dediler. Mervli: 1- Civanmertlik nedir? 2- Bir yoldan bir kişi geçse, arkasından, elinde bir yalın kılıç bulunan ve önce geçenin canına kıymak istediği belli olan başka biri gelip orada duran bir ayyara: şu kılıklı biri geçtimi? Diye sorsa ne cevap vermek gerekir? Geçti dese koğuculuk etmiş, görmedim dese yalan söylemiş olur. Yalan ve koğuculuk ayyara yakışmaz. Hem koğuculuk yapmamak, hem de yalan söylemiş olmamak için ne demeli?

Kûhistan ayyarlarından Fazl b.Lestei Hemedanî adındaki biri ortaya atılıp: 1- Civanmertliğin aslı sabir ve doğruluktur. 2- İkinci sorunun cevabı da şudur: ayyar, oturduğu yerden bir kaç adım ileri varıp, ben buraya geleli öyle bir kişinin geçtiğini görmedim Demelidir ki böylece hem koğu yapmamış hem de yalan söylememiş olur. Dedi. Bunun üzerine Merv'den gelen, Merv ayyarlarının ulusu imiş. Cevabı beğenip, Kûhistan ayyarlarına başıgip, biat verip gitmiş. Bak. Kabusname, ss. 377-379.

da da: İsfahan dervişleri insaf alırlar vermezler; Horasan dervişleri hem insaf alırlar hem verirler; Taberistan dervişleri ne insaf alırlar ne de verirler; Parsî dervişleri, başkasına insaf verirler kendileri almazlar demektedir²¹.

Fütüvvetin sûfilikle ilişkileri:

Yukarıda geçen ve bazı farklarla ayyarların, sufilerin ve dervişlerin sıfatı olarak gösterilen, civanmert terimi ile de söylenen, bir sosyal sınıfın ahlaki prensibi olan fütüvvecilik, yukarıda geçen eserlerde daha Nasır Lidinillah'tan üçyüz yıl öncesine ait bilgilere göre²², tasavvuf kurumu gibi, İslâmiyetin yayılışı ile başlamış ve belki, mutasavviflerin daha güçlü bulunduğu islamî ilimlerle donanmış olmayarak, yalnız İslam dininin asgarî şartlarına uyan, tasavvuf erbabının dünya malına ve zevklerine karşı ilgili görünmeyişlerine karşı bunlar, işleriyle güçleriyle uğraşan, cömert, din düşmanlarına karşı savaştığı kişiler olarak, İslam tarihinde Ali-Muaviye çatışması ile başlayan şia fırkalarının, sünî inancına aykırı davranışlarına mani olmaya çalışan sûfilerle aynı düşüncede, onların yol ve törelerine paralel ve onlarca desteklenen kişilerin oluşturduğu bir kurum gibi görünmektedir.

Nitekim İmam Kuşeyri'nin Risalesi'nde²³, Suhreverdi'nin Avarif ül-Maarif adlı eserinde²⁴ söylediği gibi sûfiler, sûfî adı ile anılmaya

21) Bak. Kabusname, ss. 369-393.

22) Taberi, M. 817 yılı olaylarında bunlardan söz etmektedir. Halife Nasır Lidinillah ise 1225 yılında ölmüştür.

23) İmam Kuşeyri burada "Resulden sonra İslâm fâzıllarına sahabe dendi. O yüzyıl da geçince ikinci yüzyıl ehline "tâbiin" dendi. Bunlardan sonra gelip tâbiin'e uyanlara "etbai tâbiin" dendi. Ondan sonra, nâs muhtelif olup mertebeleri mütebayin (uyuşmaz) oldu. Halkın ileri gelenlerinden dine sıkı sıkıya bağlı olanlara "zahid" ve "âbid" dendi. Ondan sonra her fırka aralarında zahid olduklarını iddia ettiler. Kalb ve nefislerini gafletten koruyan ehl-i sünnet ileri gelenleri mutasavvif adı ile anıldılar. O büyüklerle bu ad, hicretten ikiyüz yıl geçmeden meşhur olmuştur". Demektedir. Bak. İst. Ayasofya Kitaplığı, 1712 No. lu yazma, yaprak 10 b, 11 a.

24) Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhreverdi, Avarif ül-Maarif, Ayasofya Kitaplığı. No. 1714, yaprak 37 b. de mutasavviflerin fityanla sıkı ilişkileri olduğuna, onlarla birlikte savaşlara katıldıklarına dair birçok örnekler vardır. Örneğin, Kuşeyri, Ebu Ali Şakik-i Belhi'den söz ederken: "Horasan meşayihindendi. Türk vilâyetlerine gidip ticaret yapardı; sonra vazgeçti, takva ile meşgul oldu." Gene bu kişi için, başkasından aktararak: "Şakik b.İbrahim, zengindi. Fityan ile düşüp kalkıp yiğitlik ederdi ve ava avlanmaya meraklı idi. Türklerle birçok savaşlarda bulunmuştur" diyor. Ayasofya kitaplığı, 1712 No. lu yazma, yaprak 16 a. Aynı yazar: Ebu Abdurrahman Hâtem b.Yusuf Ahtem üzerinde de: "Horasan meşayihinin ulularındandır. Şakik-i Belhi öğrencisi ve Ahmet b.Hazraveyh hocasıdır. Hâ-mitten hikâye olunur ki, demiş ki, bazı gazalarda birlikte idik, beni bir Türk tutup boğazlamaya yattırdı. Yüreğime hiç acı gelmedi ve onu düşünmedim; Tanrının yargısına ve yarlığına hazırdım; o kişi bıçağını çıkarmaya çalışıyordu bir ok dokunup üstümden düştü; o öldü ben kurtuldum". Bak aynı eser, yaprak 19 a.

VIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamakla birlikte, Hz. Muhammed'in yakını bulunan, onun gibi davranmaya çalışan ashab arasında ve daha sonra bu ad ortaya çıkıncaya dek yaşamış bilginler arasında, sonradan sûfî denen bu zümrenin uydukları yol ve yöntemleri örnek alan kişiler vardı.

Fütüvvecilerin sûfîlerle aynı kökenden sayılabileceklerinin bir delili de eski devre ait fütüvvet şecerelerinin bazılarında Ali b.Ebi Talib'e dek çıkarılan fütüvvet önderleri (pirleri)'nin şeyhlerinin büyük bir çoğunluğunun tasavvuf erbabı kişiler olmasıdır. Bu durum onların, kendi zamanlarında fütüvveciliğe girenlere, tören, yol ve yöntemde başkanlık ettiklerini, fütüvvet akide ve sıfatlarını öğrettiklerini gösterir.

Fütüvvet-bâtınîlik ilişkileri:

Daha çok İbn-i Kesir, Utbî ve Gerdizî gibi XI. yüzyıl tarihçilerinden ve Beyhakî, İbn ül-Esir gibi XII. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinden faydalanmış olan F. Köprülü, Louis Massignon ve bunların fikirlerine katılan oryantalistlerin ortaya attıkları fütüvveciliğin, batınîlikten türediği konusuna gelince:

Ali-Muaviye çatışmasından sonra ortaya çıkan şia fırkalarının bir karşı gurup olarak tarih sahnesine çıkışları VIII. yüzyıl ortaları ise de, sürekli ve etkili bir örgüt olarak faaliyette bulunmaları, Fatımîler devletinin kurulmasından sonra yani, X. yüzyıl başlarındadır.

Abbasilere karşı gelen ve onları kendilerine rakip sayan, al ünvanını kendilerine şiar edinenler ancak Abbasiler halifesi el-Muktedir Billah Ebü'l-Fazl Cafer zamanında (908-932) kuzey Afrikada zaten çökmek üzere bulunan Ağlebîler devletini ortadan kaldırarak bir hükûmet kurabildiler. Fatımîler adıyla anılan bu devletin ilk halifesi el-Mühtedi Billah lakabını alan Ebu Muhammed Ubeydullah'tır ki buna nisbetle bu devlete "Ubeydiye" veya "Beni Ubeyd" denir. Cafer-i Sadık'ın (ölümü: 765) imamlığına inandıklarından "İsmailiye" adı ile de anılırlar. Bunlarca haftanın günleri, gökler ve büyük yıldızlar yedi olduğu gibi Peygamberler de (Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, İsmail b.Cafer ki buna Muhammed-i Tam da derler) olmak üzere yedi olduğundan kendilerine "seb'iye" de denir²⁵. Bunlar imamların sayısını da yedi bilirler. Kur'an ve hadis-

25) Fütüvvetnamelerdeki yedili bölümler için bak. Yahya b. Halil b.Çoban ül-Burgâzî, Fütüvvetname, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. kitap. 46458 No. lu yazma, yaprak 6 a-b. Burada yazarın zayıf dayanaklarla yedi sayısı üzerinde durması "imamiye" akidelerini hatırlatmaktadır.

lerin istenen yönlerinin iç anlamları olduğunu iddia ettiklerinden kendilerine “batıniye” ve davetçilerinden Hamdan-Karmat’a nisbetle “karamita” ve “melahide” adları da verilir. 816 yılında Azerbaycan’da ortaya çıkan Babek’e nisbetle “Babekiye” ve Abbasilerin karamalar giymelerine karşılık ayaklanmaları sırasında Babekilerin kırmızı giysiler giymiş olmalarından dolayı “muhammere” dahi denildiği gibi, Mezdek’in lakabından alınan “Hurremiye”de denir. Halkı aklını kullanmaktan men ile İmam Masum’un öğretisine bağladıklarından dolayı bunlara “talimiye” de denir²⁶.

İşte böyle karışık inanç ve saplantılarla ortaya çıkan bu Fatımî devleti, düzenli bir örgütle çalışmaya, türlü din ve mezhep toplulukları ile ilişki kurmak, Abbasiler halifeliğini ortadan kaldırmak ve sunnî inancına aykırı olan akidelerini her yana yaymak için davetçiler (dâî) göndermeye başlamıştır. Bunların Horasan bölgesine gönderdikleri ünlü dâî Hasan Sabbah’ın Alamut kalesine yerleşmesi 1090 yılındadır. Hasan Sabbah burada uzun süre yaşadıkten ve faaliyette bulunduktan sonra 1124 yılında ölmüştür. Gerçi Hasan Sabbah, Selçuklu hükümdarı Melikşah’ın (1072–1092), kendisine, ortaya attığı yeni mezhebi bırakıp hükümdarlara karşı ayaklanma ve çevreye davetçiler yollamaktan vazgeçip ehl-i sünnet inancına dönmesi için yazdığı mektuba verdiği cevapta, Abbasî halifelerini mürüvvet ve fütüvvet ve müslümanlıktan hariç bulduğunu²⁷ söylemekte ise de gerek mektuptaki öteki görüşleri, gerekse tutum ve davranışı kendisinin bu vasıflardan yoksun bulunduğunu göstermektedir.

Fütüvveciliğin Batınlıktan çıktığı konusu herhalde, şîa fırkasının imamiye koluna bağlı bulunan Nâsır Lidinillah’ın düzenlettiği fütüv-

---

26) Bak. M. Şerefeddin (Yaltkaya), Fâtımiler ve Hasan Sabbah, Darülfünun İlähiyat Fak. Mec. birinci sene, sayı 4, ss. 1–12 İst. 1926.

27) Melikşah’ın mektubu şöyledir: “Hasan Sabbah bilsin ki, kulağımıza geldiğine göre sen yeni bir din ve millet çıkarmışsın ve insanları aldatıyorsun ve zamanın padişahına isyan niyetindesin. Cahil dağlıları başına topluyarak tabiatlarına mülayim sözlerle onları, her istediğin kişiyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Mülk ve milletin gücü ve din ve devletin düzeni kendileri ile sağlamlaşan islam halifelerini yeriyorsun. Bu tür sapıklıkları bırakıp müslüman olman gerekir. Yoksa üzerine gönderilmek üzere güçlü bir ordu beklemektedir. Cevap vermeye kalkarak kendini belaya atmıyasın ve kendi canına ve sana bağlananlara acıyasın. Elindeki kalenin sağlamlığına güvenme. Bil ki elindeki Alamut kalesinin burçları göğün burçlarından olsa Tanrı yardımı ile dümdüz ederim”. Hasan Sabbah’ın buna cevabı, Abbasî halifeliğinin her türlü davranış ve tutumu hakkında isnatlarla dolu, kendi mezhebinin ve tuttuğu yolun doğru olduğunu bildirir nitelikte uzun ve enteresandır. Halis Efendi kitaplığı 309 No. lu yazma dergi içinde bulunan arapça metni, M. Şerefettin (Yaltkaya), İst. İlähiyat Fak. Mecmuası s. 4, ss. 23 den başlayarak çevirip yayınlamıştır.

vetnamelerdeki soy kütüklerinde zikredilen Ali soyundan gelenlerin adlarının bulunmasına dayanılarak ileri sürülmüş olmalı. Halbuki Suhraverdî'den önce yazılmış fütüvvetnamelerde, Risalei Kuşeyrî'de cömertliğini anlatmak için geçen, Zeynelabidin (ölümü: 712) dışında, İmamiye ve başka şia mezheplerinin benimsedikleri imamlardan hiç kimse hakkında ve sünnî kurallar dışında hiç bir kayıt yoktur.

Şia fırkasının “imamiye” koluna bağlı bulunan halife Nâsır Lidinillah'ın düzenlettiği fütüvvetnamede de tam “bâtunî” denecek bir hüküm yoktur²⁸. Fütüvvetnamelere şii-imamî unsurlar daha sonra girmiştir.

Şahabüddin Suhraverdî'den başlayarak, ehl-i fütüvvetin giyeceği giysilerin renklerinden söz eden bütün fütüvvetnamelerde, kırmızı ve sarı renk, şeytan ve firavun donları (renkleri) ifadesiyle iğrenç bir giysi rengi olarak nitelendirilmektedir. Bu iki rengin iğrenç sayılması nedeninin, biraz önce yukarıda dediğimiz gibi, Abbasîlerin kara giymelerine karşılık ayaklanmaları sırasında Bâbekîler'in kırmızı giysiler giymeleri ile ve Fâtımîlerin bayraklarının renginin sarı olmasıyla ilgili bulunması düşünülebilir. Bu konuda incelemelerde bulunanların hiç biri, fütüvvetnamelerdeki bu noktaya değinmemişler ve dikkatlerini de çekmemiştir.

---

28) Bak. Kalkaşendi, Subh ül-A'ş'a, 1918 Mısır baskısı, XII, 274. İbn Tıktaka, Kitab al-Fahri'sinde Nâsırdan söz ederken: “bu, ehlinden hadis okumuş, fütüvvet libasını giymiş ve giydirmiş ve bununla, birçok kimseler, doğuda ve batıda ehl-i fütüvvet olmuş ve bunduk atmış ve kendisine uyararak birçok kişiler de atmıştır” diyor. Dernburg baskısı, ss. 343. Mısır baskısı, ss. 287. Nâsır Lidinillah'ın Abdülcebbar adındaki birisinden fütüvvet giysisi giydiği hakkındaki söylentiye, Çoban oğlu fütüvvetnamesinin, sayın Raif Yelkenci nushasında da raslamaktayız. Bak. yaprak 46 b.

İKİNCİ BÖLÜM

FÜTÜVVECİLİKTE YENİ GELİŞİM

HALİFE NASIR'IN FÜTÜVVECİLİĞİN BAŞINA GEÇMESİ

FÜTÜVVECİLİKTE YENİ GELİŞİM

HALİFE NASIR'IN FÜTÜVVECİLİĞİN BAŞINA GEÇMESİ

Nâsır'ın imamiyeye eyilimi:

Nâsır Lidinillah'ın ve öteki Abbâsî halifelerinin çoğunun Ali b.Ebi Talip soyundan gelenlere yani imamiye mezhebine eyilimli olmaları nedeni ile, dinî-siyasî etkenlerle bir sürü kişilerin Horasan, Irak ve Suriye bölgelerinde yer yer ve zaman zaman devlete karşı ayaklanma ve karışıklık çıkarmaları dolayısıyla, kendi zamanında bunları devrinin büyük sûfisi, şafîi mezhepli bilgin Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'nin islam âlemindeki ününden ve etkisinden de faydalanarak, zaten tasavvuf erbabı tarafından da iyi karşılanması dolayısı ile bu zümreyi de memnun edecek tasavvuf inanları ile imamiye inanlarını karıştırmak suretiyle düzenlettirdiği bir fütüvvetnamenin kuralları çevresinde ve kendi başkanlığında toplamayı düşünmüş görünüyor.

Halife Nâsır, o zaman o bölgedeki fetaların başkanı ya da şeyhi bulunan "Abdülcebbar" elinden 1182 yılında fütüvvet giysisi giymek ve fütüvvet kadehinden içmek suretiyle fütüvvete girmişti.

Onu bu örgüte yeni bir düzen vermeye yönelten etken, yalnız içerdeki bu güvensizliğe engel olmak değil, bununla birlikte kendi egemenlik bölgesi sınırları içindeki siyasal durumunda oldukça kritik olması idi.

Bir yandan son Fatımî halifesi el-Âdîd Lidinillah Ebu Muhammed Abdillâh'ın ölümünden iki yıl sonra (1174 de) Salahaddin Eyübî lakabı ile anılan Salahaddin Yusuf b.Eyub bağımsızlığını ilan edip çevik ve azimli davranışları ile 1187 yılına dek geçen kısa sürede Şam'ı, Haleb'i, Musul ve Kudüs'ü ele geçirip, Yemen, Mısır ve Suriye'yi yönetimi altına alıp sınırlarını Fıratın Nile ve doğu Akdeniz kıyılarına dek dayamış, öte yandan Anadolu, Anadolu Selçukluları

hükümdarı İzzeddin Kılıçaslan II yönetiminde büyük bir gelişmeye ulaşmış, doğuda da, 1172 yılında kardeşini indirerek Harezmsahlara tahtına oturmuş olan Alaeddin Tekeş, Kirman bölgesine yürüyerek Irak Selçukluları hükümdarı Tuğrul II yi (1177-1194) idam ettirip egemenliklerine son verip buraları ele geçmişti.

Öte yandan bâtinîler de Taberistan, Mazenderan ve Cürcan bölgelerine sıkıca yerleşmiş olup çevreye yolladıkları fedâîleri ve davetçileri (dâî) yoluyla halkı kandırmaya, ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

Nâsır Lidinillah halife olduğunda Abbâsîler devletinin egemenlik alanı hemen hemen Bağdad bölgesi ile Irak'ın küçük bir parçası idi. Devletin parlak çağlarında kurulmuş geniş kurumlarıyla, coğrafi durumu ile önemli bir yer kazanmış olan ve o zamanın şehirlerine oranla çok nüfus barındıran Bağdad şehri, Nâsırdan önceki devir için Corci Zeydan'ın²⁹, Nâsır devri için Cemalüddin Ataulлах Huseynî'nin³⁰ verdikleri bilgilere göre, gerek ekonomik gerek se güvenlik bakımlarından dengesiz ve karışık bir durumda idi.

Nâsır işte bu nedenle, o zamanlar İslam dünyasının her yerinde yaygın ve beğenilen bir kurum olan fütüvveti düzene sokup başkanlığını eline alarak siyasal erkini ve durumunu güçlendirmek istemişti.

Suhraverdî fütüvvetnamesinin eleştirilmesi:

Nâsır Lidinillah'ı fütüvveciliğe yönelttiğini sandığımız nedenleri özetledikten sonra Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'nin düzenlediği sanılan fütüvvetnamenin mahiyetini ve kapsadığı tasavvufî-imamî elemanları inceliyelim.

Nâsır Lidinillah, imamiye mezhebine, Suhraverdî ise şâfiî mezhebine bağlıdırlar. Suhraverdî büyük bir tasavvuf bilginidir; bu itibarla Suhraverdî fütüvvetnamesine hem tasavvuf hem imamiye akidelerini alarak bu yolla hem sûfîleri ve onları tutan topluluğu, hem de şia koluna bağlı topluluğu fütüvvet ülküsünde ve halife başkanlığı altında birleştirmiş olacaktı. Suhraverdî'nin fütüvvetnamesini incelediğimizde bu iki kaynaktan alınma elemanları görebiliyoruz.

---

29) Bak. Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Zeki Meğamiz çevirisi, II, 198 vd.

30) Ebü'l-Kasım Kâşî'den naklen, Nâsır'ın halifeliliği sırasında ölen tüccarların ve çoğu Bağdad zenginlerinin mallarını müsadere ettirdiğini yazıyor. Bak. Ravzat ül-Ahbab, Benli Zade çevirisi, IV, 523. Nâsır'ın iç ve dış politikası hakkında bak. Ebü'l-Ferec Tarihi, II, 518, Ömer Rıza Doğrul çevirisi, T.T.K. neş. 1950.

مَحْدِ اَوْلَاهُ وَحَقِّ تَعَالَى حَرَامٌ يَكْفُرُ قَلْبُهُ نَبِيٌّ قَلْبِي نَبِيُّكُمْ يَوْمَئِذٍ وَالَّذِي اَكَلُوا
اَوَّلَكُمْ نَبِيُّكُمْ بِالْبَاطِلِ وَبَرَزْتُمْ مَعَهُ يَوْمَئِذٍ وَلا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ يَتَقَى
نَسْكَوْزِي دِيْلَمَه كُوْرَه فَسَّرَ لَهَا اَيْدِي هَر مَلِكِه حَرَامِيَه كَاَنَه نَفْسِي دِيْلَمَز
زِيْرَ اَنْفَسِي نُوْرَه هَا كَلِكِنِه وَتَوَدِّيْه كَنَدُو سَبِيْبِ اَوْ لَسَلَزْ اَيْس حَرَامِيَه مَحْمُ
صَفَه نُوْرَه اَر كُوْرَه نَا اَقُوْرَدُوْرَه وَتَشْمِيَه زِيْرَ حَرَامِيَه بِيْنِدَه فُتُوَه قَر اَقَلَمَز
وَدَخِي فُتُوَه اَر اَوْ نَبِيِّي شَيْلِه اَوْلَاكُمْ بُو حَرْفَتِي وَصَنَعَتِي حَقِّ تَعَالَى
نِيَك قِي اَنْ يَكُوْرَه اَشْدِي نَكَم بُو حَرْفَه مَحْتَا جَلْمَزُوْرَه حَا جَمَلْمَزُوْرَه بَتُوْرَه
وَخَدْمَتْمَزُوْرَه يَرَاَه كُوْرَه مَرُوْرَه وَخَدْمَتْمَزُوْرَه مَقَابِلِه سِنْدَه مَدَلَاوَنْ هَرَه
حَا صِدَا اَيْدِي سَمَزُوْرَه مَقْدَارِيَه وَجِهَه مَعَا شَمَه حَرْجِي اَيْدِي وَبِيْ مَقْدَارِيَه
فَقَرَا يَه تَصَدَّقْ اَيْدِي زِيْرَ اَيْجِي اَنْدِي بِيَكْرِيَه سَدَا لِقَمَه يُوْقَدَر كَم
كِيْشِي كَنَدُو اَوْ اَمَكْنَدَق يِيَه نَكَم حَضْرَتِ رَسُوْلَه صَلَم بِيَوْمَزُوْرَه اَكَل
اَحَدُ طَعَامًا فَغَنِي خَيْرٌ مِّنْ اَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِيْدِيَه مِنَ الصَّحِيْحِ اَوْ دَخِي
حَضْرَتِي مَعَهُ مَسْلَمُ كَسَبَ اَنْكَلَه مَر غَيْبِ اَنْشُدُوْرَه نَبِيُّكُمْ يَوْمَئِذٍ لَّان
يَا هُوَه حَمْدِيَه حَمْدِيَه مَحْتَبِ عَلِي ظَاهِرَه فَيَا كَلُوْرَه يَتَصَدَّقْ خَيْرِيَه
مِنْ اَنْ يَأْكُلَ رَجُلًا فَيَسْأَلُه اَعْقَابَه اَوْ مَنَعُوْرَه ذَلِكَ وَاِنَّ اَيْدِي الْعِيَا سِيْرِيَه

Esnaf ve san'atkârlar birliği; esnaf ve sanatkâr kuruluşlarına eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen kurumlar diye bilinen ahiliğin kökeni, fütüvvet teşkilâtlarına dayanır. Fütüvvetnameler ise ahi tören ve törelerini, teşkilâta girişlerini düzenleyen, yani esnaf ve sanatkâr kurullarını içine alan el yazması eserlerdir.

Buradaki örnek 1524 yılında Bursa kadısı tarafından kaleme alınmış bir el yazması fütüvvetnamenin bir yaprağıdır. Bu yaprakta okunanları bugünkü Türkçeye çevirirsek şu anlamla karşılaşırız :

Fütüvvet erbabından olmak vasfını kaybetmemek için haramdan son derece sakınmak gerektir. Çünkü haram yiyen kişide fütüvvet vasıfları kalmaz. Fütüvvet vasıflarını üzerinde toplayan kişinin esnaflık ya da sanatı, buna muhtaç Tanrı kulları için yaptığı fikrini benimsemiş olması gerekir. O "onların ihtiyaçlarını görüp, hizmetlerini yerine getireyim ve yaptığım bu hizmet karşılığında helâlinden kazanacağım paraların bir kısmını kendi geçimim için, bir kısmını da fıkara için harcayayım" görüşünde olmalıdır. Çünkü kişinin, kendi el emeğiyle kazandığı lokmadan, daha helâl bir lokma yoktur."

Prof. Neşet Çağatay'ın arşivinden / es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Alaeddin el-Huseynî el Radavî, Kadî el-Şafîi bi-Bursa el-Mahrusa / Miftah al-Dekayık fi Beyan al-Futuvvet v'al-Hakayık. (931).

Tam künyesi ile: Şahabüddin Ebu Hafs Ömer b.Abdillah es-Suhraverdî 1145 yılında İran'da "Cibal" ayaletinin Suhraverd kasabasında doğmuş, ilk tasavvuf bilgisini, "Avarif ül-Maarif" adlı eserinde adı geçen Ebü'n-Necib'den ve şeyh Abdülkadir Cîlî'den almıştır. Sonra Bağdad'da yerleşmiş ve Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah'ın sarayına kabul edilerek orada sûfilerin başkanı olmuştur.

Derslerine şeyh Muslihiddin Sâdi-i Şirâzi'nin de devam ettiği Suhraverdî, birkaç kez hacca gitmiş, hatta bu hac yolculuklarından birinde ünlü arap şairi İbn ül-Fâriz ile karşılaşmış ve şairin iki oğluna hırka giydirmiştir.

1234 yılında Bağdad'da ölen Suhraverdî, "Avârif ül-Maarif" ve "Keşf ül-Mesâih ül-îmaniye ve Keşf ül-Fezaih ül-Yunaniye" adlı iki ünlü eserini, halife Nâsır'a sunmuştur³¹.

Suhraverdî'nin, Nâsır Lidinillah vasıtası ile fütüvvet meslekine katıldığını hatta, fütüvvette kemal sahibi sayıldığını ve ayyarlığa dek yükseldiğini fütüvvetnameler yazıyor³².

Mevlevî tarikatının Anadolu'da temsilcisi Mevlana Celeleddin Rûmî on beş yaşlarında iken babası ile birlikte Belh'ten Anadolu'ya gelirlerken Bağdad'a uğradıklarında, Bağdad'da Suhraverdî ile görüşmüşlerdi. Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubad I in (1219-1236) tahta çıkması üzerine halife Nâsır'ın tebriklerini bildirmek için Konya'ya elçi olarak geldiğinde de³³ Celeleddin Rûmî ile görüştüğünü Ahmet Eflâkî "Menakıb ül-Ârifin" de ve ondan naklen "Tercüme-i Savakıb" zikrediyor³⁴.

Suhraverdî bu gelişinde, Selçuklu hükümdarının fütüvvete girme törenini de yerine getirdi. Esasen Alaeddin Keykubad I, den önce Konya Selçukluları hükümdarı olan İzzettin Keykâvus I (1210-1219) da 1214 yılına doğru Nâsırdan fütüvvet elbisesi (şalvarı) giymişti.

31) Bak. Encyclopedie de l'İslam, art. al-Suhraverdî.

32) Nâsır Lidinillah vasıtası ile fütüvvete girdiği hakkında bak. Ayasofya kitaplığında yazarı belirsiz "Kitab ül-Fütüvvet" adlı eser, No. 2049, yaprak 226 b. Suhraverdî'nin ayyarlığa yükseldiği hakkında bak. aynı No. lu yazma dergi içinde "Kitab-ü fi Bahr ül-Fütüvvet ve zikr-i Şeceret ül-Fevz" adlı fütüvvetname, yaprak 202 a.

33) Bak. Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, M. Nuri Gencosman ter. ss. 92.

34) Bak. Bizdeki "tercümei Sevakıb" yazma nushası, yaprak 7 b. Menakıb ül-Ârifin'i fransızcaya çeviren Clement Huart, Konyaya halife Nâsır tarafından elçi olarak yollanmış bulunan Şahabüddin Ebu Hafs Ömer b.Abdillah is-Suhraverdî ile, Maktul lakabı ile anılan Şahabüddin Yahya b.Habeş b.Emîrek el-Suhraverdî'yi karıştırmış, Alaeddin Keykubad I'e elçi olarak gelenin bu sonuncusu olduğunu sanmış. Bak. Clement Huart, Les Saints des Derviches Tourneurs, I, p. 11, 13, 35, 58; T. II, p. 452.

Suhraverdî, daha küçük yaşta iken ilim öğrenmeye başlamış, sağlam bir tasavvuf bilgisi elde ettikten sonra bu alanda genç yaşta büyük ün kazanmış, daha yirmi bir yaşlarında iken “Avarif ül-Maarif” adlı ünlü büyük eserini yazmıştır³⁵.

Suhraverdî, fütüvvetnamesindeki temelleri ve kuralları iki aşamada yani iki eserde tamamlamış görünüyor. Encyclopedie de L’İslam’da Suhraverdî maddesini yazmış bulunan Van Den Bergh’in kaydetmediği³⁶ “İdalet ül-İyan Ale’l-Bürhan” adlı birinci eserinde fütüvveti, sûfilik yoluyla halifelîğe bağlıyor ve bu ilişkiyi şöyle kuruyor: “tasavvuf safa ile ayakta durur; yüce halifelik bir defterdir, tasavvuf onun bir parçasıdır ve tasavvuf da bir defterdir, fütüvvet onun bir parçasıdır. Fütüvvet iyi huylara sahip olmak, tasavvuf iyi davranışların toplamı, iyi kaynakların birleşmesi demektir. Şanlı olan halifelik, iyi davranışı, iyi işleri ve iyi huyları birleştirir” diyor. Bundan sonra fütüvvetin kökenini, Ali b.Ebi Talib’ten Peygamber yoluyla Haşimîlere, ordan Kureyş’e dek çıkarıyor ve “Emir ül-Müminin-Ali b.Ebi Talib’e-hırka giydirmek velayeti (önderliği) verilmiştir ki bu gelenek, bürdei şerifeden gelir. Fütüvvet giysisi giydirmek önderliği ve Emîr ül-Müminin Ali’ye çıkar. Sûfilik ve fityan, davranış, gidişat ve ahlaki kendinde toplamış olan yüce hilafete bağlıdır” dedikten sonra, fütüvvet kütüğünü (şecere) Hz. Muhammed’den Ali b.Ebi Talib’e, ondan Hasan Basrî’ye götürerek “Hasab ül-Acemî, Hasan Basrî’nin sohbeti (arkadaş)dir ve Davud-u Tâî, Hasab ül-Acemî’nin sohbetidir ve Ma’ruf ül-Kerhî, Davud-u Tâî’nin sohbetidir ve Ma’ruf ül-Kerhî, Ali Rıza’nın sohbetidir, bu da babası Musa Kâzım’ın sohbetidir ve babası, Cafer-i Sadık’ın sohbetidir ve babası Muhammed ül-Bâkır’ın da sohbetidir; babası Zeyn el-Âbidin Ali’nin sohbetidir; bu da babası şehid Hüseyin’in sohbetidir; bu da dedesi Peygamberin sohbetidir”. Diyor. Gene bir mutasavvif kolu ayırarak “ve Sırrı-i Sakatî, Ma’ruf-u Kerhî’nin sohbetidir ve Ebu’l-Kasım Cüneyd, Sırrı-i Sakatî’nin sohbetidir” biçiminde sürüyor ki bu kütükte ikili unsur, yani tasavvufî ve imamî unsurlar açıkça görülüyor.

Yazarımız bu eserinde, yalnız tasavvuf-fütüvvet-hilafet ilişkilerini ve fütüvvet kütüğünü (şeceresini) yazmış. Fütüvvet edeplerin-

35) Bak. İstanbul, Ayasofya kitaplığındaki 1714 No.lu yazma, yaprak 5 a. da bu eserin 1164 yılında yazıldığı söyleniyor. Suhraverdî’nin doğumu 1145 olduğuna göre bu eseri 21 yaşında iken yazmış oluyor.

36) Encyclopedie de l’İslam’da Suhraverdî maddesini yazan Van Den Bergh, yazarın yalnız “Avarif ül-Maarif” ile “Keşf ül-Mesabih” adlı iki eserini bildirmiş. Fütüvvetnamesini ve yukarıda işaret ettiğimiz eserini zikretmemiştir.

den, ahd ve erkânından söz etmemiştir. Bu hususa dair ikinci eseri olan fütüvvetnamesinde, fütüvecilerin giydiği elbise hakkında: “fütüvvetin kisvesi (kılığı) hırkadır, libası (giysisi) de zircame (şalvar)dir. Zircâme ondan bir parçadır” demek suretiyle, sûfi kılığı olan hırka ile fütüvve giysisi olan şalvar’ı ayrı ayrı belirterek birleştiriyor.

Fütüvvette ahd’ı yani fütüvvete katılma yollarını, kavli, seyfi olmak üzere iki, fütüvvet erkânını (ana kurallarının), altısı dıştan, altısı içten olmak üzere oniki olarak saptıyor³⁷. Sonra üstadın müridine her hususu, edepleri, erkânı ayrı ayrı göstermesi gerektiğini bildiriyor³⁸. Daha sonraları yazılmış olan fütüvvetnamelerde, yediye, dokuza dek çıkarılan fütüvveci sınıflarını, basamaklarını, şeyh ve mürid olmak üzere ikiye ayırıyor ve dağlarda, adalarda insanlardan uzak, dünyayı bırakmış durumda, savmaalar (tek başına oturlan özel ibadethane) yapan, Tanrı’nın has bendeleri olduklarını söylediği tasavvuf erbabından, kutupları, evtad’ı, abdalları ve civanmert evliyaları zikrediyor. Sonunda, yemek yemek, bir toplumda, toplandı oturmamak, herhangi bir yeri ya da kişiyi görmeye gitmek vb. gibi edepleri sıralıyor³⁹.

Bu fütüvvetname böylece fütüvveciliğin temeli, şeceresi yani birinden ötekine geçiş zinciri, rükünleri, katılma yolları ve edepler olmak üzere yalın ve genel kuralları kapsamaktadır ki edepler, fütüvvet kılığı olarak hırka ve kütükteki tasavvufçuların adlarının yazılmış olması, bu unsurların tasavvuftan, ötekilerinin de imamiye akidelerinden alındığını göstermektedir.

Suhraverdî, fütüvveciliğin bütün prensiplerini, ana hatları ile içine alan ilk fütüvvetnamenin yazıcısı olarak görünmektedir. Bundan önce bu konuda eser yazanlar, sadece fütüvveciliğin ana özelliklerini tesbit etmişlerdir. Suhraverdî öte yandan tasavvufun da bütün ince-liklerini, özelliklerini içine alan değerli bir tasavvuf kitabı “Avarif ül-Maarif”nin da yazarı olması dolayısı ile daha sonra fütüvvetname yazmış olanlar, O’nun bu iki kaynak eserini esas alarak fütüvvet zincirini ve aslını Âdem Peygambere dek çıkarmışlar, fütüvvet edeplerini de, Avarif ül-Maarif’ten bir çok parçalar alarak, çok ayrıntılı, anlaşılması güç karışık bir tüzük veya dua kitabı durumuna sokmuşlardır.

37) Bak. Ayasofya kitaplığı, 2049 No. lu yazma dergi, yaprak 156 a.

38) Bak. bundan önceki notta geçen eser, yaprak 170 b.

39) Bak. Aynı eser, yaprak 175 b.

ANADOLU AHİ FÜTÜVVETNAMELERİNDEKİ TASAVVUF KURALLARI NEREDEN GELİYOR?

Anadolu'da yazılmış ve bu bölgede "ahiler" adıyla anılmaya başlanan fütüvvecilerin uydukları fütüvvetnamelerin ilki gibi görünen Çobanoğlu Yahya b.Halil'in fütüvvetnamesindeki kurallar bir çok bakımlardan, Suhraverdi'nin XII. yüzyılda yazdığı "Avarif ül-Maarif" adlı tasavvufi eserdeki prensip ve kurallarla hemen hemen aynı gözüküyor. Bu bakımdan, bunların, Çobanoğlu fütüvvetnamesindeki kuralların bazılarıyla karşılaştırılması, konunun kökeninin anlaşılmasına yardım edecektir. Bunları yedi gurupta toplamak istiyoruz:

1- Yahya b.Halil b.Çopan el-Burgazî (bazı metinlerde Bulgarî) fütüvvetnamesinde: edeplerin, aslında 740 dane olduğunu, fakat kendisinin bunlardan 124 ünü eserine aldığını söylüyor.

Avarif ül-Maarif'te: "tasavvufun küllisi edeptir. Her vaktin, her halin ve her makamın edepleri vardır. Bu edeplere uyan bir kişi ârifler makamına yetişir;; deniyor; her bahiste bu edeplerden bir çoğu söyleniyor⁴⁰.

2- Çobanoğlu fütüvvetnamesinde: "der beyan-ı ehl-i hizmet" başlığı altında, hizmet makamının yani fükeliğin derecesinin yüce olduğu söyleniyor. Bu fükelik, gençleri kuralınca hizmete alıştırmaya görevidir.

Avarif ül-Maarif'te: hâdim'in makamı aziz ve mertebesi yücedir. Hatta bir kişi, içi hevayı nefisten arı olmadığı halde, kendini hâdimlere benzeterek fıkara hizmet etse, temiz düşüncelerle hâdimlerin girdiği yere girse ve hâdimlere tabî olmak kasdı ile hâdimlerin işle-

---

40) Bak. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığındaki 46458 No. lu Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yaprak 89 a, 98 a. Avarif ül-Maarif, Ayasofya kitaplığı, 1714 No. lu yazma, yaprak 33 b.

diği işi işlese, bu kişinin durumu, sûfiler tariykına inanıp, sûfilere hizmet etmek niyeti temiz olduğundan makbul olur. Deniyor⁴¹.

3- Çobanoğlu fütüvvetnamesinde: fütüvete girme töreninde mürid'e şed (kuşak) kuşatılması ve bu törende ahinin müride, fütüvete uyup saygı göstereceği hususlar hakkında söylediği sözler ve şed vasıtasıyla müridle ahi arasındaki ilişkiler, Avarif ül-Maarif'te: "hırkai tasavvuf oldur ki mürid anı şeyhi elinden giyer bir nice maksud (amaç) için. Cümlesinden birisi oldur kim, şeyhi kılığına girer ta ki şeyhin sıfatı ile sıfatlana. Nitekim görünüşte anın libası ile ve kisvesi ile libaslanıp kisvelendüğüneleyin ve birisi dahi oldur kim, müridi şeyhin hırkasını giyer taki kendüyle şeyh arasında hırka yoluyla bir bağ olup kalb bağı bakî olup onun sevgisi şeyhe daim ola ve dahi ol hırka sebebi ile evkat üzere şeyhin tariykında ve siretinde ve ahlakında ve ef'alinde ve ahvalinde şeyhe uymağı öğrenip bu sayılanlarda şeyhe uya ta.. ârifler makamına ulaşınca dek. İmdi mürid hırka giyer taki kendüyle şeyh arasında muvasala olsun deyu. Ve dahi mürid hırka giyer kendi nefsi üzerine hâkim olsun diye. Mürid kendi nefsinin şeyhe teslim eyleye anın bütün düşüncesini ve bütün işini doğru görüp onun elinden hırka giyer, şeyhin kendisinde tasarrufunu izhar etmek için. İmdi hırka giymek mürid kendisini şeyhe tefviz ve teslim etdüğünün alametidir. Ve dahi mürid şeyhi hükmüne girdüğünün alametidir. Yüce Tanrı'nın hükmüne Peygamberin girdiği gibi. "Ebu Bayezid: "kimin ki üstadı ve şeyhi olmasa, onun imamı (önderi) şeytan olur" demiş⁴². İmam Kuşeyrî: "şeyhsiz yetişenler, dağda yetişen ağaç gibidirler; meyvesi acı olur, halbuki bağda yetişen ağacın yemişi lezzeti olur" demiş⁴³.

İmdi şeyh bir müride hırka giydirse, öyle gerektir kim müride hırka giymenin şartlarını ve edeplerini deyivere. Ve dahi söyliyeki bu edepi ve bu şartları yerine getirsin⁴⁴.

Nâsır Lidinillah zamanında ve biraz sonra, civar memleketler sultanları, beyleri fütüvvet birliğine girmek istedikleri zaman, bu elbiseyi giydirmeye yetkisini elinde tutan kişi tarafından fütüvvet elbi-

41) Bak. Avarif ül-Maarif, bundan önceki notta adı geçen nusha yaprak, 51 b.

42) Bu söz, bazı fütüvvetnamelerde hadis olarak kaydedilmiştir. Örneğin bak. İstanbul'da kitapçı Raif Yelkencideki, Seyyid Alaeddin Radavi fütüvvetnamesi yaprak 7 a.

43) Bu bilgi, Çobanoğlu fütüvvetnamesinin, 40 No. lu notta adı geçen nushasının yaprak 59 a. da aynen mevcuttur. Avarif ül-Maarif, Ayasofya kitaplığı, 1714 No. lu yazma, yaprak 52 a-b, 53 a.

44) Bak. Aavarif ül-Maarif, Ayasofya kitaplığındaki 1714 No. lu yazma, yaprak 56 a.

sesi yollanıyor. Halbuki Anadolu'da yazılmış fütüvvetnamelerde fütüvvet elbisesi giydirmе törenlerinden bahsedildiğini görmüyoruz. XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'yu gezmiş olan İbn-i Batuta'nın tarifine göre, buradakilerin giysileri ve kılıkları, Nâsır zamanında yollanan fütüvvet libası biçiminde ise de, son zamanlarda yazılmış fütüvvetnamelerde, fütüvvet libası giydirmе töreni yerine, erkâna dahil olanlara, şed (kuşak) bağlanma töreninin yer aldığı görülüyor.

4- Çobanoğlu fütüvvetnamesinde ve ondan sonra yazılanlarda mahfil yani, ahilerin özel toplantılarından ve burada uyulacak edep-lerden bahsedilmektedir.

Avarif ül-Maarif'te: sûfilerin bir bölümünün oturduğu "ribat"lardan söz edilirken bunların durumunun, "ehl-i suffa"nın⁴⁵ durumuna benzediğini bildirdiği bölümünde "Ashab-ı suffa, kendi maişetlerinin teminini ve benliklerini yok edip dünyayı terk etmiş durumda idiler. Rıbat ehli dahi, zahirleri ve bâtnları ile bir birleriyle ülfet tutup birbirini sevip ittifak edip toplanmışlardır. Bunlar, konuşmakta, zikir etmekte, namaz kılmakta, yemek yemekte bir yere toplanıp bu topluluktan bereket bulurlar. Yiğitler dahi nefislerini heveslerden ve malâyâniden men etmek için halvetçe oturmalıdırlar. Şeyh de hali güçlü olduğundan ve halkla düşüp kalkmaktan sakındığından ve halkla karışmak âfetinden kendini kurtarabildiğinden de kendi durumuna hiç kimseden zarar yetişmediği için daima o halvette huzur ve vekarla oturmalıdır ki, bu nedenle ötekilerde vakitlerini zaptedip onun edep-leri ile edep-leneler.

Rıbatta oturan, yiyecek aramaya, Tanrıya, ibadetten dolayı vakit bulamaz ve orada gece gündüz Tanrıya ibadetle meşgul olursa rıbatın vakfından yer. Fakat burada oturan, vurdum duymaz ve gereksiz şeylerle meşgul ve ehl-i iradetin uyduğu koşullara uymazsa rıbat vakfından yemesin. Bir şeyhin yanında ve maiyetinde olup o şeyhin, onun rıbat vakfından yemesine destur verdiği, lüzum gösterdiği kişiler yer. Şeyhin bu desturu vermesi ve lüzum göstermesi nedenlerinden birisi, rıbat vakfından yiyecek kişiyi, başka bir fıkaranın hizmetine meşgul olduğundandır ki, rıbat taamından yediği, o hizmeti karşılığıdır.

Sûfilerin meşayihî, yiğitleri daima hizmet etmeye alıştıırır ve hizmeti onlara sevdirmeye çalışır. Bu nedenle onlar da tenbellikten, işsiz-

---

45) Ehl-i Suffa ya da "Ashab-ı Suffa" denen kişiler, Hz. Peygamber ile Mekke'den Medine'ye göç eden, bekâr, dul ya da karılarını Mekke'den birlikte getirmemiş kişilerden oluşan fakir ve Peygamberin Mescidinin bir köşesinde oturan, ibadetle meşgul kişilerdir.

likten kurtulmuş olurlar. Sûfilerden bir ihtiyar, maişetini temin için kazanmaktan âciz olursa rıbat malından yemesi caiz olur; fakat yiğitlerin yemesi, sûfiler kuralına göre caiz değildir; ama şeriat fetvasına göre, vakıf yapan kişi, bu vakıf gelirlerini, sûfiler hırkasını giymiş olanlar, yani bu yola girenler. yesin diye şart koşmuşsa, bunların da bu vakıftan yemeleri caizdir; fakat bu ruhsattır, azimet değildir, yani fetvadır, takva değildir”⁴⁶.

Burada, Anadolu’da yazılmış ahi fütüvvetnamelerindeki bu hususa dair hükümlerle sûfilerdeki rıbat müessesesini karşılaştıracak olursak, rıbatta oturan sûfilerin, özellikle yaşlılarının ve kendini tümüyle ibadete vermiş olanların rıbat vakfından yedikleri, yiğitler diye adlandırılan ve tasavvuf yoluna yeni girmiş olanların, dünya işleri ile de meşgul oldukları ve geçimlerini bu yolla kazandıkları anlaşılır. Hatta, Kuşeyrî Risalesi’nde, Esmâ-i Meşayih is-Sûfiye’de, İbn-i Hallikân’da ve Avarif ül-Maarif’te, büyük mutasavviflerin hayatları anlatılırken, önceleri bahçivanlık yapmıştır, bostan beklemiştir, demircilik yapmıştır vb. gibi hususların zikredilmesi, yukarıdaki mutalaayı doğrular.

Anadolu ahileri’nde, fütüvvetnamelere göre, bu kuruma katılanların çoğu sanatkâr olduklarından, yani dünya işleri ile uğraştıklarından, mutasavviflerin rıbatlarına benzer biçimde vakıflı zaviyeler mevcut değildir. Ahiler, başkanlarının yaptırdığı özel konutlarında akşamları toplanıyorlar, İbn-i Batuta’nın da gördüğü ve fütüvvetnamelerde anlatıldığı gibi ahi mahfillerinde yani toplantı yerlerinde, yemek ve ziyafet giderleri, ahi birliğine dahil kişilerin, bir dereceden öteki dereceye yükselmeleri ve sanatta kalfalık, ustalık icazetleri almaları törenleri dışında-kendi aralarından toplanan paralardan karşılanıyordu⁴⁷.

5- Gerek Çobanoğlu fütüvvetnamesinde gerek se ondan sonra yazılmış olanlarda ahilerdeki erkâna dahil olanlara (fütüvvet yoluna katılanlara) şed kuşatma ve müridin saçını kesme (müridden makas alma) geleneğinin de, islâmî ve tasavvufî geleneklerden izleri kapsadığını görüyoruz. Avarif ül-Maarif’te “sûfî, yolculuğunda farzlardan

---

46) Bu bölümde Suhreverdi, rıbatın asıl anlamının, at bağlanacak yer demek olduğunu istiare ile sûfilerin, kendilerinin oturma ve ibadet yerlerine bu adı verdiklerini söylüyor. Bak. Avarif, yaprak 58 a, 59 a-b.

47) Bak. Seyyid Muhammed b.el-Seyyid Alaeddin el-Hüseyni el-Radavî, Miftah el-Dakaik fi Beyan el-fütüvvet ve’l-Hakaik. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığındaki yazma No. 14241 yaprak 84 b.vd.

ve faziletlerden neye muhtaçtır onun beyanındadır” diye başlayan XVII. bölümde: “Ayşe anamız, Hz. Muhamed’in, yolculuğa çıktığında, yanında bir gözgülü (ayna), bir sürmelik, bir misvak, bir tarak, bir sındı (makas) götürürdü demiştir” diyor. Burada Peygamber’in yola çıktığında yanına aldığı eşya arasında makasın bulunması, fütüvvetnamelerde gene Hz. Muhammed’in, hac yaparken saçlarını kestirmiş olması sünnetine uyararak, müridin, fütüvvete girme töreninde şeyh tarafından makasla başının traş edilmesi olayı ile ilgili görünüyor⁴⁸. Hac vb. olaylardaki törenlerde saç kesme işinin kökeni üzerine islamın ilk yıllarında birçok olaylar vardır. Rus yazarı Vladmir Gordlewskij, fütüvvetnamelerde gördüğü bu olayın kökenini, Mezopotamya’nın eski halkı olan sâmi kavimlere bağlıyor, bu hususta bir örnek veya kaynak da göstermiyor⁴⁹.

Kökeni ne olursa olsun bu saç kesme geleneğinin, hac’da gerekli bir şart olduğuna, hac farzının da özgür müslümanlar için vacip olduğuna-yani hacca gitme koşullarının en önemlilerinden birinin, o kişinin özgür olmasına bağlı bulunduğuna-göre, müslümanlıkta özgürlük belirtisi ve kanıtı olarak sayılabileceği kanısındayız.

Avarif ül-Maarif’te: “sûfi’nin yanında bir de asâ taşınması gerekir. Asâ taşıma sünnettir. Sûfi yola çıktığında beline bir kuşak bağlanır” diyor⁵⁰.

Sûfilerin yola çıkma töre ve yöntemleri ile ahilerin bir şehirden öteki şehire helva payı yolladıklarında bu görevi üzerine alan kişinin uyguladığı töreler arasında da benzerlik vardır: sûfilerde, bir kişi rıbattan çıkıp yola gitmek istese, sabah çıkar. Önce iki rik’at namaz kılar, önünü kavuşturur, sağ, sonra sol yenini sıvar. Başmağını (ayakkabısını) koyacağı torbayı silker. Edişini (terliğe benzer topuksuz ayakkabı) giyeceği yere varıp seccadesini iki kat eder. Ayakkabılarının tozunu siltikten sonra önce sağ sonra sol ayağına giyer, yüzünü yâranlar yönüne dönüp vedalaşır. Vardığı yerde uyacağı edepler, karşılanması töreleri de gidişindeki gibi ayrıntıları ile anlatılmış⁵¹.

48) Bak. bundan önceki notta geçen yazma, yaprak 64 a. Burada müridin başı nasıl traş edilir, traş edilirken okunan dua, hutbe ve tercümanlar uzun uzun anlatılmıştır.

49) Bak. Vladmir Gordlewskij, Gesudarstvo Selcukidov Maloi Azii, 1944, Leningrad, Moskova, ss. 108.

50) Bak. Avarif ül-Maarif, yukarıda zikredilen yazma, yaprak 69 b. 70 a-b. Buradaki yolculuk edepleri, çok küçük değişikliklerle, Radavî fetüvvetnamesindeki, bir şehir ahilerinden, öteki şehirdekilere helva yollama töreninde aynen vardır. Bak. yaprak 89 ab. vd.

51) Bak. Avarif ül-Maarif, yukarıda adı geçen yazma, yaprak 69-70.

Bu sūfi töre ve yöntemlerinin, Anadolu tasavvuf erbabınca da uygulandığı, eserdeki şu cümleden anlaşılmalıdır: “bunlar bir töredir ki fikarai Horasan ve fikarai Rum (Anadolu) beğenmektedirler. Çoğu Irak fikarası, Şam ve Mağrib fikaraları bu törelere (rüsuma) itibar etmezler, uyanlar uymıyanları sūfiden saymazlar. Bu iki taife birbirini inkârda aşırı davranmaktadırlar; çünkü bu töre şeriata aykırı değildir, aykırı olduğuna dair bir kayıt yoktur. Belki güzel edeplerdir fakat bu töreye uymıyanları da inkâr etmek doğru değildir, zira şeriatta uyulması gerekli ya da iyi törelerden değildirler” diyor⁵².

Anadolu sūfileri ile Horasan sūfilerinin bu kurallarda birbirine uymaları, Anadolu’daki sūfi-fütüvvet kurallarının, Türklerin Anadolu’ya doğudan akınları sırasında onlarla birlikte, birtakım sūfi-fütüvveci kişilerin gelmeleri ile canlandırılmış olması ihtimalini hatırlatıyor.

Fütüvvetnamelerde müride fütüvvete girerken, girmiş olanlara da bir basamaktan bir yukarisına yükselirken ve şed kuşatılırken şeyh tarafından, bu meslekte uyacağı edepler anlatılmakta ve öğütler verilmektedir.

Avarif ül-Maarif’te de sūfilerde, şeyh tarafından müride hırka giydirilirken uyulan yöntemler ve şeyhin müride, yiyecekte, giyecekte, ibadette, çalışmakta uyması gereken hususları öğrettiği yazılmaktadır⁵³. Müridle şeyh ilişkilerinden bahseden 51. bölümde: “müridler şeyhlerle edepte, Resul hazretine ve onun ashabına uymalıdır. Şeyh yanında dilsiz gibi oturmalıdır. Üstadı soru sormayınca konuşmamalı, şeyhinin ve üstadının sözlerini iyi dinlemeli” denmektedir ki⁵⁴ Çobanoğlu fütüvvetnamesinde de bu hükümler aşağı yukarı aynen vardır⁵⁵.

6- Çobanoğlu fütüvvetnamesinde ve Mevlana Nâsırî’ninkinde, başlı başına ve üzerinde önemle durulan bir konu olan “sema” hakkında da Avarif ül-Maarif’te: “Sema” haktır. Bunda ehl-i imandan iki kişi karşı çıkmış değildir. Rûyem’e sordular, sūfilerin sema’ vaktinde vecdleri nedir? O da -onlar sema’ vaktinde gerçek manaları anlarlar (maaniye muttali olurlar). O manalar, kendilerinden başkalarına gizlidir. Kendilerinden başka kimse onu anlayamaz. O meâni

52) Bak. aynı eser, yaprak 70 b.

53) Bak. aynı eser, yaprak 55 b. 58 a.

54) Bak. aynı eser, yaprak 158 a. 163 b.

55) Bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yukarıda adı geçen nusha, yaprak 55 a. vd.

onlara, bizden başkasını bırakıp bize yönel der. Bu nedenle onlar da, onunla şâdolurlar ve o zaman onlara utanç gelir, daha sonra şâdlıkları ağlamağa döner, bu sırada bazısı elbisesini yırtar, bazısı feryadedip ağlar, bazısı da nara atıp bağırır- dedi. Şeyh Abdurrahman Sülemî, dedesinden naklen semaın, diri gönülle ve ölü nefisle yapılması gerektiğini, Hz. Muhammed'in, karısı Ayşe'nin bir cariyeden müzikli kaside dinlerken duyduğunu, bu sırada Hz. Ömer'in de gelip birlikte dinlediklerini zikrediyor ki bu söylenti aynen Çobanoğlu fütüvvetnamesinde de vardır⁵⁶.

Suhraverdî bu bölümde, sema'ın şer'î olduğu hakkında Ebu Talib Mekki'nin "kut al-Kulub" adlı eserinden, Abdurrahman Sülemî'den ve Zünnun-u Mısırî'den deliller getiriyor. Kendi düşüncesi olarak da: "sema', tarikatta fitneler çoğaldığından ve nefsanî şehvetleri talep için nefsi şâdlıkla, eğlence ile içki ile meşgul olanlar bulunduğu şimdiki zamanda dürüst kişiler (ehl-i sıdk) katında sema' için toplanma merduddur. Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî, ömrünün sonunda semaı bıraktı. Nedenini sorduklarında "kiminle edeyim" dedi. Yalnız et dediklerinde "kimden edeyim" dedi. İhvan kalmadığı için onlar da semaı bıraktılar. Onlar sema ettiklerinde semaın, kayıt, şart ve edepleri ile sema ettiler ve o sema' ile âhireti anıp, cennete râğbet edip cehennemden korktular" dedikten sonra semada elleri birbirine vurmak, parmak şakırdatmak ve durup raksetmek gibi hususların doğru olmadığını söylüyor. XXIV. bölümde, semaın kavillerini, XXV. bölümde sema edeplerini, cübbeler yırtıp parçalama ahkâmını ve semada şeyhlerin işaretlerini yazıyor⁵⁷.

7- Edepler bölümü fütüvvetnamelerde, oturmak, kalkmak, yatmak, yemek yemek, ziyaret etmek, elbise ve ayakkabı giymek, su içmek, abdest almak vb. gibi her davranışın edepleri, kuralları, yöntemleri ayrı ayrı ve inceden inceye yazılmıştır ki Avarif ül-Maarif'te bu konular aynen vardır⁵⁸. Bu edepler şunlardır: a) temizlenme edepleri ve başlangıçları: burada büyük ve küçük abdest bozarken

56) Bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yukarıda adı geçen nüsha, yaprak 82 b. İbn-i Batuta XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'yu gezdiği sırada Denizli'de Ahi Sinan ve Ahi Tuman zaviyelerinde ahilerin raks ve sema yaptıklarını gördüğünü söylüyor. Bak. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Şerif Paşa (Çavdaroğlu) çevirisi, I, 319.

57) Avarif ül-Maarif, yukarıda adı geçen eser, yaprak 122 b. 168 a. Kabusnamede sema hakkındaki bilgi de, buradakinin ve Çobanoğlu fütüvvetnamesindeki aynıdır. Bak. Kabusname, M. Eğ. Bakanlığı yayını, ss. 385. Bu eserde Şeyh Ferec-i Zengâni'nin de ömrünün sonlarında semaı terkettiği kayıtlıdır.

58) Bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, yukarıda adı geçen yazma. yaprak 89 a-96 a.

ve bozduktan sonra dikkat edilecek, uyulacak, edepler, temizlenme yöntemleri. b) abdest alma yöntemleri, c) namazın fazileti, şanın ululuğu. d) sûfîlerin oruçta, iftarda davranışlarının değişikliği, e) orucun edepleri, f) yemeğin hangisi iyidir, hangisi yaramaz, g) yemek yeme edepleri: burada tuzla başlayıp, tuzla bitirmek gerektiği, ayrı ayrı kaplarda yememek, hep bir yerde toplanıp aynı kaptaki yemek, yemeği ağızda iyice çiğnemek, yemek yerken başkasının yüzüne bakmamak, kendi önüne bakmak, sağ elle yemek. Sol elle yenirse, şeytan sol elle iş işlediğinden onun dostu olunmuş olur. Yemek yerken dilsiz gibi durmayıp, lâtif kelimeler söylemek, ekmeği ve eti bıçakla kesmemek, ancak çok acıkıldığı zaman yemek yemek, sofradan iyice doymadan kalkmak, yemekten sonra dişleri misvakla yıkamak, ellerini yıkamak, sofraya gelen yemekleri horlamamak ve benzeri şeyler yazılmaktadır. h) Sûfîlerin giyimde edepleri: bu bölümde elbisenin, soğuktan korunmak ve edep yerlerini örtmek için giyildiği, iyi ve güzel giysi giyebilecek durumda olanlar giymezlerse, cennette kendilerine hulle verileceği, mükâfatlandırılacakları söylenmektedir. i) müridin üstadı meclisinde edebi, j) şeyhin, arkadaşları ile ve şakirdleri ile edepleri: burada şeyhin, özellikle nefsanî heveslerden sakınmayı öğretmesi gerektiğini zikrediyor ve havay-i nefsin bir damlası, davranış denizini bulandırır diyor. k) konuşma ve iyi arkadaşlık edepleri sıralanıyor⁵⁹.

---

59) Bak. Avarif ül-Maarif, yukarıda adı geçen yazma, yaprak, 168 a, 172 b.

FÜTÜVVECİLİĞİ TEKELİNE ALAN NÂSIR'IN ONU MİLİS GÜCÜ HALİNE GETİRME ÇABALARI

Halife Nâsır Lidinillah tarafından Suhreverdi'ye düzenlettilmiş ve daha sonra yazılmış olanlara da örnek olmuş bulunan fütüvvetnamelerde mevcut edepler ve kurallardaki tasavvufi-imamî elemanları yukarıda belirtmeye çalıştık. Nâsır fütüvveciliği, bu suretle daha geniş hatta, yukarılarda zikredildiği gibi fütüvvecilik akımlarının, kurumlarının ana kuralları içinde mevcut bulunduğu, sınırları dışındaki müslüman devletler halkı tarafından da benimsenecek, uygulanabilecek bir organizasyon haline getirmiştir.

Bundan sonra bu temellere dayanarak, o zamanlar çok yaygın bulunan ve Hz. Osmanın hilâfetinin (644-656) sonlarına doğru, gerek biçim gerekse kullanılış tarzı İran'dan alınmış olan "findık atma"ya kendisi çok ilgi duyduğundan buna çok büyük şan ve şeref verdiğini, kendisi fütüvvet şalvarı giydikten sonra, findık atıcılar arasında da güçlü bağlar kurmak için, yiğitlik (fütüvvet) şerbetini içmiyen, şalvarını giymiyenlere findık atmaya yasakladığını, kendini findık atıcıların başkanı ilan ettiğini⁶⁰, 1211 yılında, halifeliğini tanıyan meliklere ve emirlere birer mektup yazıp, kendisinden fütüvvet şerbetini içmelerini, şalvarını giymelerini, findık atıcılıkta kendisine bağlanıp başkan tanımlarını tavsiye ettiğini, onların bir çoğunun da bu önerisini kabul ettiklerini biliyoruz⁶¹.

O sırada Bağdad'da çok yaygın olan ve beğenilen bu findık atıcılık, İran'dan alındığı ilk sıralarda yadırganmışsa da sonraları be-

60) Hatta yüksek sınıfa mensup olmayan findık atıcılara müsaade vermek için, bu hünerde bilgisi olan emirlere tevki (izin kâğıdı) vermiştir. Bak. Kalkaşendî, Subh al-A'şâ, 1918 Mısır baskısı, XII, 269. Burada bu şekilde verilmiş olan tevkilerden birkaç örnek konmuştur.

61) Bak. Tarih-i Ebü'l-Fida, 1325 Mısır baskısı, III, 115. Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Zeki Mağamiz çevirisi, V, 270. el-İrfân mecmuası, XXI, sayı 4-5, 1931 "el-Keşşafet-i fi'l-İslam" adlı makale, ss. 428 vd. Findık atıcılığın (bunduk endazi) İranda mevcut olduğu hakkında bak. Debistan-ı Mezahip, taş basma, varak 16 b.

nimsenmiş, hatta halife Harun er-Reşit tarafından, fındık atıcılardan kurulu “nemel” (karınca) adıyla askerî bir birlik düzölmüştü ki bundan sonra Abbasiler devrinde pek çok fındık atıcı gurupları türemiştir⁶².

Nâsir Lidinillah, fındık atıcılığın şeriata uygunluğu üzerine Celaleddin Abdullah b.Muhtar el-Alevî el-Kûfî'den fetva almıştı. Bu kişi, ünlü, edip, fasih birisi idi, elli günde Kur'an'ı ezberlediği söylenir. Fetvası ve sözleri halk arasında çok geçerli idi⁶³.

Nâsir Lidinillah, yukarıda da değindiğimiz gibi 1183 yılında, fütüvveciliğın piri ve şeyhi bulunan “Abdölcebbar” adlı bir kişiden fütüvvet şalvarı giymişti⁶⁴. Fütüvvetname düzenlettirdikten sonra komşu müslüman devletlerine, kendisinden fütüvvet libası giymeleri için fermanlar yazmış, onlardan birçoğu bu çağıruya uymuştu: Diyar-ı

---

62) Corci Zeydan, İbn ül-Esir, Ağani, Ebü'l-Fida, İbn-i Haldun ve Makrizi'den naklen fındığın, toprak, taş, kurşun vb. yapılan küçük yuvarlaklardan ibaret olduğunu, lafız, biçim ve kullanılış yönünden İranlılardan alındığını, fındıklara, cülahik'in çoğulu olan cülahikat da denildiğini, İranlıların bu fındıkları, eski çağlarda ok atar gibi yaylar vasıtasıyla attıklarını, arapların da bunu, Hz. Osman'ın son devirlerinde İran'dan almış olduğunu, halife Harun er-Reşit zamanında bunlardan, “nemel” (karınca) adıyla bir birlik düzölerek bunların, tören günlerinde önden gidip yolu kapayanlara fındık atarak geçidi açtıklarını, Abbasiler devrinde fındık atanların çoğalarak şehir dışında bununla kuş avladıklarını ve özel bir biçimde şalvar giydiklerini, Bağdad halkı arasından türeyen ayyarların da son zamanlarda bu elbiseleri giydiklerini 1225 yılında ölen Abbasi halifesi Nâsir Lidinillah'ın, bu hüneri benimsiyerek, kendini bunların piri yaptığını ve kendinin de giydiği fütüvvet şalvarını giyenlerden ve şerbetini içenlerden başka kimsenin fındık atmasına müsaade etmediğini 1210-1 yılında, halifeliğini tanıyan hükümdarlara ve emirlere bu konuda kendisine bağlanmaları için mektuplar yazdığını, onların da buna uyduklarını, hasılı Irak, Şam, Mısır ve Fars bölgeleri ile başka yerlerdeki fındık atıcılığın büyük önemi olduğunu, Kahire'deki “Hatt ül-Bundukaneyn” in fındık yayları sanatına mensup olduğunu, daha sonra şimdiki tüfek demirine benzer bir biçimde oyuklu mızraklar ya da borular ve geriden hava tazyiki ile fındık atma yolunu bulduklarını; barut icadedilince fındığı o borular vasıtası ile barut gücüyle atmaya başladıklarını ve bu âlete “bundukıyye” dendiği için bundan alınma olarak arapçada bugün tefeğın bunduk diye anıldığını yazıyor. Bak. Medeniyet-i İslamiye Tarihi, Zeki Meğamiz çevrisi, V, 270 vd. Yazar burada, ayyarların Bağdad'da Abbasiler'in son zamanlarında türediklerini söylüyor ki, önce de dediğimiz gibi, ayyar adıyla anılan ve fütüvvet kurallarına uyan topluluklar çok önceleri vardı. Bu itibarla bu husustaki mutalaası doğru değildir.

63) Bak. el-Irfan mecmuası, cilt XXI, cüz 4-5 “el-Keşşafeti f'i'l-İslam” adlı makale, 1931 Beyrut, ss. 428.

64) Encyclopedie de l'İslam'da “al-Nâsir Lidinillah” maddesini yazmış olan Franz Taeschner bu halifenin fütüvvet birliğine H. 578/1182-3 yılında şeyh Abdölcebbar b.Salih aracılığı ile girdiğini kayd etmektedir. “Çorumlu” dergisi, sayı 41, ss. 8 de bu fütüvvet giriş yılını kaynak bildirmeden 566/1170 olarak göstermektedir.

Elcezire, Meyyafârîkîn ve Ahlat hâkimi Melik ül-Eşref Ebü'l-Feth Musa b.Melik ül-Âdil; Gazne ve Hind hükümdarı Şahabüddin Gûrî; Kiş emîri; Şiraz emîri Atabek Sa'd; Haleb emîri Zâhir⁶⁵; Anadolu Selçukluları hükümdarı İzzeddin Keykâvus I, ve kardeşi Alaeddin Keykubad I, bunlar arasındadırlar⁶⁶.

Nâsır Lidinillah, Irak'ta kendisinden sonra bu görevi yerine getirmek üzere "Muayye ailesi"ni atamıştır⁶⁷.

Abbâsiler devletine İran Moğolları tarafından son verildikten sonra fütüvvet beratı ve müsaadesi verme işi, Mısır Memlûkleri sultanlarına geçmiş, bunlar tarafından da çevredeki müslüman memleketleri beylerinden ve sultanlarından, istiyenlere bu beratlardan gönderilmiştir. Bunlardan emîr Alaeddin el-Hakkârî, fütüvvet elbisesini kendi emîrlerine, aşiret beylerine ve bütün dağlık bölgesinin halkına giydirmek iznini almak üzere şeyh Abdülhamid'i, Mısır Memlûkleri Sultanı el-Eşref Halil b.Kalavun'a göndermiş ve Melik tarafından bu izin ve atlasa sarılıp, misk ve anberle kokulandırılmış, ipek bir iple bağlanıp gümüş kilitli bir sandığa konmuş olan fütüvvet libası, kılınç, tal'a, sancak, mühür, mendil gibi fütüvvet aygıtı verilmiştir.

65) Bak. el-İrfan, cilt XXI, cüz 4-5 "el-Keşşafeti fi'l-İslam" adlı makale, ss. 427.

66) İbn-i Furat bize, bir emîr'in fütüvvete girmek için halife tarafından gönderilmiş bir elçiden fütüvvet libası alması olayının ayrıntılarını veriyor ki bu ayrıntılar, V. Hammer tarafından, J.A. 5. serie, 1885 VI, 285 vd. da bahis konusu edilmiştir. İbn-i Bibi, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, M. Nuri Gencosman çevrisi, ss. 54, 65: İzzettin Keykâvus I. için, Nâsır Lidinillahtan fütüvvet libası istemeye gelen Ali oğlu Yusuf oğlu Mecdüddin İshak'a 1212 yılında verilmiş olan icazetnamede, Mecdüddin İshak'ın fütüvvet libası giydirmeye yetkili olduğu ve kendisi öldükten sonra bu görevi Mecdüddin'in oğlu Muhammed Sadrüddin'in yerine getireceği yazılmıştır, aynı eser, ss. 65. İzzettinden sonra tahta geçen kardeşi Alaeddin Keykubadı hem tebrik etmek hem de fütüvvete girme törenini yerine getirmek için, Nâsır Lidinillah, Suhreverdi'yi elçi olarak Konyaya yolladı. Bak. Encyclopaedia of İslam, 2.ed. "futuvve" maddesi, Ayrıca, halife Nâsır'ın fütüvve libası giydirmesi hakkında bak. F. Taeschner, İslamda fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri, Semahat Yüksel çevirisi. Belleten, XXXVI, sayı 142, Ankara, 1972, ss. 222 vd.

67) Bak. "el-İrfan" dergisi, XXI, cüz 4-5, "el-Keşşafeti fi'l-İslam" makalesi, ss. 428. Burada bu ailenin, bu görevin yerine getirilmesi yüzünden, aralarında çok çatışmalar çıktığı, bu çatışmaya halkın da karıştığı yazılmaktadır. Çabanoğlu fütüvvetnamesinde, fütüvvet zinciri yazılırken fütüvvetin Nâsırdan, Ebü'l-Muzaffer Gazi Sultan Yusuf b. Eyyub'a (Salahaddin Eyyubî) değiştiğini söylüyor. Salahaddin Eyyubî 4 Mart 1193 de Şam'da öldüğüne göre, belki de Nâsır bunu da fütüvvete davet ve dahil etmiş, bunun ölümü üzerine kendisinden sonra fütüvvet beratı verme görevi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığındaki yazma, yaprak 203 ve bundan sonraki notta görüleceği gibi 1292 yılında Mısır Memlûk sultanlarından Melik el-Eşref Halil'e geçmiş görünüyor.

Bu berat Kalkaşendi'de, kadı Muhiddin Ebü'l-Fazl Abdullah b.Abdüzzahir (ölümü 1293) tarafından yazılmıştır kaydıyla, kimin emri ile ve kimin için yazıldığı hakkında bir şey denmeden, bir kitabet ve kinşa örneği, yani bir formüler olarak mevcuttur. Bunu, Hasan Fehmi Turgal "Halk bilgisi haberleri"nde, ahiler hakkındaki makalesinde, Abbasi halifesi Nâsır Lidinillah tarafından yazılmış olarak göstermiştir. Halbuki bu alanda uzun zamandan beri meşgul bulunan ve birçok makale yazmış olan merhum dostum Franz Taeschner'in bildirdiğine göre bu belgenin aslı, Münih'te bulunan "el-Eltaf el-Hafiyeye min el-Sera el-Şerife el-Sultaniye el-Melikiye el-Eşrefiye" adlı eserde bulunmaktadır ki, Axel Moberg, bu belgeyi İsveççeye de çevirmiştir. F. Taeschner de 1949 da onu almancaya çevirdi⁶⁸.

Nâsır Lidinillah, bu şekilde fütüvvecilik ve fındık atıcılık örgütü yoluyla içerideki güvensizliği önlemeye çalışmış, komşu müslüman hükümdarlarını da, bu iki yolla ve halifelik etkisiyle kendisine zararsız bir duruma getirmiştir. Kendisi için tek tehlike, Harezşahlar devleti idi. Kirman Selçukluları devletini ortadan kaldırmak suretiyle Abbasilerle komşu olan ve bu nedenle Nâsır Lidinillah'ı kuşkulandıran Harezşahlar devleti hükümdarı Alaeddin Tekeş'e karşı o da Bâtıniler'i ve Gurlular'ı kıskırtıyordu. Alaeddin Tekeş öldükten sonra

---

68) Bu belge şudur: H. 691 yılı Rebiyülevvel (M. şubat-mart 1292) ayında, Suriye valisi emir Alaeddin'den bir mektup geldi. Bunda, Alaeddin el-Hakkârî tarafından gönderilen şeyh Abdülhamid'in geldiği ve Alaeddin el-Hakkârî'nin, efendimiz sultandan fütüvvet giysisini ve kendi emirlerini ve aşiret beylerini ve bütün kendi dağlık bölgesi halkına giydirmek müsaadesini rica ettiği bildirilmiştir; çünkü onlar fütüvvete ve fütüvvet giysisine çok ilgi gösteriyorlarmış ve yalnız "fütüvvet hakkı için" diye yemin ediyorlarmış ve bunlardan hiç birisinin, hiç bir zaman fütüvvet üzerine yemin edip de yalan söyledikleri görülmemiş. Eğer fütüvvetin müsaadesi hakkında, yazılı emir verilmek lutfunda bulunulursa, fütüvvet giysisinin de gönderilmesi rica ediliyor. Fütüvvet libası, bir gömlek ve bir şalvardan ibarettir. Böylece gereken hazırlıklar yapılmış ve elbise, gümüş bir sandığa konmuş, atlasa sarılmış, misk ve anberle kokulandırılmış ve bir ipek ipe bağlanmış ve Abdülhamid'e, Alaeddin el-Hakkârî'ye giydirmek yetkisi verilmiş, bunlarla birlikte ona bir kılınc, bir tal'a, bir sancak, bir mühür ve bir mendil verilmiştir.

Sultanımızın bu emri yerine getirildikten sonra aşağıdaki secili hutbe isdar edildi: "Peygamberin ashabının en soyluları ile (Ali b.Ebi Talib kastediliyor) fütüvvet neseblerini bağlamış olan Tanrıya hamdolsun... Tanrı Muhammed'in beline Cebrail aracılığı ile kemer (sed) bağlamıştır. Böylece fütüvvet girmiş olan herkes (fityan) onunla babalık-oğulluk şerefini elde etmiştir. Tanrının rahmeti onun soyu ve arkadaşları üzerine olsun" Bak. F. Taeschner, Eine futuwwa urkunde des Mameluken Sultan al-Aschraf Chalil von 1292, Tübingen, 1949, s. 1-5. Subh al-A'ş'a'daki metin için bak. 1918 Mısır baskısı, XII, 274 vd. Fütüvvet libasını, Hz. Muhammed mi'race çıktığında Tanrının emri ile Cebrail'in, oradaki nurdan bir sandıktan çıkarıp kendisine giydirdiği hakkındaki söylenti için bak. Çobanoğlu fütüvvetnamesi, Dil Tarih-Coğ. Fak. nushası yaprak 18 a.

yerine geçen oğlu Alaeddin Muhammed de, babasının politikasını izledi. Hatta halife ile arası o kadar açılmıştı ki, kendisi 1217 yılında şîî mezhebine girip⁶⁹ Abbasî halifeliğini ortadan kaldırmak ve kendi ülkesine katmak amacıyla, Seyyid İmadettin Tirmizî'yi halifelik makamına aday göstermiş ve büyük bir ordu ile Bağdad üzerine yürümüşdür. O, bu saldırıda Azerbaycan Atabeylerini yenilgiye uğratmasına rağmen, havaların bozulmasından dolayı daha ileri gidemiyerek geri dönmüştür⁷⁰.

Alaeddin'in bu amacını önlemek için Nâsır Lidinillah, bir yandan da, oğlu Alaeddin Mehmed ile arası açık olan ve soylularla büyük kabileler katında geniş etkisi bulunan Valide Sultan Tereken Hatun ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Dahası, aralarında elçiler ve ticaret kervanları gidip gelen Cengiz'i bile, Harezmsahlar Devleti'ne karşı savaşa kışkırttığını söyleyen tarihçiler bile vardır⁷¹.

Gerçekten Cengiz ordusu, Harezmsahlar ülkesine yürüyünce, Nâsır için, Hârezmsahlar'dan gelecek bir saldırı korkusu ortadan kalkmış ise de, düşmanını yenip bozguna uğratan tehlike, kendinden sonra tahta oturanlar zamanında, Abbasiler Halifeliği'ni de kökünden kazımıştır.

Suhraverdî'nin düzdüğü fütüvvetnamenin etkisi, Anadolu'da oldukça uzun bir süre, hiç olmazsa XIV. yüzyılın ilk yarısına dek gelmiş görünüyor.

Aynı yazarın, "Avarif ül-Maarif" adlı başka bir yapıtının, ehl-i rıbat'ın uyduğu kurallardan söz eden bölümünde: "Horasan ve Rum (Anadolu) sûfileri bu kuralları beğenirler" şeklindeki cümlesinden, kendisinden önce de Anadolu'da tasavvufun oldukça yayılmış bulunduğu anlaşılmaktadır.

XIV. yüzyıldan önce yazılmış tarihi yapıtların pek az bulunduğu Anadolu'da, bu yüzyılda ve daha sonra yaşamış ve eser bırakmış yazarlardan Âşık Paşa Zade'nin (Hayatı: 1400-?)⁷²; Gelibolulu Âlî'nin (Hayatı: 1541-1600)⁷³; Hoca Sadeddin Efendi'nin (hayatı:

69) Bak. Halil Edhem (Eldem), Düvel'i İslâmiye, ss. 259.

70) Necip Âsım (Balhasanoğlu) ve Mehmet Ârif, Osmanlı Tarihi, I, 189. Cemaleddin Ataullah Hüseyinî, Ravzat ül-Ahbab, Benli Zade çevirisi, IV, 521. Bu sonuncu eserde, Seyyid İmadeddin Tirmizî yerine "Ala al-Mülk Tirmizî" yazılmakta ve "Ala al-Mülk Tirmizî'-ye biat edip leşkerini Bağdad canibine çekti" denmektedir.

71) Bak. Müneccim Baş, Sahayif ül-Ahbar, II, 192, İstanbul, 1285.

72) Bak. Aşık Paşa Zade Tarihi, İstanbul, 1332, ss. 199, 205.

73) Bak. Gelibolulu Âlî, Künh al-Ahbar, basılı kısım, V, 51 vd.

1536-1599)⁷⁴; Ahmet Eflâkî'nin (eserini yazmağa m. 1318 yılında başlamış 1353 de bitirmiştir) eserlerinde sözü edilen Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında, ya da biraz önce Anadolu'ya, Horasan'dan gelmiş olan Mevlâna Celaleddin Rûmî ve babası Bahaeddin Veled, Baba İlyas Horasânî, Hacı Bektaş Velî, Nasîrüddin Ahi Evran, Baba İshak, Muhammed el-Küşterî vb. gibi mutasavviflerin, yine bu yolun daha aşağı basamaklarında bulunan kişilerinden Abdal Kumral, Abdal Mehmet, Abdal Murad, Abdal Musa vb. gibi⁷⁵ düşünürler bize, ne yazık ki henüz, hemen hemen hiç biri üzerinde, başvurulabilecek nitelikte bir araştırma yapılmamış olan "Babailik", "Mevlevîlik", "Bektaşilik" vb. gibi tarikatların kurucuları hakkında ilk bilgileri veriyorlar.

Fütüvvet birliğine ve örgütüne girmiş kişilerin, "ahi" adı ile anıldığı Anadolu'da, bunların uğraşları ve çabaları, fütüvvetnameler ve bu fütüvvetnamelere sonradan eklenmiş veya özel amaçlar için bunlardan faydalanılmış olup bunların kapsadığı bu gibi elemanları çözümlmek için, Anadolu'nun önce Selçuklular zamanındaki genel durumunu kısaca gözden geçirelim:

Gerek Ortaasya Türk devletlerinde, gerekse Abbasîler halifeliğinde mevcut sosyal ve politik koşulların -az çok değişik olmakla birlikte- hemen hemen aynısını haiz olan Anadolu'da, buraya, Abbasi ordusu hizmetinde olarak- Türk akınlarının başlamış olduğu IX. ve X. yüzyıllarda, benzeri askerî dinî kuruluşların varlığı kuvvetle tahmin edilebilir; Ama Türklerin burada kat'î olarak yerleşmeleri ve kültür merkezleri vücuda getirmeleri, ancak XII. yüzyılda olmuştur. Daha önceki devirlerde ilmi ve sosyal kuruluşlar bakımından doğu islam-Türk âlemine bağlı kalmış ve kültür eserleri o dairede vücuda getirilmiştir. Bu nedenle Türklerin Anadolu'ya fâtilh olarak ve yerleşmek üzere girdikleri XI. yüzyıl sonlarından başlayarak burada hemen bu şekilde eserler meydana gelmemiş veya yazılmışsa da henüz bulunamamış veya kaybolmuştur.

Anadolu Selçukluları devleti, üç dörtyüz yıldan beri, güneyden, doğudan ve kuzey-batıdan gelen sürekli saldırılarla ve iç çatışmalarla,

---

74) Bak. Hoca Sadeddin Efendi, Tac üt-Tevarih, II, 406 vd. Burada Horasandan Anadolu'ya gelen bilginler ve mutasavvifler zikredildiği gibi, Kadı Zade Rûmî gibi, Anadolu'da yetişmiş bazı kişilerin de Horasan'a gidip geldikleri kaydediliyor ki, bu Kadı Zade Rumî, Semerkand hâkimi Mirza Uluğ'un (Uluğ Bey) hizmetine girmiştir. Bak. aynı eser, aynı cilt, ss. 407.

75) Bak. M. Fuat Köprülü, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, I, ss. 23-64.

saltanat kavgaları ile adam akıllı yıpranmış bir ülkeye girdiği zaman Anadolu'da-özellikle Selçukluların ilk ele geçirdikleri ve Bizansın yönetim merkezinden uzak kalmış bölgelerde- yaşama koşulları her bakımdan bozuk ve düzensiz bir durumda idi.

Bir yandan egemenliği ve güveni kurmak öte yandan büyük dalgalarda halinde doğudan gelen, kültürel ve sosyal durumları bakımından değişik olan Türk boylarının yerleştirilmesi ve daha ilk zamanlardan başlayarak bunlar arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle ufak tefek Türk siyasal birliklerinin kuruluşu ve hemen ardından birbiri ardından gelen "haçlı savaşları", Selçuklular devletinin burada normal ve sürekli bir sosyal ve ekonomik düzey yerleştirebilmelerini güçleştirdi.

Selçukluların gelişi sırasında Anadolu'nun, sosyal ve ekonomik durumu kötü olmakla birlikte, burada sağlam bir durumda bulunması bile, yüzlerce yıl sürmüş, parlak çağlar yaşamış olan bir organizasyonun ve sosyo-ekonomik düzenin-hiç olmazsa büyük şehirlerdekalıntıları duruyordu. Selçuklular burada yerleştikten sonra, Türk-İslam kurumlarını ve uygarlığını hızla yerleştirmeye çalıştılar.

Topraklar, iktalar halinde, askerlik ve yöneticilik görevleri yapan komutanlara dağıtıldı. Birçok yerlerde devlet girişimi ve kişisel girişimlerle vakıflar kurularak, kervansaraylar, hanlar, köprüler, imaretler, su yolları, medreseler, zaviyeler gibi uygarlık eserleri ortaya çıkarıldı. Özellikle, büyük Alaeddin diye anılan Alaeddin Keykubad I zamanında (1219-1236) genliğe ve bayındırlığa kavuştu. Konya, Karaman, Sivas, Erzincan, Akşehir, Kayseri, Kırşehir, Ankara gibi bilim ve kültür merkezlerinde, sanatkârlar, tüccarlar ve bilginler çoğaldı; fakat hemen biraz sonra başlayan taht kavgaları ve Altınordu, Mısır, İran Moğolları (İlhanlılar) devletlerinin burada etki kurma çabaları devleti güçsüz düşürdü ve 1243 de Moğollarla yapılan Köseadağ savaşında yenilmesi üzerine Anadolu, Moğol boyunduruğu altına girdi. Buna rağmen ülkenin kültür ve bilim alanındaki gelişmesinin hızı kesilmekle birlikte düzeyin korunmasına çalışılmış, hükümdarların, saray adamlarının, devlet büyüklerinin ve zenginlerin bilginlere karşı gösterdikleri yüksek saygı ve koruma nedeniyle, Türk ve İslâm âleminin her yanından gelen bilginler, tasavvuf erbabı, dervişler, şâirler, yurdun en uzak köşelerine dek giderek medreselerde, zaviyelerde, saygı kurdukları öğrencileri, müritleri ve halk katında büyük ün ve etki kazanmışlar, birçok tarikat kurmuşlardı. Bu bilginlere ve tarikat mümessillerine saygı besleyen ve tarikatlarına giren

varlıklı kişiler, bilginlerin, şeyhlerin ve dervişlerin manevî nüfuzlarından faydalanmak düşüncesi ile her yerde dinî ve hayır kurumları yaptırıyor ve buralara bol gelirli vakıflar adıyorlardı. Sanat ve ticaret de bu sosyo-politik dalgalanmalardan az çok etkilenmekle birlikte gelişmelerini sürdürmekte, yer yer sanat birlikleri, loncalar kurularak devlet otoritesinin gücünü yitirdiği zamanlarda, iç düzensizlikler sırasında kendi sanat ve ticaret güvenliklerini elde tutmağa çalışıyorlardı.

ELDEKİ İLK ANADOLU FÜTÜVVETNAMESİNE SONRADAN GİREN UNSURLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Yukarıda, Anadolu’da yazılmış elde mevcut en eski fütüvvet-name gibi görünen Çobanoğlu fütüvvetnamesindeki bazı kuralları, Suhraverdi’nin eserindekilerle karşılaştırmış, pek büyük değişikliklerin bulunmadığını, birçok edeplerin, kuralların aynı nitelikte olduğunu görmüştük. Şimdi burada, XVI. yüzyılda yazıldığını sandığımız Seyyid Hüseyin b.Şeyh İsa’nın fütüvvetnamesi ile Seyyid Muhammed b.el-Seyyid Alaeddin el-Hüseynî el-Radavî’nin “Miftah el-Dekaik fi Beyan el-fütüvvet ve’l-Hakaik” adlı eserinde bulunup Çobanoğlu fütüvvetnamesinden farklı elemanları gözden geçirelim:

Bir kere Suhraverdi’nin fütüvvetnamesinde şeyh-mürid olarak iki, Avarif ül-Maarif adlı eserinde sûfîlerin tarikata yeni girmiş kişilere verdikleri ad gibi görünen “yiğit” derecesi de katılmak suretiyle Çobanoğlu fütüvvetnamesinde: “yiğit, ahi, şeyh” olarak üçe çıkarılan fütüvvetçiler derecesi, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Muhammed Radavî fütüvvetnamelerinde, tarikat sahiplerinin terimlerini ve derecelerini bildiren bölümünde: 1- ahbab, 2- nim tariyk, 3- müfret, 4- nakib, 5- nakib ün-nukaba, 6- halifei daim makam şeyh, 7- şeyh, 8- şeyhüş şüyuh olmak üzere sekize çıkarıldığı halde “bu erkân ehli yedi taifedir, dokuz kısımdır, altısı erkân-ı tariyk, üçü ashab-ı tariyktır” diyor.

Çobanoğlu fütüvvetnamesinde, fütüvvete girecek kişinin, önce yiğit yanında, sonra *ahi yanında*, daha sonra şeyh yanında yetişmesi gerektiği yazıldığı halde Seyyid Hüseyin b.İsa ve Alaeddin Radavî fütüvvetnamelerinde, nim tariyk denilen ikinci basamaktaki kişiye, üstad (herhalde sanatta ustası), yol atası (fütüvvet edeplerini öğretecek kişi) törende, biri sağ öteki sol yanına oturan ve bu nedenle “sağ yol kardeşi”, “sol yol kardeşi” denen iki yol kardeşi atanmaktadır ki, bu, Bektaşilik tarikatının mensupları arasında âyin ve törenleri üzerine gözlemlerini yazan kişilerin bildirdikleri, bunlardaki Bektaşiliğe

yeni girenler için yapılan, fütüvvetnamelerde yalnız erkeklerin bulunacağı bildirildiği halde onlarda eski Türk geleneklerine uygun olarak kadınlı erkekli olan “rehber, dede ve musahip tutma” törenlerindeki yöntemi andırmaktadır⁷⁶.

Çobanoğlu fütüvvetnamesinde (yaprak 103 b – 106 a) kısaca geçen yola girme (fütüvveciliğe katılma) töreni, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Muhammed fütüvvetnamelerinde “der beyan-ı mahfil ve âdab-ı an” başlığı altında, özellikle Radavî’de (yaprak 48 b – 78 b) şeddin bağlanması ve açılması duaları, hutbeleri, tercümanları, çok karışık, uzun bir biçimde açıklanmaktadır. Burada şed kuşanma töreninde şakird ağzından nakibin okuduğu icazet tercümanları, biçim ve anlam bakımlarından hemen hemen aynen Bektaşî nefeslerine ve tercümanlarına benzemektedir. Bektaşilerde tercüman, yemeklerde, sabah kalkarken, gece yatarken, ışık yakarken (çerağ yandırırken) okunan dualara denir. Burada bu kuruma girmek isteyen (talib) ağzından söylenmiş deyişlere bu adın verilmiş olduğu görülüyor. Tercüman aynı zamanda dua demektir. Alevîlerin bazı kolları (tahtacılar) buna “hayırlı” derler. Manzum ve düz olur; bunun makamla okunanına “gülbenk” denir.

Avrupa hükümdarlarının taç giyme törenlerine karşılık, Osmanlı sultanlarının da tahta çıkışlarında kılıncı kuşanma törenleri vardı.

Rahmetli Osmad Nuri Ergin, Osmanlı İmparatorlarının kılıncı kuşanma geleneğini, ahilerdeki şed, yanı kuşak veya peştamal kuşanma ile aynı nitelikte görüyor.

O, Mecellei Umur-u Belediye adlı ünlü eserinin birinci cildinin 546. sayfasındaki notta bu konuda şöyle diyor: “Tahta cülüs eden Osmanlı padişahlarına meşayihden birisi tarafından kılıncı kuşatılması ile ahi teşkilâtının bu gibi merasimi arasında aşikâr bir fark görünmektedir... Ancak bu faslın sonunda da biraz izah edildiği gibi “taklid-i seyf merasimi”, bel bağlamaktan başka bir şey değildir. Hatta evlenecek bir kızın beline en son hizmet olmak üzere babası, bulunmadığı takdirde ailenin en büyüğü tarafından özel bir törenle bağlanan kuşak ve bu sırada yapılan öğütler hep fütüvvet tarikatından kalmaz”.

76) Bak. Baha Said, Sofiyan Süreği, Türk Yurdu, IV, s. 22, ss. 336 vd. Besim Atalay, Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul, 1340, ss. 11. Yusuf Ziya (Yörükân), Tahtacılar, Dar ülfünun İlahiyat Fak. Mecmuası, sene 3, sayı 12, ss. 60 vd. ve aynı derginin bundan sonraki sayılarında çıkan aynı başlıklı yazıları.

Yine bu kitabın 548-549. sayfalarında aynı nitelikte şu bilgiler verilmektedir: “Osman Gazi’ye kuşatıldığı beyan olunan kılıç, fütüvvet tarykınca (şed)den başka bir şey olmamak gerekir. Fakat bu bir zandan ibarettir.

Mamafi Ali Emiri Efendinin “Ankay-i Meşrik”ten naklen yazmış olduğu makalenin (âlem-i menal-ı mukayyete seyreyledi ki kudret yediyle Seyyid Hacı Bektaş Velî, meyanına -beline- bir kudret kuşağı kuşattı) fıkrası, bu zannı takviye edecek mahiyettedir.

Binaenaleyh fütüvvetnamelerde bahsolunan (şed kuşanmak) ve (bel bağlatmak) tabirleri ile kılıç kuşanmak ve başka bir deyimle ahi veya fütüvvet teşkilâtı ile saltanat merasimi arasında sıkı bir münasebet görülmektedir.”

Bu iki fütüvvetnamede, birçok türkçe ve farsça manzum tercüman var. Türkçe tercümanlarda, özellikle farsçalarında gayet açık tarikatçılık temaları görülmektedir. Gene, “nim tariyk”ın “sahib-i tariyk” olması için yapılan törende nakib, nim tariykin ağzından “işbu mü’min kardeşin, siz uluların ayağına gelip bu makam-ı in-safta durmaklığından murad oldur kim siz ihtiyarların zincirine katılıp bel bağlayıp katınıza gelip sahib-i tariyk olup şah-ı merdan kapısına beli bağlı kul ve hanedan âşıklarına hizmetkâr ola”⁷⁷ Bektaşilikte “şah-ı merdan kapısı” Hz. Ali kapısı yani tarikata girme yolu demektir. Gene, şed hutbesinin sonunda: “...Allahümme salli alennebi ve’l-vasi ve’l-betül ve’s-sıbteyn ve’l-âbid ve’l-Bâkır ve’s-Sâdık ve’l-Kâzım ve’r-Rıza ve’t-Takî ve’n-Nakî ve’l-Askerî ve’l-huccet il-kâim Muhammed il-Mehdî cemi enbiya ve evliya ve şüheda ve ulâma ve fudalâra, nukabârâ, rukabara, nücebara, evtadra, ebrarra, abdalra, gavsra kutb ül-aktabra, *eimmei masuminra*, dem-i fikarai ibadullahra, berk-i şah-ı evliyara, haknişanan-ı ser-i teslim-i rızara, *matemzedehai vak’ai Hüseyin-i mazlum-u şehid-i Kerbelâra*, *selamet-i kâsiban* ve *arakrizanra* ve beraderan-ı ehl-i tariyk ve kemer bestehai ehl-i tahkikra”⁷⁸.

Şed, müridin beline bağlanırken vurulacak üç düğümün sonuncu düğüm vurulurken şu rubaînin ve ondan sonraki duanın okunacağı yazılıyor:

“Ya ilâhi sen mübarek kıl Peyamber hakkıyçün,
Fahr-i âlem sahib-i mihrab-ı minber hakkıyçün,

77) Bak. Seyid Muhammed Alaeddin el-Hüseyinî el-Radavî, Miftah el-Dakayık Beyan el-fütüvvet ve’l-Hakayık, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Kitaplığı, 14241 No.lu yazma, yaprak 67 a.

78) Bak. Aynı eser, yaprak 71 a. vd.

Dürud-u Muhammed hürmetiyçün dürud-u Ali'nin izzeti,
İki Hasan bir Hüseyin Musa vü Ca'fer hakkıyçün.

Andan şeddin iki tarafın birbiri üzerine bir kez dolaya eğer tah-taniyse mührü döndüre, eğer fevkaniyse döndürmeye ve iki ucun iki yanına soka, sol yanını sağından artaca uzata. *Sağı Hz. Hasana solu Hz. Hüseyne işarettir*, artıklığı Hz. imam Hüseyin evladı gâlipliğine işarettir⁷⁹.

Bütün bu yazılanlardan anlaşılan ve görülen, ehl-i sünnet anlayış ve inanışına aykırı hususlar fütüvvetnamelere, özellikle XVI. yüzyıl başlarından sonra İran etkisi ile alevilik faaliyet ve propağandaları yoluyla sokulmuş görünüyor. Daha önce yazılmış fütüvvetnamelerde bu kadar belirli karşıt unsurlar yoktur.

Seyyid Hüseyin b.İsa'nın fütüvvetnamesinde ve özellikle Rada-vî'ninkinde, Ali b.Ebi Talib'in Hz. Muhammed tarafından beline kuşak kuşatıldıktan sonra, gene Peygamber'in katında onyediy kişinin belini bağladığı, bunlardan her birinin, bir sanatın piri olduğu söyleniyor ki bu herhalde hem telkin etmek istedikleri fikirlerin temsilcilerinin Peygamber zamanında yaşamış kişiler olduğuna ve o sırada Anadolu'da devlet otoritesinin izlediği sunnî tutuma aykırı olmadığını halka inandırmak hem de, Anadolu'daki tasavvuf erbabının ve taraftarlarının tanıdığı bazı eski mutasavviflerle olan ad benzerliğinden faydalanmak amacıyla uydurulmuş olacak. Örneğin, tasavvufî eserlerde ve ilk devirlere ait fütüvvetnamelerde adı geçen tasavvuf bilginlerinden Zünnun-u Mısrî (ölümü 859), Hz. Muhammed zamanında yaşayan ve onun sahabilerinden olan Zünnun-u Mısrî olarak yazılmış ve Hz. Ali'nin şed kuşattığını söyledikleri kişiler arasında adı geçip, hekimlerin piri diye gösterilmiştir.

Ahi Evran da, Selman Farsî'nin Ali b.Ebi Talib katında şed kuşattığı elli beş kişiden biri olarak gösterilmiştir ki bu da yanlıştır. Osmanlı tarihçileri Ahi Evran hakkında değişik bilgi veriyorlar; fakat, bu konuda bir çok incelemeleri bulunan ve "Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babaîler-Ahiler Bektaşîler" adlı eserin yazarı rahmetli dostum Cevat Hakkı Tarım, onun adının "Ahi Evran Nasırüddin olduğunu ve Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubadla çağdaş bulunduğunu⁸⁰ yazıyor ki bu mutalaa, Ahi Evran'ın yaptıkları göz önüne alınca gerçeklere daha yakın görünüyor.

79) Bak. Aynı eser, yaprak 72 a. vd.

80) Bak. Tarihte Kırşehir-Gülşehir, 1948, İstanbul, ss. 79 vd.

Radavînin fütüvvetnamesi ve buna benzer uydurma bilgiler kapsayan tarikatçılıkla ilgili eserler hakkında oldukça önemli bir eser yazmış bulunan Münirîi Belgradî, Zünnun ve Selman konularını incelemiş ve Ahi Evran'ı da Abbas'ın oğlu olarak göstermesine “büyük hata” ifadesi ile değinmiştir⁸¹.

Özellikle, birçok nushaları bulunan ve 1524 yılında Bursa'da şafii kadısı olduğu kaydedilen Seyyid Alaeddin Radavi'nin fütüvvetnamesi dikkatle incelenince fütüvvetnamelere ne kadar hurafeler, tarikatçılık unsurları, alevî-bektaşî erkân ve törenleri sokulduğu açıkça görülür⁸².

---

81) Bak. burada not 77 de adı yazılı eser, yaprak 72 a. vd.

82) Bak. aynı eser, yaprak 19 b. Bu ve buna benzer fütüvvetnamelerin tenkidi hakkında bak. Münirîi Belgradî, Nisab el-İntisab, İstanbul'da kitapçı bay Raif Yelkencinin özel kitaplığındaki yazma nusha, yaprak 42 b, 44 a.

1635 sıralarında ölen Münirîi Belgradî'nin, bu Nisab el-İntisab adlı eserinden başka, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye kitaplığı içinde) kitapları arasında No. 2819/3 da kayıtlı “Silsilet el-Mukarribin ve menakıb el-Müttakin” adlı, bazı tarikat şeyhlerinden Anadolu ve Rumelide Sultan Ahmet I (1603–1617) devrine dek yaşamış olan 121 kişinin hal tercümeleri, menkıbeleri ve tarikat silsilelerinden bahsedilen bir eseri daha vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKE ÖZGÜ BİR KURUM OLAN ANADOLU AHİLİĞİ
AHİ KELİMESİNİN TANIMLANMASI

TÜRKE ÖZGÜ BİR KURUM OLAN ANADOLU AHİLİĞİ

Ahi kelimesinin tanımlanması:

Yazımızın buraya dek olan bölümünde ahiliğin, kurallarının ve törelerinin kaynağını teşkil eden yani tüzüğünün tesbitinde büyük ölçüde rol oynayan fütüvvet ve fütüvvetçilik kural ve niteliklerini, fütüveciliğin temelini de tasavvufun oluşturduğunu görmüştük. Şimdi burada ahiliğin tanımlanmasını ve kuruluşunu inceliyeceğiz.

Bu kuruluş, XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla dek “ahilik”, o zamandan XX. yüzyılın başlarına dek de “gedik” yani lonca örgütü olarak toplumun ekonomik ve tecimsel kesimindeki oluşumları düzenlemiştir.

Kelimenin, sözlük, terim ve örgüt olarak türlü anlamları vardır:

A- Sözlük olarak: “ahi” kelimesi arapçadır ve “kardeşim” demektir. Yüzyıllarca, kökenini aldığı benzeri bir kuruluş yani fütüvecilik halinde sürüp gelirken hatta gene uzun süre, ahiliğin ortaya çıktığı Anadolu’da da arap-islam âlemindeki bu eski arapça adıyla anılırken Türklerle meskûn Anadolu’da başka bir nitelikte ve bir Türk kuruluşu olarak çıkıp o zamana dek bilinen “fütüvvet” adını bırakarak “ahi” şeklindeki başka bir arapça kelime ile anılmaya başlanması çok gariptir. Durum bir son ek ile türkçeye adapte işi olsaydı, kelime değişikliğine gerek kalmadan “fetalık” ya da “fütüvecilik” biçimine sokulması gerekirdi ve bu, akla ve mantığa daha uygun olurdu.

Arapça aslında “ahi” biçimi ile tam olarak ahiliğin Anadolu’da anlaşıldığı anlama gelmemiş ve “akı” sözcüğünün Divan-ı lugat it-Türk’te ve Hibet ül-Hakayık’ta aynı anlamda kullanılmış olması, bu iddiayı eski kaynaklar olarak sağlamlaştırmaktadır.

İşte bu nedenle bu “ahi” sözcüğünün, başka kökenden olup bu kalıba girmiş olabileceği hatıra gelmiş, ilk kez, ünlü Fransız Türkoloğu

J. Deny, eski ve orta türkçede “eli açık, cömert, yiğit” anlamlarına gelen akı sözcüğünün, söyleniş ve anlam bakımlarından benzeri arapça “ahi” sözcüğüne çevrildiğini ileri sürmüştür⁸³.

Bu konuda bizim kişisel görüşümüz, sözcüğün kökeni orta Asya’dan gelmedir; yani bu, türkçe “akı”dır; fakat Anadolu’da, özellikle bütün Türk kurum ve terimlerinin arapçalaştırılması gayretlerinin arttığı bir çağda türkçe akı, arapça ahi’ye çevrilmiştir. Nitekim aynı özentî ve çaba ile, araplarla hiç bir ırkî ilişkilerimiz olmadığı halde Osmanlı sultanlarının soy kütükleri, Peygamberinkine dayandırılmıştır.

Bizim, ahi teriminin, türkçe “akı” sözcüğünden geldiği üzerindeki oranlamamız sadece anlam benzeyişinden değil, bu sözcüğün delâlet ettiği mertlik, alplik, yiğitlik, eli açıklık, konukseverlik hasletlerinin ve ahiliğin ifade ettiği sanat ve ticaret kurum ve kurallarının orta Asya Türkleri arasında çok yaygın bulunuşundandır⁸⁴.

B- Terim olarak ahilik : Anadolu’da XIII. yüzyılda kurulup belli bir süre içinde belli kurallarla işlemiş esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade eder.

C- Örgüt olarak ahilik : Bu konu üzerinde ciddi incelemeler yapan batılı oryantalistler bugüne dek yaptıkları yayınlarda ahiliğin kökenlerini, doğuda, özellikle araplar arasında XI. yüzyıldan başlayarak gelişmiş olan fütüvvet örgütüne dayarlar. Ama gene de onun, fütüvvetten farklı ve Anadolu Türklerinin biçimlendirip kendi damgalarını vurarak geliştirdiklerinde yani Anadolu Türklerine özgü bir kuruluş olduğunda birleşirler.

Gerçekten de meslekî-ahlakî bir örgüt olan ahilik, Anadolu’ya özgü bir kuruluştur. Encyclopaedia of İslam’ın İkinci Avrupa basısında “fütüvvet” maddesinin ikinci bölümünü yazmış ve şimdidek bu konuda bir sürü ciddi araştırma yapmış olan Franz Taeschner, “fütüvvenin halk arasında yaygın şekli “ahilik” diye bir başlıktan sonra “Selçuklu Anadolu’sunda şehirlerdeki sanatkârlar arasında

---

83) Bak. Journal Asiatique, 9. seri, XVI. cilt, ss. 183, Ayrıca sözcüğün bu şekline değinen yazılar için bak. F. Taeschner, İslam Orta Çağında Fütüvve, İst. Ü. İktisat Fak. Mec. XV. cilt No. 1-4, İst. 1955, ss. 3 vd. (18. sayfa). Claud Cahen, Sur les traces des premieres Akhis, Fuat Köprülü Armağanı, İst. 1953, ss. 81-91. Cevat Hakkı Tarım, Tarihte Kırşehir-Gülşehir, 1948, ss. 61.

84) Bak. Neşet Çağatay, Fütüvvet-Ahi müessesesinin Menşei Meselesi, İlâhiyat Fak. Dergisi, İst. 1952, sayı I, ss. 59 vd.

fütüvvet ilginç bir şekil aldı; çünkü fütüvvet sahibi kişi ahi adını alıyordu” diyor. Bu görüş ve konuyu bu açıdan anlayış bizce çok yanlıştır. Ahilik fütüvvetin gelişmiş bir şekli değildir.

Daha önce değindiğimiz gibi ahiliğin, ahlakî ve terbiyevî prensipleri, daha önce tasavvufçuların geliştirip formülleştirdiği fütüvvet-namelerden aldığı şüphesizdir. Ama ne fütüvvecilik gelişerek ahilik haline gelmiş, ne de ahilik fütüvvetin halk arasındaki yaygın şeklidir. Zaten fütüvvecilik de tek bir ulusun malı bir kuruluş değildir; bunun gelişmesi bize göre şöyle olmuştur:

Her ulusun toplum olarak veya birey olarak başkalarına karşı kendine özgü bir davranışı vardır. Güvenlik, taşıma ve haber alma araçlarının yetersiz ve ilkel olduğu çağlarda bu değer ölçülerinin çerçevesi kurallar, can güvenliğine saygı demek olan yiğitlik, eli açıklık, soyluluk ve konukseverlikte toplanır ve gelişir. Bu hasletler, ciddiyet, içtenlik ve köklülük bakımlarından her ulusa göre farklılık gösterir. Bu alanda en üstün seviyeye Türklerin ulaştığını görüyoruz. Özellikle arap bilginleri, ahlak üzerine yazdıkları eserlerde bunu açıkça belirtiyorlar. Örneğin İmam Kuşeyrî, risalesinde Cüneyd-i Bağdâdî’den naklen fütüvvet Şam’da, lisan Irak’ta ve doğruluk Horasan’dadır diyor⁸⁵.

O zamanki devletler, kişinin can, mal ve namus güvenliğini ve adaleti her zaman her yerde gerçekleştiremediklerinden, kendilerini toplumun ahlak düzeyini kurmakla yükümlü gören din ve ahlak bilginlerinin tesbit ettiği kurallara uyan gençler, tek tek fakat çoğu zaman bir örgüt halinde halka yardım ediyorlardı.

İncelemekte olduğumuz konu ile ilgili olan bu örgütler, islam öncesi, çağlardan başlayarak Horasan ve Türkistan’daki Türkler arasında alppler, alp erenler, cavlaklar vb. İran’da civanmerd, rind vb., araplar arasında ayyar, şâtır, fütüvveci vb. gibi adlar altında örgütlenmişlerdir.

Türkler ve İranlılar islam’a girdikten sonra bu iyi ahlak ve fazilet kuralları islam prensiplerine uydurulmuştur. İslam akidelerine adapte edilmiş bu ahlakî, insanî prensipler, VIII. yüzyıldan başlayarak edebî literatürde dağınık halde veya bir eserin içinde bir bölüm olarak yer almışlardır. Ağanî, Kitab el-Ağanî adlı eserinde bunlardan enteresan örnekler vermektedir. Bu türden eserler arasında Ahmet

85) Bak. Müntahabat-ı Nafiai Risalei Kuşeyriye, İst. 1307/1889, ss. 181. Kabusname de buna benzer bir ifade vardır. Bak. İst. 1944 baskısı, ss. 388 vd.

b.Hadraveyh (ölümü 854), Ebu Abdullah b.Hâris b.Esed el-Muhasibî (781-837), Câhiz (ölümü: 869), Ebu Talib Muhammed el-Mekkî (ölümü: 1006), Kuşeyrî (986-1072), Kabusname sahibi Unsur el-Maâlî Keykâvus (ölümü: 1085) sayabiliriz.

Dağınık ya da bir kitabın bir bölümü halinde bulunan bu, dinî-ahlakî prensip ve kurallar gitgide islam âleminde geniş bir örgüt haline gelmiş olan tasavvuf erbabı ve bilginlerince benimsenmiş, tasavvuf kural ve edepi olarak kitaplarına geçirilmiştir.

Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillah'ın, yukarıda değindiğimiz nedenlerle, fütüvvecilik adıyla şekillenen bu kuruluşu bir tüzüğe bağlayıp örgütlüyerek başına geçmesinden sonra bu tüzüklere "fütüvvetname" adı verilmiştir. Kuralları, prensipleri bu fütüvvetnamelerde tesbit edilmiş olan fütüvvecilik, islam ülkelerinin hemen her yerinde ilgi gördü. Fütüvveciliğin, Anadolu'da da ahilikten önce yaygın bulunduğunu tahmin ediyoruz; çünkü XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da ahilik ortaya çıktığında bu fütüvvetnameler, ufak tefek değişikliklerle bu yeni kuruluşun da ahlak tüzüğü oldu.

Yukarıda adı geçen yazar F. Taeschner işte bu benzeyişe bakarak ahiliği, fütüvveciliğin bir devamı veya halk arasındaki yaygın şekli sanmış olacak. Gene bu yazar, yazısının bir yerinde "Anadolu'da ortaya çıkmadan önce bu fütüvve şekli İran'da göze çarpmakta ve her şey bize bunun Anadolu'ya bu ülkeden geldiği fikrine götürmektedir. Bu görüş ahilerin Ebu Müslime karşı duydukları hayranlıktan doğmuştur..." fikrini ileri sürüyor.

Bu görüş bize yanlıştır. Anadolu'da fütüvvet sahibi kişi ahi adını almamıştır. Ahi olma koşulları bir kere ana prensip bakımından fütüvvecilikten farklıdır. Ahi olmak için her şeyden önce ve fütüvvecilik meziyet ve sıfatlarını haiz olduktan başka adayın, bir meslek veya sanatı olması şarttır. Halbuki fütüvveci olmak için meslek veya sanat sahibi olma zorunluğu yoktur.

Ahiliğin Anadolu'ya İran'dan geldiği yolundaki mutalaası, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Anadolu'da ahiliği kuran Asya'dan gelme Türklerin, gelirken İran'da kaldıkları kısa sürede ahiliğin proto-tipini kurmuş olmaları ihtimali ile doğru olabilir. Yazar bu ihtimali kastedmediğine göre yanlıştır. Hele bunu, Ebu Müslime karşı duyulan hayranlıktan çıkarmak büsbütün açıklıktan uzaktır. 754 yılında ölmüş bir kişi ile 500 yıl sonra yani XIII. yüzyılda ortaya çıkmış bir kurum arasında bağ kurmak çok zordur.

Ahiliğin kuruluşu üzerinde bizim görüşümüz:

Anadolu'da ahiliğin şekillenmesi ve köylere dek örgütlenmesi, başka yazarların değinmediği politik ve sosyo-ekonomik bir zorunluğun ürünüdür. Bu zorunluk, tarihin akışı içinde şöyle gelişti:

Bilindiği üzere Anadolu'nun, Türklerin ikinci anayurdu haline gelişi XI. yüzyılın ikinci yarısı başlarındadır. Büyük Selçuklular 1040 yılından hemen sonra batıya hareketle İran'ı ele geçirip, o zaman Rey adıyla anılan şimdiki Tahran'ın bir kenar mahallesini kendilerine başkent yapmışlar, bir bölümü İran'da kalıp öteki bölümü 1071 yılında Bizanslılarla yapılan savaşı kazandıktan sonra Anadolu'nun içerilerine yürümüşlerdir.

Selçuklu Türkleri büyük bir çoğunlukla göçebe idiler. Yavaş yavaş köylere, kasaba ve şehirlere yerleşiyorlardıysa da şehirlerde sanat ve ticaret uzun süre, Türk ve müslüman olmıyan yerli halkın elinde ve tekelinde kaldı.

Bu durum böyle sürüp giderken XIII. yüzyılın başlarında, Çin'in kuzeyi ile kuzey-batısında ortaya çıkan yepyeni bir güç on onbeş yıl içinde dünya siyasî haritasını alt üst etti. Bu güç, daha sonra Cengiz han adıyla anılacak olan Timuçin (1155-1227) başkanlığındaki Moğollar idi.

Tarih sahnesine birdenbire çıkan Cengiz'in başarıları başdöndürücü bir çabuklukla gelişti. O, 1211 veya 1215 de, dünyanın en eski ülkelerinden biri olan Çine saldırıp başkent Pekin'i ele geçirdi ve Çin İmparatorluğunu ortadan kaldırdı. Koca Çin İmparatorluğu bu selin hızını kesemedi; Cengiz bu kez batıya, o zaman Türkistan ve Horasan bölgelerine hâkim olan bir Türk devletine, Harezmsahlara saldırdı. 1218-1220 arasında, o çağın, Türklerle meskûn, uygar ve çok gelişkin Buhara, Semerkand, Taşkent vb. şehirleri yerle bir etti, yakaladığı halkı kılıçtan geçirdi⁸⁶.

İşte tarihin en korkunç bu insan kırımından kaçış, orta Asya'dan Anadolu'ya göç bu nedenle başladı. O zamanki geleneklere ve kaynakların bize bildirdiklerine göre saldırganlar, toprağına ve sürüsüne bağlı halka dokunmuyorlar. Göçebe ve köylülerden, yolların açılması ve istihkâm işlerinde faydalanıyorlardı⁸⁷.

86) Muhtelif Türk bölgelerindeki ticaret ve sanayii gelişkin büyük uygar Türk şehirleri hakkında Bak. W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Rağıp Hulusi Özden çevirisi, 2-4. de.

87) Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, Neşet Çağatay çevirisi, 2. baskı, 1964, Ankara, ss. 230 vd.

Bu insan kırımından kaçanların bir kısmı şüphesiz, o zaman Selçuklular hâkimiyetinde bulunan İran'da, geçici ya da temelli olarak kalmıştır; Ama büyük parça Anadolu'ya girdi. Bunların büyük çoğunluğunun, Harezmi bölgesi şehir ve kasabalarının esnaf ve sanatkârları olduğu şüphesizdir⁸⁸. Bu göçten hemen sonra İran'da ve Anadolu'da sanat ve tecime canlılık gelmesi bunu isbatlar.

Böyle bir zorunlukla Anadolu'ya gelen bu göçmenler, devlet yönetiminin ve sivil halkın yaşantısının düzene girmesini, yurdun güvenliği ve selameti için gerekli görüyorlardı. Bu düşünce ile onlar, halkı, birlikte geldikleri Baba İshak Horasanî başkanlığında beceriksiz Selçuklu sultanına karşı ayaklandırmışlardı.

Bu Asya'dan gelme sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla yarışabilmeleri ancak aralarında bir örgüt kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standard mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. İşte bu zorunluk, dinî-ahlakî kuralları fütüvvetnamelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve kontrol örgütünün yani ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu. Bu esnaf ve sanatkârlar, yukarıda da dediğimiz gibi İran'da konakladıkları yıllarda belki orada da aynı sosyo-ekonomik zorunluklarla aynı ya da benzeri örgütü kurmuş olabilirler.

Anadolu'da ahiliğin, doğudaki bu Moğol saldırısından ve bunun sebep olduğu Anadolu'ya Türk göçlerinin başlamasından hemen sonra kurulması ve daha önce, fütüvvetin eskiden beri yaygın olduğu öteki İslam ülkelerinde böyle bir örgütün veya benzerinin bulunmaması, bu görüşümüzü kuvvetle destekler. Öte yandan, deri işçilerinin ve ahiliğin piri Ahi Evran'ın Anadolu'ya gelişi de bu sıralardadır (ölümü aşağı yukarı 1280 lerdedir).

Ahi Evran, deri işçiliğinde, örgütçülükte becerili ve üstün başarılı bir kişi idi. Bu alandaki bilgileri kapsayan bütün literatür, Anadolu'da ahiliğin kuruluşunda onun başlıca rol oynadığını yazarlar. Zaten batıya göç eden bu Türkler arasında Mevlana Celaleddin Rumî,

---

88) Bak. W. Barthold, burada 86 No. lu notta adı geçen eser, 7. ders. Burada "Orta Asyadaki ticaret işlerine herhalde Türkler de katıldılar. Müteakib devirlerde Moğollarda türkçe (ortak-şerik) kelimesi tüccar manasına geliyordu. Zira Orta Asyada Türklere tabi birçok şehirde İslam memleketlerinde birbirleriyle münasebette bulunan ve (çek) kullanan ticaret şirketleri vardı. Çek kelimesi Türklere Avrupa'ya geçti. Ortak kelimesinin varlığı, Türkler arasında ticaret şirketlerinin kullanıldığına delildir" diyor ki bu bilgi, ekonomi tarihi bakımından son derece dikkate değer mahiyettedir.

Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran gibi bilge kişiler vardı. Bunlar Anadolu'da Türk dilinin, şiirinin, müziğinin, gelenek ve kültürünün korunmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.

Ahi Evran kimdir?

Kişiliği üzerinde gerçekmi? Hayali mi? diye tartışmaların yapıldığı Ahi Evran'ın hayatı hakkında en ciddi araştırmayı, rahmetli Cevat Hakkı Tarım yapmıştır. O bu hususta şunları yazıyor:

“Ahi Evran neslinden merhum Şeyh Said'in kitapları arasında bulduğum... yazma bir belgede: debbağlık Âdem Peygamber'den başlatıldığı gibi, tarihi gerçeğe uygun olarak Ahi Evran da Abbas'ın 13. göbekten torunu olarak gösterilir. Ahi Evran'a dek gelen pîrlerin adı sıralandıktan sonra 830/1426 da Kırşehir'e yerleştirilir. Ejderha hikâyesi, Ahi Mehmet adında birine hizmet ettiği ve bu zatla aralarında geçen bazı menkıbeler ve kerametler anlatılır: Orhan Gazi zamanında (1326-1359) 93 yaşında öldüğü, Ebu İshak, Geyikli Baba, Hacı Bektaş ve Abdal Musa ile çağdaş oldukları bildirilir. Hacı Bektaş Velayetnamesinden de öğrendiğimize göre Ahi Evran, Alaeddin Keykubad'ın çağdaşıdır. Doğduğu yer belli değildir. Bir süre Konya'da oturmuştur. Halktan kaçınır, gizli yaşamış. Sonra Denizliye gitmiş, orada bahçivanlıkla vakit geçirmiş, yine Konya'ya gelmiş Şems-i Tebrizi'ye biat ederek tasavvuf dersi almış ve bir derviş olmuş. Konya uleması bu halden gücümüşler, Alaeddin'e şikâyet etmişler, Ahi Evran da ulemaya ve sultana gücenerek Konya'dan gene Denizliye gitmiş. Sultan bu durumdan üzülerken arkasından Sadreddin Konevî'yi yollamış, birlikte Konya'ya dönmüşler, fakat Konya halkına gücendiği için çok kalmayıp Kayseriye gitmiş debbağlıkla geçinmeğe başlamış, renk renk sahtiyan işlemiş. Bu halini kıskanan bir dabak ustası valiye gidip-bir adam tabakhane de konuk olup deri işler miriye vergi vermez- diye şikâyette bulunmuş. Vali, Ahi Evranı yanına çağırarak için adamlar yollamış, bunlar debağhaneye vardıklarında Ahi Evran'ın yanında bir ejderha görmüşler, korkarak kaçmışlar. Bu ejderin ateş gibi parlayan gözlerinden kinaye (Ahi Evran) lakabını almış. Kayseri'de de çok durmayıp Kırşehir'e göçmüş ve orada ölmüş.”

Cevat Hakkı Tarım bu ve başka belgelere dayanarak Ahi Evran'ın adının şeyh Nasrüddin Ahi Evran olduğunu, 1274 de ölen Sadreddin

Konevî ile çağdaş bulunduğunu söylüyor⁸⁹.

Elimizde, Ahi Evran şeyh Nasrüddin adına 1277 yılında düzenlenmiş bir vakfiye bulunduğuna göre biz de, Ahi Evran'ın bu kişi olduğunu ve XIII. yüzyıl sonlarına doğru Kırşehir'de öldüğünü tahmin ediyoruz. Bu vakfiyede, Kırşehir yakınlarında birçok köydeki geniş emlâkın geliri, vakıf yapanın mezarı yanında yapılacak zaviye ve mescide sarfedileceği bildirilmektedir. Bu vakfiyedeki emlâk, vakfi yapanın zengin bir kişi olduğunu gösteriyor ki bu, İbn-i Batutanın ve başka yazarların verdikleri, ahi babaların zengin kişiler olup geniş ve büyük misafirhaneler, toplantı yerleri yaptırduklarına dair bilgilere de uymaktadır.

Ahi Evran, ahlakla sanatın ahenkli bir birleşimi olan ahiliği kurmuş ve o denli itibarlı bir hale getirmiştir ki bu kurum, yüzyıllar süresince bütün esnaf ve sanatlara yön vermiş, onların işleyişini düzenlemiş, yeniçeriliğin kuruluşunda, Hacı Bektaş töreleriyle birlikte önemli rol oynamış, devlet adamları bu kuruluşa girmeyi şeref saymışlardır. Örneğin, Osmanlı hükümdarı sultan Orhan Gazi (1326-1359) ahi idi ve ahilerin, asıl adları yanında kullandıkları lakaplardan birini "ihtiyar üd-Din" lakabını kullanıyordu. Yani kendisi bir Ahi Babadan şed kuşanmış, ahiliğe giren başkalarına da o şed kuşatmıştı⁹⁰. Sultan birinci Murad'ın da ahiliğe girdiği söylenir⁹¹.

Şimdi, ahiliğin mahiyetine girmeden önce benzeri kuruluşlardan kısaca söz etmemiz gerekir. Buraya özgü yani Mevlevîlik, Bektaşilik vb. gibi ahlakî kurallarını ahiliğinki ile aynı kökenden yani fütüvvetnamelerden aldıklarından tabii ki aralarında bu yönden benzerlikler vardı; işte ahiliğin bu gibi sünnî ya da şii, batınî tarikatlarla aynı mahiyette görülmesinin ve sayılmasının nedeni bu ortak menşedir. Ayrıca ahilik, bünyesi içine yeni üye almak için onlarda belli bir nitelik aradığı, bu üyeleri işbaşında ve iş dışında olmak üzere iki başlı bir eğitime tabi tuttuğu, tabii ki, niteliği haiz olmıyanları kuruluşun toplantılarına sokmadığı için öteden beri gizli cemiyetlerden sayılmıştır.

---

89) Bak. C. H. Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, ss. 78 vd. Özel kitaplığımızdaki "Haza Kitab-Fütüvvet" adlı yazarı ve yazıldığı yıl yazılı olmıyan fakat yazı ve kâğıttan XVI. yüzyılda yazıldığını tahmin ettiğimiz bir fütüvvetnamede Ahi Evranın adının Nasreddin olduğu, Ahi Evran Nasreddin'den yedi nesil sonra gelen Ahi Ömer'in 830/1426 da Medine'ye gittiği yazılı ki bu ad ve yaşayış zamanı, C. H. Tarım'ın yukarıda verdiği bilgilere uyuyor. Bak. Bizdeki yazma fütüvvetname, yaprak 68 b.

Ahi Evran hakkında ayrıca bak. O. Nuri Ergin Mecellei Umur-u Belediye, I, 548
90) Bak. Tarih Vesikalari Dergisi, Cilt I, sayı 1, ss. 243.

91) Bak. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana'dan sonra Mevlevilik, 1953, İstanbul, ss. 275.

AHİLİĞE BENZETİLEN DERNEK VE KURULUŞLAR

Doğuda ve batıda, türlü amaçlarla kurulmuş gizli, açık birçok dernekler (cemiyetler) vardı. Masonlukta olduğu gibi bunların bir kısmı da enternasyonal niteliktedir. Bu derneklerden her birine, belli koşulların benimsenmesiyle girilmektedir. Buralara giren üyelerin dernek basamaklarındaki yerleri de, yeni girenler, yetişkinler, tecrübeliler vb. gibi girişte eskilik ve eğitimle derecelenir. İstenen niteliği haiz olmıyan, derneğin amaçlarını benimseyemeyecek, yerine getiremeyecek kişilerle üye olmıyanlar alınmaz. İşte bunların çoğunun gizli dernekler sayılmalarının nedeni de, her canı istiyenin, bunların içine dalamamış olmasından dolayıdır.

Bu derneklerin büyük bir çoğunluğu, tasavvufî ya da ideolojik yani, fikir ve felsefe görüş ve anlayış birliğindeki kişilerin kurduğu derneklerdir. Ahiliğin de bir terbiyevî, ahlakî görüşü vardır ama buraya üye olmanın ilk koşulu esnaf, sanatkâr ya da bir meslek sahibi olmaktır. Buna rağmen her nedense bazı kişiler, ahiliğin kuruluşunda, kökeninde bu derneklerden bazılarının etkisi olduğu iddiasında bulunmuşlardır.

Şimdi bu derneklerin bazılarının prensiplerini ve niteliklerini kısaca gözden geçirelim. Bunlar: 1- İhvan üs-Safa, 2- Batınlık, 3- Karmatilik, 4- Haşîşilik, 5- Melamilik, 6- Masonluk, 7- Avrupa'nın eski esnaf kurumları.

İhvan üs-Safa:

X. yüzyılda Basrada ortaya çıkan bir felsefe çığırının taraftarlarına verilen bir addır. Bir nevi felsefe ansiklopedisi mahiyetindeki risalelerini almancaya çeviren Fr. Dietrici, bunların adlarının "Halis kardeşler" anlamına geldiğini söylüyor.

Bu ihvan, tarikat olarak önce 890 yılında Irak'ta, Zenciler ayaklanmasının tamamen bastırılmış olduğu sırada Vâsıt bölgesinde mey-

dana çıktı. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınacağına inanan kişilerin bir araya gelmesinden doğan bu “İhvan üs-Safa”, daha çok “Yeni eflatuncu görüş”ün etkisi altında idi. C. Brockelmann, bunların görüşlerinin temellerini şöyle açıklıyor” İran’ın, Tanrının esirgeyciliği fikriyle hermetique kökenli gnostik kuramlar, yunan felsefesinin unsurları ve aydınların Mani-heist dinleri, Önasya ırkının miras olarak doğuda yayılmış olan es-rarengiz eyilimlerine uygun düşen bâtinî doktrini halinde birbirine karıştı ve şan ve şöhret düşkünü kışkırtıcılar tarafından türlü zamanlarda en iyi politika aracı olarak kullanıldı. Bu kurallar edebî biçimlerini yüz yıl sonra “Halis kardeşler”in bir nevi felsefe ansiklopedisi teşkil eden eserlerinde buldular⁹².

Onlara göre insanın kötülüklerden, geçici eğilimlerden sıyrılıp mutluluğa ulaştırıcı bir ahlak ilkesine kavuşması için bilgi gereklidir. Eski yunan eğitim ve öğretim ilkelerini benimseyen İhvan üs-Safa, dört öğretim bölümüne ayırıyordu: 12-30 yaşlar arasındaki gençlerin katıldığı ilk bölümde öğretmenlerin sözlerine uymak, onların gösterdikleri yolda yürümek, düzenli bir nefis eğitimine alışmak gereği vardı.

30-40 yaşlar arasında olanların girdiği ikinci bölümde dünya ile ilgili felsefî bilgiler öğretilir. Üçüncü bölümde yalnız 40-50 yaş arasında olanlar öğretim görür. Bunlar İlâhî bilgiler üzerinde çalışırlar. Bu basamağa yükselenler bir takım İlâhî sırlar öğrenir ve Peygamberlere eşit sayılırlar.

Elli yaşından yukarı olanların kabul edildiği bölüme girenler “Melaiki Mukarribin” denen ve Tanrıya en yakın melekler sırasındadırlar. Bu son sıraya girenler, içinde bulunduğumuz âlemin ve şeriat kanunlarına bağlı bütün olayların üstünde bir değer taşırlar.

İhvan üs-Safanın düşünce ve görüşlerini, felsefî inançlarını, “risaleler” yani dergiler adı verilen 52 küçük kitaptan öğreniyoruz. Bu risalelerin yazarlar arasında el-Mukaddesî, Ebu’l-Hasan Ali b.Harun ez-Zencanî, Muhammed b.Ahmet el-Nehracûrî, el-Avfî, Zeyd b.Rifaa gibi X. yüzyılda yaşadığı bilinen düşünürlerin adları geçmektedir.

Risalelerin incelenmesinden anlaşıldığına göre “El-İhvan üs-Safa” çığır, eski Hind ve İran kültür ürünlerine, felsefî-dinî görüş-

---

92) Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı, ss. 133.

lerine yabancı değildir. İhvan üs-Safa'nın üzerinde durduğu ana konu, dünyanın İlâhî kaynağı, ruhun Tanrıya dönüşü, İlâhî niteliklerin ve ruhun özüdür. Dünya Tanrıdan fişkirmiştir (sudur etmiştir). Bu çıkış vetiresi derece derece oldu: 1- Tanrı birliği (vahdet-i İlâhî), 2- el-Akl, 3- Nefs, 4- İlk madde (maddei ûlâ), 5- Âlem (tabiat), 6- Cisimler, 7- Felekler (âlem-i eflâk), 8- İlke (anasır yani elemanlar), 9- Madenler, bitkiler ve hayvanlar (cemadat, nebatat ve hayvanat).

Bunlara göre insan bedeni yok olduktan sonra ruh, Tanrıya dönecektir. Bütün âlemi kuşatan engin ruhun kaynağı olan Tanrıya dönüş, büyük diriliştir (ba's-ü Ba'd el-mevt). İhvan üs-Safa çıkışına bağlı kalanların ölümü ise, ruhların geldikleri yere dönmelerinden dolayı küçük diriliştir. Öz olan, soylu ve yüce olan, ruhtur. Beden geçicidir, ölümlüdür. İhvan üs-safa filozofları Kur'anı mecazî olarak yorumlama yolunu benimsediler⁹³.

Batınîlik:

Bunlar, Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin bütünü bilip, zahirine lüzum olmadığına inanırlar. Bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olursa olsun batınî, yollarına da batınîlik denir.

Kur'an'ın zahîrî (dışa ait) anlamları olduğu gibi batınî (içeride) anlamları da vardır. Batınîlik a) Te'vil (methodsuz yorum), b) Gulûv (Peygamber ve imam hakkında aşırı inanç, c) Tanrının bu kulda tecellî edeceğine inanç, ç) Âhireti inkâr edip tenasuhu (ruh göçümü) kabul, d) Dinî emir ve nehiyelerin âlemin düzeni için konduğuna inanıp inkâra varmak gibi esaslara dayanır.

IX. yüzyılın sonlarında Irak'ın Vâsıt bölgesinde "Hamdan karmat" adındaki bir adam tarafları için, Peygamberden örnek alarak "Dar ül-Hicre" adını verdiği bir birleşme yeri tesis etti. O'nun lakabı olan Karmat'a nisbetle bütün tarikat mensupları Karmatî diye adlandırıldı. Bu yeni hareketin ilk nüvesinde tam bir mal ortaklığı fikri hâkimdi. Bu mezhebe inananlar ihtimal bu taraflarda eskiden beri yerli olarak gnostik Mande tarikatından örnek alarak cennet ekmeği ile kardeşlik yemeği yiyorlardı. Hamdan'ın kayın biraderi Abdan, tarikatın yedi derecesine sülûk hakkında bir el kitabı yazmış olmalı. Sonradan sayısı dokuza çıkarılan bu dereceler, sâlikin dinî inancının inceden inceye incelenmesini ihtiva ederler. Sâlik önce yavaş yavaş

93) Bak. Meydan Larus, İhvanüssafa maddesi.

bütün güzelliklerin kendine  şik r olmamış olduğuna inandırılır. Bundan sonra o dinin esasları hakkında şüpheye götürülür. İşte bu dereceye getirilince şahsiyet s like daima mećhul kalmış olan gizli imam (imam-ı mahfi) ve onun temsilcilerinin otoritesine bağlanır ve ona, mazinin vahiylerinin ve dinî hükümlerin ancak bir te'vil yoluyla aćıklanabilen batınî anlamı kapsadıkları gösterilir. Bu şekilde hazırlanan s lik derhal bütün dinî yükümlülüklerden ve şeriatın gerektirdiği kulluk ödevlerinden kurtarılmak karşılığında bir yeminle tarikata ve tarikatın başkanına kesin bir bağlılıkla yükümlü kılınır.

Irak dışında merkezi olduğu söylenen iki imamdanda biri "paklık şeyhi" Abdan'ın yerine daha faal olan Zikreveyh el-Dind n 'yi getirdi ve onu Suriye'ye gönderdi; o burada 900 yılında "Beni  ley" bedev  kabilesi arasında Tulunoğulları'nın zaten çok zaiflemiş olan yönetimlerine karşı bir isyan çıkarmayı başardı. Sözde Ali b. Ebi Talib soyundan inmiş olan "Paklık şeyhi" Ebu Abdullah Muhammed adı altında halife ilan edildi. Karmatiler bütün Suriye şehirlerinde çok büyük bir zulüm ve şiddetle harekete geçtiler. Onların kuşatmalarına sadece şam dayandı. Bu kuşatma sırasında 901 de Karmatların halifeleri öldü ve yerine kardeşi Ebu Abdullah Ahmet getirildi; fakat bu, iki yıl sonra tutularak Bağdad'da asıldı. 906 yılında Zikreveyh de öldürüldükten sonra son Tulunlunun ortadan kalkması ile Suriye'yi tekrar sağlamca elinde tutan Bağdad h k meti, Suriye ve Iraktaki karmatlar hareketini bastırmayı başardı.

Bütün bunlara rağmen Karmatiler Arabistanda sürekli bir başarı elde ettiler "Paklık şeyhi" 894 yılı başlarında "Ebu Said Hasan b. Behram el-Cennâbî" adlı birini Basra körfezindeki Bahreyn bölgesinde bulunan el-Ahsa'ya göndermişti. Bu orada bedev  Abdülkays kabilesinin yardımı ile eski Hacar'ın yani bugünki Hafuf'un yerine M 'miniye'yi başkent yapmak suretiyle bağımsız bir devlet kurmayı başardı. Bu ve kendisinden sonra gelenler orada, gizli imamın vekilleri sıfatiyle h k met sürdüler ve bedev  geleneğini kurnazca kolluyarak kabile şeyhlerini politikalarının yürütülmesine yardım ettirdiler. Ebu Said'in oğlu ve halefi Ebu Tahir (914-943) Irakta tekrar baskınlar yaptı ve hacca gidif gelişi sekteye uğrattı. 12 Ocak 930 günü Mekkeyi ele geçirdi ve K bedeki "Hacer-i Esved"i alıp kendi başkenti Ahsa'ya götürdü ki bu taş burada 30 yıl kaldı⁹⁴.

---

94) Bak. M. Y. de Goeje, Memoire sur les Carmates de Bahrain, 2. baskı, Leiden, 1880.

Batınîlik, eski İran-Hind dinleri ile “Sabiîlik”in ve Yunan felsefesinin İslamlaşmış bir şekli olan hakimler felsefesinin karışımından meydana gelmiştir. Batınîler, Tanrı, akıl, nefis, mekân, hâlâ (boşluk) olarak kabul ettikleri ve bütün varlık âleminin bundan meydana geldiğine inandıkları beş cevheri: Sâbık, Tâli, Ced, Feth, Hayal adını verdikleri beş cevherle karşılaşmışlardır.

Sâbık: önce var olan, varlığına bir neden bulunmayıp kendiliğinden mevcut bulunan yaratıcı kudret olan “akl-ı kül”dür (tüm akl).

Tâli: ilk varlıktan sonraki varlık, onun ardından gelen kudret.

Nefs-i kül (tüm nefis), Ced: Maddenin bütün sûretleri kabul etme yeteneğidir. Hukemâ buna “heyûla” demiştir. Feth: yaratılışa vasıtaadır. Feth, varlık sûretlerinin ortaya çıkışına mekân olarak boşluktur. Hayal: mutlak zamandır. Tanrı yaratıcı kudrettir. Ondan, aktif bir kudret olan “akl-i kül” meydana gelmiştir. Bu aktif kudret, pasif bir yetenek meydana getirmiştir. Bu aktif ve pasif kabiliyet gökleri ve göklerin bedenleri olan yedi yıldız meydana getirir. Göklerin dönüşü, ateş, su, yel ve toprağı (4 unsur) meydana getirir. Dokuz gök ile dört unsur, cansızlar, bitkiler ve canlıları doğurur. Canlıların en olgunu insandır. İnsan bedene, yaratıcı kudretten başlayarak bütün bu varlıklardan devrederek gelir. Ancak bu yaratılış ve yaratış zamanla kayıtlı değildir. Yaratıcı kudret her an aktif bir güce sahiptir; bu güç pasif kabiliyeti meydana getirir, bu aktif ve pasif gökleri, göklerin hareketi unsurları, unsurlar da cansızları, bitkileri ve canlıları doğurur. Yaratışın özü ve sonu yoktur, yaratılış sonsuzdur.

Tanrı bütün kemal sıfatlarına sahip olan ve herşeyden münezzeh bulunan kudret sahibi değil, yaratıcı kudrettir. Yaratılış Tanrı iradesi ile değildir, bir oluşturma, bir zarurettir.

Bâtınîlikte kıyamet iki şekilde anlaşılanır: Bir bakıma ölenin kıyameti kopmuştur. Âhiret, bedenün unsurlar âlemine geçişi, çürüyüp âleme karışmasıdır. Bir kısım bâtınîlere göre insanın ruhu, dünyada yaptığı işlere göre ölümden sonra, cansızlara, bitkilere, huyuna uygun bir hayvana girer ve yeniden olgunlaşmak için bu âleme gelir. Olgunluğa ulaşıncaya dek böylece yürür gider. Buna tenasuh (ruh göçü) denir. Bir kısmına göre ise ruh bedenden ayrıdır bu bakımdan da ölümden sonra ruh, bu âlemin manası olan âhiret âleminde, kendisine yakışan bir makama gider, o âlemde olgunlaşma çabasına başlar.

Batınî örgütü: Batınîler kâinatı, Batlamyos ve hukemâ felsefesine göre kabul etmişler, mezheplerini bu inancı dünyevî bir sistem haline getirmek suretiyle kurmuşlardır. Akıl ve nefse karşılık nâtuk ve sâmit'i, yedi yıldıza karşılık yedi amacı kabul ettikleri gibi oniki burca karşılık da oniki huccet kabul etmişlerdir.

Örgütleri yedi dereceye ayrılır: 1- İmam: O, bâtin bilgisine sahip olan ve bütün bâtinîlerin başkanıdır. 2- Huccet: imam vekilidir, emirleri imamın kendisinden alır. 3- Zu massa (süt emen): bâtin bilgisini huccetten alır. 4- Daii ekber (en büyük davetçi): halkı bâtinîliğe davet edenlerin en büyüğü ve onları yöneten. 5- Daii mezun (izinli davetçi): halkı bâtinîliğe davet edip kabul edenlerin akdini alan ve daii ekberin emrinde bulunan. 6- Mükelleb (köpekleştirilmiş, avlanmaya alıştırmış): bâtinîliğe girebileceklerin fikrini çelen, onları dâî'ye teslim eden. 7- Mü'min yahut müstecib (inanmış, davete uymuş): bâtinî mezhebine girmiş olan.

Batınîlerin kitaplarında olmıyan, onları yerenlerin kitaplarında bulunan davet dereceleri şunlardır: 1- Teferrüs (anlamağa uğraşmak), mükellepler, bâtinî olmıyanlar arasında bu mezhebi kabul edebilecekleri bulup, fikirlerini çelip kendilerine bağlarlar. 2- Te'nis (alıştırmak sevdirmek): gidişatı anlaşılın kişiyi, bâtinîliği kabule hazırlamağa başlarlar. 3- Teşvik (şüpheye düşürmek) bâtinîliği kabul edecek duruma gelen kişide şüpheler uyandırırılar (göklerin, yerlerin, yıldızların yedi oluşuna dikkati çekmek gibi). 4- Ta'liyk (erteleme): Bâtınî anlamları öğrenmek istiyen kişiyi, henüz vakti gelmediği, bunları yalnız imamın bildiği, ondan mezun olmadan öğrenemeyeceğini söyleyip bir süre oyalamak. 5- Rabt (bağlama): Bâtınî anlamları öğrenmekte ısrar eden, mükelleb, daii mezuna götürür, yemin ettirir, sırları, tanıdığı, tanıyacağı kişileri kimseye söylemeyeceğine dair söz alır. 6- Tedlis (karanlıkta bırakma): öğreneceği sırların önemi belirtilir. Tanışmasına imkân bulunmıyan şöhret sahibi büyük kişilerin hep bâtinî oldukları söylenir. Mezhebe yeni giren kişinin önüne sır perdeleri gerilir. 7- Tesis: Bâtınîliği benimsemiş olan kişiye yorum yapıp bâtinîliğe inancı güçlendirilir. 8- Hal' (çıkarmak): Bâtınî'ye, yorumları kavrıyan, hatta kendisi de yorumlar icad eden bâtinî'ye şeriatın, âlem düzenini korumak için kurulduğu, zâhir ehline ait olduğu, batına ulaşın kişinin artık bunlara bağlı kalmıyacağı telkin edilir. 9- Selh (derisini yüzmek, soymak): Bu dereceye ulaşın bâtinî naza-

rında ne mezhebin, ne dinin, ne imanın bir önemi vardır. O gibilere göre bunlar, insan aklından doğmuş şeylerdir⁹⁵.

Karmatiler:

Bu tarikatın kurucusu “Meymun Kaddahoğlu Abdullah”tır. Bunun, bir mezhep kurucusu olarak ortaya çıkışı 276/889 yılındadır. Sonra Hamdan Karmat tarikatı genişletip yaymayı ve geliştirmeyi başarmıştır. Kûfe yakınlarında kendi başına derviş hayatı yaşayan bu Hamdan Karmat, halkın yoksulluğundan, Abbâsiler devletinin ülkede yarattığı baskıdan yararlanarak ortak mülkiyet anlayışını amaç edinen bir tarikat kurdu. Zenginlerin malını paylaşmayı, halk arasında yoksul zengin ayrılığını ortadan kaldırmayı ana ilke olarak benimseyen bu tarikat, kısa bir süre içinde bütün Irak’a yayıldı.

Hamdan Karmatın çevresinde oldukça kalabalık bir halk toplandı. Görünüşte dinî, gerçekte ekonomik bir nitelik taşıyan bu tarikatın politik düşünceleri de vardı. İslam dininin getirdiği kuralların, ilkelerin bir çoğunu gereksiz sayıyor, özellikle Mazdekçiliğin görüşlerine uygun düşünce ileri sürüyordu.

Bu tarikata göre, ikisi güneş doğmadan, ikisi de güneş battıktan sonra olmak üzere günde dört rik’at namaz yeterli idi. Onlara göre kıbla Kudüs’tür. Hac yapmak isteyen kişinin Mekke’ye değil Kudüs’e gitmesi gerekir. Dinlenme günü Pazar günüdür. Cuma günü dinlenmek olmaz, çalışmak gerekir. Şarap ve benzeri sarhoş eden içkiler helaldir. Yılda iki gün oruç tutulur: Nevruz (21 Mart) ve Mihrican’da (16 Eylül) birer gün oruca girmek yeterlidir.

Yoksul halkı tutar görünmesi, zenginlerin mallarını yoksullara dağıtmak istemesi yüzünden Anadolu, İran, Irak ve öteki Arabistan ülkelerinde yayılan Karmatî tarikatının yayıcıları arasında Muhammed b.Nuskî, Ebu Yakub Sicistanî gibi ünlü kişiler vardır.

Bu tarikat inançlarına göre cennet dünyadır. Dünyada rahat ve mutlu ve geçimi yerinde olan bir kişi cennettedir. Gerçek cennet insanın derin bir zevk ve keyf içinde yaşamasıdır.

---

95) Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. baskı, ss. 131 vd. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar, ss. 109 vd. Meydan Larus ve İslam Ansiklopedisi Batıniler maddesi. Muhammed Hammadi b.Malik b.Ebu’l-Fadail, Batınilerin ve Karmatilerin iç yüzü, İsmail Hatib Erzen çevirisi, Ankara, 1948. Neşet Çağatay ve İ. Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1965, ss. 68 vd.

Hamdan Karmat, bu düşüncelerini yaymak için oniki davetçi yetiştirip görevlendirdi, bunları ayrı ayrı ülkelere gönderdi. Dâiler arasındaki Ferec b.Osman, Hamdan'ı, Mesih olarak tanıttı. Sekiz basamağı (manevî mertebesi) olan bu tarikatın dâilerine, eğitimle yetiştirilmiş köpek anlamında "mükellebler" denirdi. Bunlar, Kur'an'ı ve hadisleri kendi anlayışlarına göre yorumlarlar, tarikata girmek isteyenleri sekiz mertebeden geçirirlerdi. Bu mertebelerin herbirinde Kur'an ve Hadis yorumu, namazın ve orucun bırakılması, şarabın haram olmayışı, kalbin temiz tutulması, Muhammed ile Aliyi sevmenin gerekliliği, tarikata para yardımında bulunmanın yüceliği ve tarikatın bütün sırları öğretilir, son gece kendi aralarında kadınlı erkekli dinî bir tören yapılırdı.

Özellikle XI. yüzyıl ortalarında ve sonlarında Kûfe, Irak, Suriye Yemen, Horasan bölgelerinde isyanlar çıkaran Karmatiler, Abbasi halifelerini zaman zaman yıldırılar. Bir ara Mekke'yi bile ele geçirerek Kâbe'den "Hacer-i Esved"i alıp götürdüler. Onlar bu taşın, hacıları Mekke'ye çeken bir mıknaş olduğunu inanıyorlardı. Bu nedenle 931 yılında Abbasi halifesi Muktedir Billah (908-932) zamanında. Ebu Said Cennâbî Karmatî, hac sırasında müslümanlarla büyük bir savaş yaptı ve pek çok kişiyi öldürüp Zemzem kuyusuna doldurdu, Hacer-i Esved'i alıp götürdü ve Kûfe mescidine yerleştirdi. Taş, orada 20 yıl kaldı. Halife Muti Lillah Onu 951 de 30.000 dinara Karmatilerden satın alıp Kâbedeki yerine koydurdu⁹⁷. Abbasi halifeleri bunlarla başa çıkamadılar ve Selçuklu sultanı Melikşah'tan yardım istemek zorunda kaldılar⁹⁸.

Haşîşiler:

Gizli bir imamî-İsmailî tarikattır. 1090 yılında kurulmuştur. Tarikatın kurucusu Hasan Sabbah'tır. Hasan Sabbah'ın, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk ve ünlü matematikçi, hakim ve şair Ömer Hayyam ile okul arkadaşı olduğu söylenir. Hasan Sabbah, Fatimî doktrinini benimsedikten sonra Mısır'a gönderildi ve orada, Mustansır'ın oğlu Nizar tarafını tuttu. Bundan dolayı taraftarlarına

96) Bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. baskı, ss. 131 vd. Meydan Larus, Karmatiler maddesi.

97) Bak. Neşet Çağatay, İslam Tarihi, Gerçek yayınevi yayını, İstanbul, 1972, ss.81 vd.

98) Neşet Çağatay, İslam Mezhepleri Tarihi, ss. 68 vd. C. Brockelmann İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. baskı, ss. 131 vd. Muhammed Hammadî, Batınîlerin ve Karmatilerin içyüzü, İ. H. Erzen çevirisi, ss. 38 vd. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, ss. 109 vd. Meydan Larus, Karmatiler maddesi.

“Nizariiler” de denir. İnan’a döndükten sonra 1090 yılında baskınla, Kazvin şehri yakınlarındaki “Alamut” kalesini ele geçirdi. Selçuklular bu kaleyi onun elinden almayı başaramadılar ve Hasan Sabahın ölümünden sonra yerine geçen “Buzurg Ümmid Rudbârî” (1124-1138) burada gerçek bir hanedan kurdu. Bu hanedan 1256 da Moğol hanı Hulagû’nun Alamut kalesi ile başka bazı yerlere saldırıya geçerek Haşîşiler tarikatının başkanını öldürtmesine dek sürdü.

Alamutta bu devirden kalma büyük bir kitaplık bulunmuştur. Haşîşiler Halepteki Selçuklu beyi Rıdvan’ın (1095-1113) yardımı ile Suriyeye yerleştiler. Burada Masuaf kalesini ele geçirdiler; Haçlılarla da iyi ilişkiler kurmuşlardı. Haçlılar, Suriyedeki Haşîşilerin başkanını “Şeyh ül-Cebel” yani dağ başkanı adıyla anıyorlardı. Haşîşiler tarikatının başkanlarının en tanınmış olanlarından biri Sinan’dı. Moğollar 1260 yılında Haşîşilerin kalelerini ele geçirdikten sonra 1272 de Baybars, Haşîşiler hâkimiyetine son verdi.

Bunlara Haşîşiler adının verilmesi nedeni, afyon yutmalarındandır. Başkanları onlara özel bir görev vereceği zaman önce kendilerine afyon veya bal ile çörekotu karışımı bir macun yediriyordu ki bunu yiyenler, yumuşak huylu ve görevlendirildikleri ödev uğruna kendilerini feda etmeye hazır duruma geliyorlardı. Bunların “fedaiyan” adıyla anılmalarının nedeni de bu idi. Onların aldıkları özel görevler çok zaman hasımlarının başkanlarını öldürmekti. 1092 de Melikşah’ın veziri “Nizam ül-Mülk”, 1152 de Trabluslu Raymond, 1192 de Conrad de Monferrat böyle öldürülmüştür. Ünlü Haşîşi Sinan, Salahaddin Eyyubî’yi de aynı şekilde yok etmeye çalışmıştı. Haşîşiler öğretileri dolayısıyla İsmailî ya da Batunî veya din sapkını anlamına gelen “Melahide” adıyla da anılır⁹⁹.

Melâmîlik:

İlk zamanlarındanberi Anadolu Türkleri arasında yaygın bulunan tarikatlardan pek çoğu ahiliğe benzetilmiştir. Daha doğrusu ahiliğin, birçok kural, yöntem, töre ve törenlerini bunlardan aldığı zaman zaman söylenmiş durmuştur. Gerçeğin böyle olmadığını ve olmayış nedenlerini, bu bölümün sonunda kısaca açıklamaya çalışacağız.

99) Bak. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar, ss. 61 vd., 114 vd. Meydan Larus, haşhaşiler maddesi, C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı, bak. İndeks N. Çağatay ve İ.A. Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, I, ss. 69 vd.

Bu tür tarikatlardan bir örnek olmak üzere buraya, Melamiligi aldık. Bu tarikatı seçişimizin nedeni, yarım yüzyıldır üzerinde incelemeler yapılmış, özellikle Abdülbaki Gölpınarlı'nın bu konudaki değerli eserinden sonra hemen hemen bütün ayrıntıları ile aydınlığa kavuşmuş olmasındandır.

Melamilik bir nevi felsefî görüş ve bu görüşle hayatı yorumlayış ve yorumladıkları bu hayatı yaşama çabalarıdır. Bu açıdan melâmî, her türlü gösterişten, dünya malından yüz çeviren, dervişliği, rindce yaşamayı kendine ilke edinen kişidir. Dünya kaygısından, âhîret korkusundan uzak kalmak, kendini Tanrıya vermek onun başlıca düşüncesidir. Melâmî her türlü zevk ve eğlenceden mahrumdur. Fakirliği, şaşmaz bir yaşama kuralı olarak benimser. Gönlünde Tanrı sevgisinden Tanrı zikrinden başka bir şey bulunmaz. Melâmî kendini, içinde yaşadığı toplumdan, halktan ayırmaz. Fakirane ve kalenderane bir davranışla gerçek özünü gizler. Dış görünüş bakımından halka açık olan melâmî'nin gönlü, kendini Hakka veren ermişlere, kendini Tanrıya adayanlara açıktır.

Melâmî inancına göre Tanrı katında en çok değer kazanan tutulardan biri de melâmîlik'tir. Bir kişinin melâmîlik sırrına ererek melâmî olabilmesi için "Lâmevcude illallah" diyerek Tanrıdan başka bir varlık tanımaması, gönlünü Tanrı aşkıyla doldurması gerekir. Melâmî, tasavvufta manevî mertebenin en yücresi sayılan melamete vardığı için "İlâhî nar"a kavuşmuş, gönlünü Tanrı tecellisi doldurmuştur. Bu basamağa ulaşan melâmî ile Tanrı arasına kimse giremez. Aradaki boşluk, gönülde varılan birlikte ortadan kalkmış, melâmî, Ham ile Hak olma sırrına ermiştir.

Anadolu'da melâmî inancının yayılmasına ve ondan, yeni yolların çıkmasına yol açan kişi Hacı Bayram Veli'dir "Bayrâmî-Melâmî" denen kolun kurucusu olarak bilinen Hacı Bayram Veli'den sonraki piri, Bıçakçı Ömer Dede, Pîr Ali, İsmail Ma'sûkî (Oğlan Şeyh), Ahmet Sarban, Haşimî Seyyid Osman, Hüsameddin, Hamza Bali, Lâmekân Hüseyin, Hüsâmî, Ahmed Rûmî, Oğlan Şeyh İbrahim ve halifesi Gaybî Sun'ullah İdris Muhtefî ve müridi Muhiddin (Muhyî mahlası ile şiirleri vardır), Sarı Abdullah, Neşatî Ahmet Dede ve Cevrî, Anadolu'da yetişen en ünlü melâmîlerdir. Bir çoğu şair olan bu melâmîlerin düşünce ve inançlarının yayılmasında, benimsenmesinde, eserlerinin önemli etkileri oldu.

İstanbul'daki melâmîlerin çağı, Kırkçeşme'deki Peştemalcı Hanı'nda yaşar ve çalışırdı. Törenleri ve ibadetleri gizli idi. Melâmî

müridleri kendi aralarında şeyhlerinin bildirdiği bazı işaretlerle anlaşırlar, toplanırlardı. Ortasında güneş bulunan iki boynuzlu bir işaretleri vardı. Bir melâmî ölünce bu işaret mezar taşına kazılırdı. Bir kişinin melâmî olduğu sağken pek bilinmezdi. İstanbul melâmîleri daha çok dokumacı esnafıydı. Dokuma işinde çalışırken mekiği sağdan sola atarken Allah derlerdi ve buna “zıkr-i hafî” yani gizli zikir denir.

Melamîler birbirlerini tutar, birbirine gizli olarak yardım ederlerdi. Kimsenin işine karışmıyan, kimseye zararı dokunmıyan, görünüşe, gösterişe değer vermeyen melâmîlerle en çok, medrese uleması, softalar uğraşırđı. Bunlar Padişaha şikâyet ederek bazı melamîlerin öldürülmesine bile yol açtılar. Melâmîlerin, İstanbul’dan başka, Selanik, Doyran, Köprülü, İştîp, Tikveş, Manastır, Üsküp, Pirzen gibi il ve ilçelerde tekkeleri vardı¹⁰⁰.

Masonluk:

Mason kelimesi (Maçon) fransızcada, duvarcı, duvar yapıcı, “maître maçon” sözcüğü de ” duvarcı ustası” demektir. Masonların toplantı yerlerine” mason mahfili” veya “mason locası” denir. Her loca ayrı ve özel bir adla anılır. Törenleri sırasında bu toplantı yerinin adı “mabet”tir. Üyeler birbirlerine “birader” yani kardeş derler. Dünyanın bir çok bölgelerinde örgütleri ve bu örgütlerin de birbirleri ile ilgileri vardır. Bu itibarla da enternasyonal bir niteliktedir.

Masonluğun menşei:

Masonlar bu derneğin kuruluşunu, İsrail kralı ve Peygamber Süleyman zamanına dek (saltanatı: M.Ö 973-933) çıkarırlar. Masonların kendi eserlerindeki ifadelere göre Süleyman, Kudüste yaptıracağı mabet için komşu hükümdarlara mimar, mühendis ve ustalar yollamalarını yazmış.

Tir kralı, ülkesinin ve o çağın en ünlü mimar ve heykeltıraşı olan Hiram Abi’yi yollamış. Hz. Süleyman, bu usta ve eski sırları iyi bilen Hiram’a yapının tüm sorumluluğu yetkisini vermiş, böylece Hiram bütün işçilerin başına geçmiş. Bütün işçiler Hiramı baba gibi sever, onun adaletini beğenirmiş. Hiram, işçileri: 1- Müptediler (işe yeni

100) Bak. Ebu Rıdvan Sadık Vicdani, Melamilik, 1338/1922, İstanbul, ss. 24 vd. Abdülbaki (Gölpınarlı), Melamilik ve Melamiler, 1931, İst. gene aynı yazarın, Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar, 1969, İst. ss. 246-269. Meydan Larus, Melami maddesi.

girenler), 2- Refikler -arkadaşlar yani işe yatkın kişiler 3- Üstadlar (ustalar) olmak üzere üçe ayırmış. Şimdiki masonlar arasında hala bu üç ana derece uygulanmaktadır.

Hiramın ayırdığı bu üç guruptan ilk ikisi ayrı iki sütün çevresinde, eğitim gıdalarını, gayret ve çalışmalarının ödülünü almak üzere toplanırlar, üstadlar da Mabet (tapınak) içinde toplanma hakkına sahip bulunurlardı. Buldukları sıranın üstündeki sırada yer alma yani refiklikten üstadlığa geçme yetenek ve becerisine sahip olduklarını sanan üç kişi, bir öğle tatilinde Hiram'ı öldürürler.

Masonlar, rumuzî dram adını verdikleri bu olayı derneklerinin amaç ve temel kurallarına kaynak olarak kullanmakta, bütün mason tüzük ve yönetmeliklerinde bu hikayeye yer verilmektedir¹⁰¹

Masonluğun amaçları:

Bu amaçlar, “Kavaid-i esasiye” yani masonluğun temel kuralları adlı eserde şöyle anlatılmaktadır: “aslında insan sevgisi ve ilerleme sebebi (saik-ı terakki) olan masonluğun mevzuu, gerçeği aramak, tahsil-i ahlak ve yardım etmektir. İnsanlığın maddî ve manevî durumunun düzelmesine, fikrî ve sosyal bakımlardan olgunlaşmasına çalışır.

Temel kuralları da şunlardır: karşılıklı hoşgörü, kendine ve başkalarına saygı, salt vicdan özgürlüğü. Doğa üstü telakkileri üyelerinin kişisel takdir alanına bırakıp inanç konusunda kesin fikirler ileri sürmez. Çalışma prensipleri: hurriyet, müsavat ve uhuvettir (özgürlük, eşitlik, kardeşlik). Masonluk, yeryüzünde yaşayan masonları birleştiren kardeşlik bağlarını bütün insanlara yaymak görevi ile yükümlüdür; üyelerine fikirlerini, mason sırlarının gizliliği koşuluyla iyi örnek olmak, yazı ve sözle telkinlerde bulunmak suretiyle yaymayı öğütler. Mason, her yerde ve her durumda braderine yardım etmekle birlikte onu aydınlatmak, gerektiğinde hayatını tehlikeye atarak korumak ve haksızlığa karşı savunmak görevi ile yükümlüdür. Masonluk, çalışmayı insanın asıl görevi cümlesinden sayar ve anlar. Kol ve

---

101) Bak. Suhami, Üstad Kitabı, 1341/1925, İstanbul, ss. 30 vd. Üstad derecesini İngilizler ihdas etmişlerdir. 1725 den önce üstad derecesine ait hiç bir tören yoktur. “Kavanin-i Esasiye” (ana tüzük) adlı risaleleri 1723 yılından sonra yayınlanmış ve bu yıldan sonra adı belirsiz bir yazar “Hiram masalını” yazmıştır. 1733 yılında Londra mahafili, Hiramın masalını yayınladılar. Fakat bu durum, Tevrat'ı okuyanlarca protesto edildi ve Hiramın Tevrat'ta, Süleyman mabedi'nin yapılışında görevlendirildiğine delalet eden hiç bir emmare olmadığını protesto eden masonlar olmuştur. Bak. yukarıda adı geçen Üstad Kitabı, ss. 27 vd.

fikir işçiliğini aynı derecede yüce sayar. Mason egemenliği Meşrik-i Azam-ı Osmanî'ye (Türk masonları) bağlı bütün faal masonların tümüne aittir. Bu egemenlik genel oy'a başvurmak suretiyle tecelli eder¹⁰².

Birinci derece yönetmeliğinde sınavda masona sorulan sorulara verilen cevaplarda bu amaçlar şöyle belirmektedir:

Soru – Mason kimdir? Cevap – Mason, gerçeği ve adaleti her şeyden üstün tutan, nefsinin bîtil fikirler ve halkın inandığı hurafelerden arındırılmış ve faziletli olmak şartıyla zengin ve yoksulu seven iyi ahlak sahibi özgür bir kişidir.

Soru – Masonluk nedir? Cevap – Masonluk, insanlar arasında adaleti tesis, kardeşliği güçlendirme amaçlarını güden bir kurumdur (müessese).

Soru – Kuralları nedir? Cevap – Karşılıklı hoşgörü, kendine ve başkalarına saygı göstermek ve salt vicdan özgürlüğüdür.

Soru – Davranış ilkeleri nedir? Cevap – Her memlekette benimsenen davranış prensipleri: özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir (hurriyet, müsavat, uhuvvet)¹⁰³.

Soru – Bu ilkeleri dördüncü bir ilke ile güçlendirmek uygun düşmez mi? Cevap – Evet, Birlik ve yardım (tesanüt ve teavün) ilkesi ile pekeştirmek uygun olur.

Soru – Masonun görevleri nedir? Cevap – Masonun, kardeşlerine karşı olan yardım görevinden başka, masonluğun amaç edindiği şeylerin gerçekleşmesine durmadan çalışması, insan topluluklarını meşgul eden sorunları, dikkat ve içtenlikle gözden geçirip inceliyerek onları, uzlaştırıcı bir yolla hal ve kesinliğe kavuşturup edindiği bilgiyi çevreye yayması gerekir. Mason, muhsin (iyi kişi), âdil, hurriyet sever, sadık, cesur, hırs ve gururdan arınık, batıl inançlara inanmayan, hakkın ve gerçeğin üstünlüğünü temin için her türlü fedakârlığa katlanmaya hazır olmalıdır.

---

102) Bak. Meşrik-i A'zam-ı Osmânî Birinci Derececi Remziyeye Mahsus Malumat, 1330/1914, İst. ss. 3-4.

Masonluk ve onun türlü nitelikleri için bakınız: J. Boucher-P. Naudon, Masonluk bu meçhul, M. Sakar çevirisi, 1966, istanbul.

103) Bütün eski tasavvufî ve felsefî tarikatların ve derneklerin ana prensiplerinde bu üç ilke mevcuttur. Hatta bazılarında, buna bir dördüncüsü "adalet" ilkesi de katılmıştır. Masonlar bu ilk üç tanesini ana ilke olarak kabul etmişlerdir. Son devir Osmanlı madeni sikkelerinde örneğin, 1327-1911 yılında basılanlarda bu ilkelerden (Hurriyet-Müsavat-Adalet) üçlü kelimeleri yer almaktadır.

Soru – Sizin mason olduğunuzu neden anlıyabilirim? Cevap – Gönye ve amuttan.

Soru – Bunun anlamı nedir? Cevap – Bana verilen sırrı açıklamaktansa boğazımın kesilmesini tercih ederim demektir.”

Masonlarca, masonluğun ve insanlığın üç düşmanı vardır: Cezalet, taassup ve hırs.

Mahfillerde ve bunlar içindeki yükselmelerde sorulan sorular ve verilen cevaplar çok uzun ve ayrıntılıdır. Her birinin töreleri, törenleri, ziyafetleri, toplantıları, birbirlerini tanımak ve haberleşmek için özel işaretleri, rumuzları, bunları anlatan birçok risaleleri, mahafil (toplantı) tüzükleri, kavanin-i hukukiyeleri vb. şeyler var. Bu tüzük ve yönetmeliklerdeki terimler, görevler, isimler vb. şeyler kelime başı bir iki harf yazılıp gerisi nokta nokta bırakılmaktadır. Bu kendilerine özgü tüzük ve yönetmeliklerin, dernek üyelerinden başkasının eline geçmesine son derece titizlikle dikkat edilir.

Masonluğun, dernekler kanununa uydurulmuş adı “Türk Yükseltme Derneği”dir. Herhalde kanuna uydurdukları şekli bir tüzükleri de vardır. Şehirde birden çok şubesi olan localar özel adlarla anılırlar. Amaçlarında da ifade edildiği gibi dünya mason derneklerinin birbirleri ile ilişkileri vardır; bu nedenle de enternasyonal niteliktedir.

Bunlarda da, bazı Bâtını mezheplerde olduğu gibi “7” rakamı kutsaldır ve bu kutsallığa dair risalelerde yüze yakın örnek verilmiştir. Masonların, haftalık, yıllık ve törenlerle ilgili ziyafetleri vardır. Bazı ülkelerde çok ender olmakla birlikte kadınlardan kurulu mason locaları görülmüşse de mason dernekleri kadınlara kapalıdır, kadınlar alınmaz. Toplantılarının sonunda yardım için “dul kesesi” diye bir kese üyelere dolandırılır. Toplantı yöntem ve kuralları, seçimlere, toplanan paralara, yapılan yardımlara ait bütün ayrıntılı bilgiler “Meşrik-ı Azam-ı Osmaninin alelumum mahafili hakkında cari nizamnamei umumi”de yer alır. Bu tüzük 148 sayfadır. Mason locaları bu paralarla, kendi üyeleri arasındaki yardıma muhtaç ihtiyar biraderlerle dul ve yetimleri için locaya bağlı kurumlar kurarlar, Lotari kulübü gibi.

ORTA ÇAĞ AVRUPASININ ESNAF VE SANATKÂRLAR KURUMLARI

Bu kuruluşlar, XI. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan korporasyonlardır. Esnaf ve sanatkârlar birliği anlamına gelen ve lonca adıyla da anılan bu kuruluşlar, kendi kurup geliştirdikleri şehirlerde faaliyette bulunmuşlardır. Bu nedenle, bünyesini, sorunlarını kayrama bakımından Avrupa şehirciliğine kısaca değinmemiz gerekir:

Orta zamanlar Avrupasında üç şehir tipi vardı: 1- Burg'lar, 2- Dinî siteler, 3- Ticarî koloniler.

1- *Burglar* : Şarلمان (742-814) İmparatorluğunun dağılışı sırasına denk gelen güvensizlik devrinde, müslümanların güneyden istilaları, Normanların kuzey ve doğudaki akınları ve X. yüzyıl başında bunlara eklenen Macar atlılarının korkunç saldırıları ile çığnenen halkı korumak ihtiyacı, her yerde sığınılacak yerleşme yerleri kurulmasını zorunlu kıldı. Batı Avrupa bu devirde derebeyleri'nin ve adamlarının sığınması için yapılmış sağlam şatolarla doludur.

Burg adı verilen bu şatolar genellikle toprak ya da taştan yapılmış bir sur ve hendekle çevrili bulunuyorlardı. Çevredeki köylüler, bu surların ve hendeklerin yapımında ve onarılmasında angarye olarak çalıştırılıyorlardı. Sur içinde Şövalyelerin daimî bir garnizonu bulunuyor, kalenin yüksek bir burcunda derebeyi'nin (Senyör) sarayı yer alıyor, gene bu sur içinde ibadet için bir kilise, garnizonun ve tehlike anında kaleye sığınan halkın geçimi için barış zamanında çevre köylülerinden toplanan tahıl, et ve türlü aynı vergilerin depo edildiği bir anbar bulunurdu.

2- *Dinî siteler* : Bunlar tamamen dinî niteliği haiz idiler. Burada, kilise ve din adamlarının oturduğu yerlerden başka birçok manastıra da raslanırdı. Piskoposun öteki laik uyrukları da sitelerde otururlardı. Bunlara, okul öğretmenlerini, öğrencileri, avukatları ve bir sürü dinî törenlere katılmak için gelen dindar halk topluluklarını da eklersek

bu küçük dinî sitelerdeki genel yaşantı kolayca anlaşılır. Bununla birlikte bu dinî sitelerde, burglardakilerden çok halk vardı; fakat ne sitelerde ne de burglarda, burjuvaziye benzer bir sosyal kuruluş mevcuttu. İkisinde de papasların, şövalyelerin ve din adamlarının yanında, kendilerine hizmet eden ve bu egemen sınıfların yiyecekleri için çevredeki toprakları işliyen serflerden başka kimse yoktu. Yani siteler ve burglar, tarıma bağlı bir topluluğun yönetim merkezlerinden başka bir şey değildiler¹⁰⁴.

3- *İlk ticarî koloniler* : Avrupa'nın ilk ticarî kolonileri, bir yandan kuzey İtalya ve Provans (Provence) da, öte yandan Flandr (Flandre) bölgesindeki burglarda ortaya çıktı. Bu iki bölge Avrupa'nın başka yerlerinden önce ticaret tarihine girdiklerinden gene ilk kez, şehir hayatına kavuştular. Tacirlerin başı boş yaşantısı, küçük soyluların yaşama araçlarından biri olan çapulculuğun hüküm sürdüğü bir çağda ilk sıralardan başlayarak nehir veya doğal yolların kıyılarında sıralanan kale surlarının ve sitelerin korunağına sığınmak zorunluğu vardı. Bu surlar ve siteler tacirler için yazın konak yeri, kışında kışlak oldular.

Tacirler bu sığınaklarda X. yüzyılda bazı müesseseler teşkiline başladılarsa da bunlar daha çok XI. yüzyılda arttı, büyüdü ve güçlerdi. Site ve burglarda başlıca rolü bunlar oynamağa başladılar; yani ticarî hayat tarımsal hayata üstün geldi. Git gide, eskilerle yani din adamlarından, şövalyelerden ve serflerden kurulu halkla yeniler yani tüccar ve sanatkârlar arasında zıddiyet ve mücadele başladı.

Tacir ve sanatkârların ortaya çıkışı, bu durgun ve küçük çevrede bütün gelenekleri birden bire yıkmış, her alanda gerçek bir devrim yapmıştır. Geçimlerini hep topraktan, aynı işten ve aynı eşit gelirden sağlayan bu eski halk, yeni gelenlerin türediliğini, sürdürdükleri yaşantının değişikliğini ve hızlılığını yadırgıyorlardı.

Bu yeni gelenler ile yalnız kazanç ve teşebbüs zihniyeti ortaya çıkmış olmuyor fakat aynı zamanda serbest çalışma, topraktan ve senyör etkisinden uzak, özgür meslek ve özellikle para tedavülü ortaya çıkmış oluyordu. Tacirler yalnız işlerinde değil, her tür davranışlarında özgürdüler. Geçmişleri belirsiz olan bu yeni gelenlerin hukukî statüleri bilinmiyordu. Belki çoğu ayrı ayrı yerlerden gelme

---

104) Bak. H. Pirenne, G. Cohen, H. Focillon, La civilisation Occidentale au Moyen Age, Paris, 1941, p. 40. Bak. Henri Pirenne, Histoire de L'Europe, Paris, 1936, p. 156... Aynı yazarın. Les Villes et Les Institutions Urbaines, Paris, 1939, p. 33.

serf ailelerindendiler. Geçmişleri ve kimlikleri ne olursa olsun kendilerine özgür işlemi uygulamak gerekiyordu. Geleceğin burjuvazisinin cetleri olan bu kişilere özgürlük, kendiliğinden gelmişti. Yani özgürlük bir hak olarak tanınmadan önce, bir oldu bitti halinde ortaya çıkmıştı¹⁰⁵.

Şehirlerde sanayiın guruplaşması:

Bu tüccar kolonilerinin dikkate değer özelliklerinden biri de gösterdikleri çabuk gelişmedir. Bu koloniler kısa sürede çevrelerine, bugünkü fabrikaların köy ve kır halkı üzerine yaptığı etkiye benzer bir etki yapmalarındır. Onlar serflerin (toprağa bağlı halk) ruhlarında yaşayan teşebbüs ve sergüzeşt arzusunu uyandırarak her yerden kendilerine yeni elemanlar çekmişlerdir. Esasen bu koloniler herkese açık ve genişleme kabiliyetini haizdiler.

Bunların ticarî faaliyetleri arttıkça bir çok kişiye iş bulma kabiliyeti de artıyordu. Kayıkçı, hamal, arabacı ve her türlü sanatkâr gelip şehirde yerleşiyor. Her gün artan halkın ihtiyaçlarını temin ederek para kazanırlardı. Sanatkârlardan bir bölümü fırıncılık, biracılık, ayakkabıcılık yaparken ötekiler de tacirlerin getirdiği ham maddeleri işliyerek ihracatı besliyorlardı ki böylece sanayi, tecimin yanbaşıında yer aldı. Flandır'da yün işleyiciler XI. yüzyıl sonundan başlayarak köylerden şehirlere akın ettiler ve bu ülke dokumacıları, tacirler yönetiminde toplanarak orta çağ sonuna dek Avrupanın en gelişkin sanayicileri durumuna sürdürdüler.

Doğal olarak ne eski site, ne de eski burgların dar surları bu yeni gelenlerin akınını içlerine sığdıracak genişlikte değildiler. Bu nedenle yeni gelenler, surlar dışında yerleşmek zorunda kaldılar. Yaptıkları oturma yerleri az zamanda nüve görevi yapmış olan sur içi evlerini çepe çevre kuşattılar. Bundan başka, meydana gelen yeni şehirin ilk işi, dışardan gelecek çapulculara karşı kendini, bir hendek ve bir setle çevrelemek oldu. Böylece o da eski site ve burglar gibi bir kale durumuna geldi. Bu yeni şehire foburg (foris-burgus) yani "dış şehir" adı verildi.

Bu özelliği ile bu yeni şehirler halkı XI. yüzyıl başından itibaren "burjuva" (burgda oturan) adıyla anılmaya başladılar. Burjuva sı-

105 Bak.Henri Pirenne, *les Villes et Les Institutions Urbaines*, Paris, 1939, p.40 vd. Aynı yazarın, *La Civilisation Occidentale au Moyen Age*, Paris, 1941, p. 53 vd. Aynı yazarın, *Histoire de L'Europe*, Paris, 1936, p. 161 vd. Marc Bloch, *La Société Féodale*, Paris, 1939, P. 11.

nı güçlendikçe daha geniş bir özgürlük, imtiyaz ve hukukî olanaklara sahip oldular. Yeni düzene yetmeyen eski statik hukuk sistemini geliştirdiler. Bunların imtiyazlı durumları, soylularinkinden çok farklıdır. Soylu, eski serbest mülk sahibidir. Pasif olan imtiyazı, büyük halk kütlesinin serfliğe düşüp kendisinden daha aşağı duruma düşmesinden ileri gelmiştir; yani gerçekte, kendisi yükselmiş değildir. Burjuva ise, aktif bir biçimde imtiyaz kazanmıştır. O, bir sonradan görmedir. Haiz olduğu kuvvetle, toplum içinde kendisine bir yer edinmiş, hukuk da bu durumu tanımak, hatta devamını garanti etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁶.

Şehirlerde tekellilik ve himayecilik:

Orta çağ burjuvazisini soylulardan ve din adamlarından ayıran başka bir fark daha vardır. Soyluların ve din adamlarının bütün fertleri aynı düşünceye sahip ve kendilerini birbirine bağlayan dayanışmanın üstünde, mütecanis sınıflar teşkil ediyorlardı. Burjuvaların durumu ise başkadır. Bunlar şehirlerde yerleşmiş oldukları için aralarında sınıf zihniyeti yerine mahallilik zihniyeti teşekkül etti. Her şehir münferit küçük bir âlem teşkil edip tekelliliği ve himayeciliği son raddesine vardırıştır. Her şehir, kendi ticaret ve sanayiini yüceltmeye ve öteki şehirlerin ticaret ve sanayiini kendi alanından uzaklaştırmaya çalışır. Kendi kendine yetmek ve tüm ihtiyaçlarını kendisi istihsal etmek çarelerini arar. Birkaç şehrin bazan birlikte iş yapmaları “Londra hansı” ve daha sonra “Alman hansı”¹⁰⁷ gibi geçici ya da sürekli anlaşmalar yapmaları ortak bir düşmana karşı koymak ve yahut ortak çıkarlarını korumak içindir. Gerçekte her şehir kendi

---

106) Bak. H. Pirenne, *Les Villes et Les Institutions Urbaines*, ss. 166 vd. aynı yazarın, *La Civilisation Occidentale*, ss. 42 vd. Osman (Ergin), *Mecellei Umur-u Belediye*, I, 50 vd. İstanbul, 1922.

107) Bak. H. Pirenne, *Les Villes et Les Institutions Urbaines*, ss. 157 vd. 185 vd. Hansa kelimesi XII. yüzyıldan başlayarak İngiltere, Almanya ve kuzey Fransadaki ticarî assosiyasyonlara verilen bir addır. Bu kelime daha sonra ticarî siteler arasında vücuda gelen anlaşmalara ve özellikle Alman hansı'nı ifade eder. Bu hans 1241 de Lubeck şehrinin başkanlığı altında vücuda gelmiştir. Bunun amacı Alman sitelerinin ticaretini Baltık Denizi korsanlarına karşı savunmak ve özgürlüklerini komşu prenslerden korumaktı. Bu hansın başlıca merkezleri Bremen, Hamburg, Köln ve Lubeck idi. Birkaç yüzyıl sürmüş olan ve tecimini uzaklara yaymış bulunan bu politik ve ticarî konfederasyona XV. yüzyıl sonunda 64 şehir dahil oldu. Özel bir bütçeye, bir orduya ve bir yönetime malikti. Baltık Denizi ticareti bu şehirlerin filosunun tekelinde idi. Kurdukları panayırlar Nantes ile Novgorod arasındaki geniş alana yayılıyordu. Alman hansaları XVI. yüzyıldan itibaren ve özellikle 30 yıl savaşından sonra çöküntüye uğramış ve 1669 da yalnız Lubeck, Bremen ve Hamburga inhisar etmişti. Bak. H. Pirenne, *Histoire du Moyen Age*, cilt: VIII, ss. 85 vd.

surları içinde yalnız burjuvalarına hak tanır. Yabancı burada ancak komisyonculuk yoluyla ticaret yapabilir ve her zaman şehir dışı edilmek tehlikesine maruzdur. Şehirde yerleşebilmek ve yaşamak için burjuvazinin sempatisini kazanmak gerekir. Bu durum mahallî bir merkantilizmden başka bir şey değildir. Bugünkü devletler de bu durumda bulunuyorlar mı? Geri kalmış sanayilerini geliştirmek için gümrük sınırlamaları ve başka tedbirler almıyorlar mı? Bu şehir himayeciliği, şehirlerin bir devlet yönetiminde birleşmesine dek sürdü. Bugün bu durum da daha ileri götürülmek isteniyor. Ortak pazar bu gidişin ilk basamağı olabilir.

Bu orta çağ himayeciliğinin manevi sonucu olarak burjuvalar arasında fevkalade güçlü bir dayanışma vücuda geldi. Burjuvalar, ruhan ve bedenlen küçük yurtlarına bağlıdırlar. Yurtseverlik duygusu eski çağlardan sonra Avrupada ilk kez, burjuvazi ile ortaya çıktı. Her burjuva, şehrinin korunması uğrunda canını fedaya hazırdır. Frederik Barbaros'un (Frederic Barberousse) şövalyeleri savaş sırasında, Lombardiya şehirlerinin esnafını ve tacirlerini hayretle karşılarında görmüşlerdi. Bir bölük burjuva da servetlerini şehirlerine bağlayarak, şehrin senyöre (şehrin hâkimi) ödediği vergiyi üzerlerine alıyorlar, hastaneler kuruyorlardı. Bunların zenginleri merhametli oldukları kadar, övünmek için de sayısız bağışlarda bulunuyorlardı.

Assosiyasyonlar (dernekler): Ekonomik faaliyeti ve kişisel özgürlüğü, uygun koşullar içinde elde etme ihtiyacı burjuvalar arasında birleşme (association) fikir ve arzusunu doğurdu. Bu cümleden dinî dernekler (confrérie), ticarî şirketler, sanat loncaları, komünler ve buna benzer başka kuruluşlar ortaya çıktı. Bugünün sendikalizm, federasyon ve konfederasyon hareketleri, orta çağın bu birleşme atımlarına benzetilebilir.

Üniversiteler: Orta çağlarda universitas terimi, tüzelkişiliği haiz her türlü korporasyon için kullanılıyordu. Bu tüzelkişilik ancak bazı hakların imtiyaz haline gelmesi ile vücut bulabilir. Bu haktan doğma imtiyazlar da yalnız senyörün emriyle vücut bulurdu. Böylece buradaki anlamıyla, orta çağ üniversitesi'nin imtiyazlı karakteri anlaşılmış olur.

Ne biçimde olursa olsun dernek (association), orta çağ ekonomi sisteminin içine girmiş ve onu yanlış yola sapmaktan kurtarmıştır. Çünkü tüzelkişiliğinin kökeni olan hak iktisabı, her hak sahibinin kendi hakkını başkasına devretmesini kabul eden sistemin kurallarına uygun olarak vücuda gelmiş bulunmaktadır.

Confrérie (dinî dernekler): Tarifini az önce gördüğümüz dernek (association=cemiyet) kavramı birçok şekiller alır. İlk kez ve öteki şekillerden öncüllükle dinî dernek olarak ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bu şeklin öncüllüğünün nedeni, şüphesiz dindarlık duygusudur. Bundan başka, otoriteyi ellerinde tutanların gözünde kuşku uyandıran bazı yeniliklerin din perdesine bürünmüş olması da çok muhtemeldir.

Gerçekten ticarî ortaklıklar, korporasyonlar ve hatta burjuva birlikleri dahi çoğu kez dinî dernek biçiminde ortaya çıkmışlardır. Bunlar tamamen teşekkül ettikten, ekonomik ve sosyal bünyeleri güçlendikten sonra bile dinî tutumlarını korumuşlardır. Özellikle sanat korporasyonları meslekî meşguliyetleri dinî inançlarına üstün geldiği zamanda bile dinî karakterlerini muhafaza, hamileri saydıkları azizleri (saints) kutsallama törenleri düzenlemeye devam etmişlerdir.

Ticarî ortaklıklar: Ticarî ortaklıklar ilk kez, dinî dernek maskesi altında ortaya çıktı. Sosyal ve ekonomik ilişkiler genişleyince de gelişti. İç savaşların sürüp gittiği bir sırada ve senyörlerin keyfi kanunlarına tabi ülkelerde, bir tacirin tek başına büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunması doğaldır. İşte bu tehlike ve zararlara karşı birleşme isteği uyanmakta gecikmedi. Bu, ticaret alanında birleşme düşüncesi batı ekonomisinin başlıca gelişme etkeni oldu.

Orta çağda ticaret ortaklığı aynı zamanda sigorta, himaye ve işletme ortaklıkları niteliğinde idi. Sigorta şeklinde üyelerini tehlike ve zararlara karşı garanti etmeyi, himaye ortaklığı niteliğinde ise, yolların ve tecimin güvenliği için silahlı kişiler kullanılmaktı.

İşletme veya spekülasyon ortaklığına gelince: fiyatlar üzerinde etkili olmak için araya giriyor onu sun'î bir şekilde yükseltmek amacıyla da vurgunculuk ve stokaj oyunlarına başvurmaktan çekinmiyordu. Bu tür ortaklıklar türlü adlar taşır: hansa, gild, konjürasyon (conjuraton) (devlete karşı komplo), Konfreri, şarite, fraternite. Bazan da bunlara, üyelerini belli bayramlarda şölen masası çevresinde topladığı için şölen anlamına gelen (banquet), (convive)adları verildiği de olmuştur.

Korporasyonlar: Tacirlerden görenek sanatkârlar da kendilerini koruma ve üretimi düzenleme ihtiyacını duydular ve bu ihtiyaçtan da korporasyon veya lonca dediğimiz "sanatkârları koruma kurumu" doğdu. XII. yüzyılda ortaya çıkan bu loncaların asıl amacı, rekabeti ortadan kaldırmaktır. Bunların kuruluşunda, doğuda daha önce

doğmuş olan benzer kuruluşlar etkide bulunmuştur. Selçuklu ve Osmanlı ahi örgütü bunların başında gelir. IV.-VIII. haçlı seferlerindeki (1202-1270) temaslar Avrupalılara XIII yüzyılda Türk, Kuzey Afrikalı ve Arap gibi müslüman âleminden birçok müesseselerin geçmesine sebep olmuştur. Özellikle IV. Haçlı seferinde İstanbul'u Bizanslıların elinden alıp burada, 57 yıl süren "Lâtin İmparatorluğu" kurduklarında (1204-1261) bu, Avrupa'nın türlü bölgelerinden gelme halk ile Anadolu Selçuklu Türkleri arasında sıkı ilişkiler vardı ki tam bu sırada Ahi Evran ve arkadaşları Anadolu'da "ahi teşkilâtı" nı kurmuş bulunuyorlardı. Avrupa loncalarında doğu etkisini, başta H. Pirenne olmak üzere birçok Avrupalı tarihçi ve ekonomi tarihçisi kabul etmektedir.

Avrupa'da korporasyonlar tamamiyle yerleştikten sonra orta çağ endüstri gelişiminin karakteristik çerçevesini temin etti. Korporasyonun, belli devrelerle birbirine bağlı üç temeli vardır: çırak-kalfa-usta (veya patron). Çırakların durumu, çıraklık anlaşması ile tesbit edilmiştir. Staj süreleri 6-11 yıl sürer. Vale, servan veya serjan (sergent) adını alan kalfaların çıraklıktan yetişmiş olmaları gerekir. Bunlar genellikle patronun evinde yer, içer, yatar kalkarlar.

Patrona gelince: Bu dereceyi ancak, sanatın teorik bölümüne dair bir sınav geçirdikten ve pratik alanda becerisini gösteren parlak bir eser yaptıktan sonra alabilir. Her yeni patrondan bir giriş parası alınır.

Korporasyonda üretim şekilleri teknik yöntemlerle düzenlenmiştir. Her korporasyonun iş alanı ve yaptığı işin cinsi sınırlandırılmıştır. Komşu korporasyona tecavüz etmemek gerekir. Bu sıklıklara karşılık korporasyon sistemi işi himaye ve bir nevi sosyal yardım teşkil etmektedir. Bir meslektaşın kalfasını kullanmak yasak olduğu gibi meslektaşının parasını ödemiş bir müşteriye iş yapmak da yasaktır. İşlerin kesatlığı, şomaj veya hastalık gibi durumlarda korporasyon üyesi yardımını esirgemez.

Şehirlerde esnaftan sonra sanatkârlar gelmekte ve en büyük kütleyi de onlar teşkil etmektedirler. Bunlar, genellikle küçük atelyelerin şefleri, ustaları olup yanlarında birkaç işçi çalışmakta, faal, özgür bir burjuvazi vücuda getirmektedirler. Büyük ticaret serbest olduğu halde sanatkârları himaye ancak kendi türüne özgü bir şaheser teşkil eden sosyal bir politika vücuda getirmiştir. Bunun son kalıntıları ancak zamanımızda ortadan kalkmıştır. Bunun amacı, şehrin kuvvet ve

kudretini teşkil eden bu küçük sanatkârları korumak ve ihtiyaçlarını düzenli ve sürekli olarak sağlamaktır.

Herkes aynı zamanda üretici ve tüketici olduğundan bu iki gereğ e uygun bir düzen kurulmuştur. Belediye tüketiciyi himaye etmekle yükümlüdür. Böylece de ilk zamanlar belediyecilik kuralları yeniden uygulanmıştır. Hileli mal, sahtekârlığ a ve hırsızlığ a karşı alınan tedbirler çok dikkate değ er niteliktedir. Tüketicinin bu derece korunmasının nedeni, oradaki burjuvazinin çıkarlarını ve şehrin dışarıdaki ününü koruma düşüncesidir.

Her sanatkârın maiş et gereğ i müşterisini elde tutması gerektir. Bunun içindir ki her sanatkâr, meslektaşlarının sattığ ı fiata satmak, onların yaptığ ı kalite ve mükemmeliğe iş yapmakla yükümlüdür. Sanatkârlar birlikleri başlangıçta isteğ e bağ lı (ihtiyari) idiler fakat bu birliklere girmiyenler boykot ediliyordu. Sonra bunların resm i birlikleri tanındı. Bu dernekler, işçilerin patronlara karşı teşkil ettikleri birlikler değ il, belki küçük burjuvaların zorunlu sendikaları durumuna gelmişti. Bunlar özellikle küçük ve özgür üreticiler içindi. Orta çağ şehirlerinin çoğ unda proletarya yoktu. Sanatkârlar, yöresel piyasa için çalışır, o piyasayı ellerinde tutmaya çalışırlardı. Bu sanatkârların sayısı, müşterilerinin sayıları ile orantılı idi. Müşteri arttıkça sanatkâr sayısı da artardı ki bu yolla sosyal durumun dengesini bozmamış olurlardı. Ama bu sosyal sorunun halli, ancak şehrin kapalı devlet (şehir devleti) halinde olduğ u yerlerde mümkün olmuştur. Bu kapalı sistem de sanıldığ ı gibi her tarafa yayılmış değ ildi; çünkü bu kurala uymayan Flandr ve Floransa kumaşçılığ ı vardı. Buralardaki kumaşçılık endüstrisi yalnız yöresel piyasa için değ il, aynı zamanda bütün Avrupa piyasası için çalışıyordu.

Bu tür endüstride ne sınırlı üretime ne de küçük patronun ham maddesini kendinin tedarik etmesine imkân yoktur. Bundan dolayı sanatkâr büyük tüccara tabidir ve böylece sermaye ve emek birbirinden ayrılmış oluyor ki bu tür, o çağda başka yerde bulunmaz. Sınai üretim burada da atelyelerde yapılmaktadır, fakat usta özgür müteşebbis değ il, sadece ücretli bir işçi durumundadır. Bu rejimde de sanat birlikleri vardır fakat bunlar sanatkârı tamamiyle himaye etmemektedir; çünkü piyasaya da sermayeye de hâkim olamamaktadır. Bundan dolayı grevler, ücret kavgaları, işçinin başka yerlere göçü, politik bunalımlar gibi sosyal karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Yine bundan dolayı, XII. yüzyıldan başlayarak dokumacılar da endişeli, kavgacı ve ütöpik bir ruh hasıl olmuş, bu ruh onları türlü ekonomik anlayışlara itmıştır.

Orta çağın, sadece üretici korporatif küçük sanayie tanık olduğunu söylemek yanlış olur. Orta çağda en ileri gitmiş yerlerde iş kavgaları ve sosyal anlaşmazlıklar eksik olmamıştır. Bunların etkisi XIV. yüzyılda kendini göstermiştir¹⁰⁸.

Bu kuruluşların ahilikle karşılaştırılması:

Zaman zaman, ahiliğin, kökenini kendilerinden aldığı iddia edilen doğu ve batı kurumlarının niteliklerini ve niceliklerini kısaca gözden geçirdik. Ahiliğin mahiyetini ve bünyesini eleştirmeye geçmeden önce bu iddiaların gerçeklik derecesine kısaca değinelim.

Doğudaki ve batıdaki bu tür kurumlar genellikle biçim bakımından benzerler; çünkü hepsi de sosyal kuruluşlardır.

Ahilik, yiğitlik (şövalyelik), ahlaklılık ve sanat olmak üzere üç temel üzerine kurulmuştur. Bu temel elemanlardan biri eksik olsa ahilik olmaz. Halbuki yukarıda incelediğimiz kuruluşların prensipleri bundan farklıdır. Örneğin "İhvan üs-Safa": IX. yüzyılın sonlarında kurulup X. yüzyılda gelişmiştir. Üyelerini bilgi ve ahlak yönünden olgunlaştırmayı amaç edinmiştir. Savaşçılık ve sanatkâr olmak şart değildir. Üyelerini (12-30), (30-40), (40-50) ve elliden yukarı yaş olmak üzere dört sınıfa ayırıp bu yaş gruplarından herbirine belli bir düzeyde bilgi verir. Yukarı sıralarda bulunan bilginlerin buluşları, görüşleri 52 risalede toplanmıştır ki, bu risaleler birkaç yıl önce Lübnanda dört cilt halinde arapça olarak yayınlandı. Ahilikte de yamak-çırak, kalfa-usta hiyerarşısı vardır ama bu sıralama sanat ve meslekte gelişmenin bir gereğidir. İş saatları dışındaki toplantılarında bunlara, savaşçılık, devrin dinî yaşantısına uygun ahlâkî bilgiler verilir, konuk ağırlama ve adab-ı muaşeret kuralları öğretilir. Ahiler, barış zamanlarında sanatlarını ve toplum ahlakını geliştirmeye çalıştıkları gibi savaş sırasında da silah elde orduya katılıp kahramanca düşmanlarla çarpışırlar.

Batını-Karmatî-Haşişî örgütleri ile ahiliğin karşılaştırılması: Bu üç kuruluşta aşağı yukarı aynı niteliktedir. Amaçları, belli bir politik

---

108) Bak. Henri Pirenne, Histoire du Moyen Age, cilt VIII, ss. 59, 85, 128, 155, 157, 159.

108a) Bak. H. Pirenne, Histoire du Moyen Age, ss. 128 vd. 155 vd. Marc Bloch, La Société Féodale, ss. 321 vd. 305 vd. Batı ülkelerinde esnaf örgütü, Gild'ler, Hansa'lar dini konfreriler, türlü meslek ve sanat erbabının kurduğu birlikler, bu birliklerin kuralları, toplu yemekleri vesaire hakkında geniş bilgi için bak. Osman Nuri (Ergin), Mecellei Umur-u Belediye, I, ss. 479-496.

ideolojinin gerçekleşmesi için islam dinini aslı şeklinden saptırmaktır. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için her türlü çareye baş vurmak, zulüm yapmak, adam öldürmek mubahtır, hatta onlarca bu, kutsal bir ödevdir. Korku saçan, gizli bir dernektir. Aralarına almayı uygun gördükleri kişileri dokuz basamaklı (dereceli) bir deneyden geçirirler. Bu tür kişileri avlamak için özel yetiştirilmiş propagandacılar veya davetçiler kullanırlar. Belli kişilerin ve sınırlı sayıdaki organizatörler oligarşisinin çıkarlarını kollamak, refahını temin etmek, ya da bir devlet kurmayı tasarlamışlarsa-Ubeydiler Devleti'nde olduğu gibi-onu gerçekleştirmek için çalışırlar.

Ahilik ise, onların anarşizminin tam tersine olarak devlet otoritesinin yerleşmesine, düzenli ve sürekli çalışmasına yardımcı olmuştur. Hatta, herhangi bir nedenle bu otorite ortadan kalktığında geçici olarak yöresel yönetimi ele alıp can, mal ve çalışma güvenini tesisi görev sayar. Beylikler sırasında Ankara şehri için böyle bir durum hasıl olduğunda böyle yapmışlardır. Esasen can, mal ve çalışma güveni, sanat ve ticaretin doğal bir gereğidir. Sözde dinî bir yönü de olan bu tür anarşist kuruluşların, ideolojilerini bütün islam âleminde hâkim kılmak istemelerine karşılık ahiler, kurdukları bu ahi düzenini sadece, Anadolu, Balkanlar ve Kırım bölgelerindeki Türkler arasında yerleştirmeyi amaç edinmişlerdir. Ahilikte gizlilik sadece derneğe dahil olmıyanların katılmasını önlemek, kurum düzeninin bozulmaması yönünden uygulanır. Batınî tarikatlarda ise kötü niyet ve planlarının başkaları tarafından duyulmamasını temin bakımından gizlilik sıkı sıkıya korunur. Batınîler, sünnî islam akidelerini saptırma, bozma, ahlaki teşviş etme amacı güttükleri halde ahiler, islam akidelerini pekiştirmek, ahlakî kuralları halk arasında yaymak amacını güderler.

Melâmîliğin ahilikle karşılaştırılması: Anadolu'daki yaygın birçok tarikat gibi melâmîlik de bir nevi dinî yaşantı, hayatı bu açıdan anlama ve yorumlamadır. Melâmîler, her türlü gösterişten ve dünya malından yüz çeviren, rindce yaşamayı kendilerine ilke edinen bir felsefî görüşe sahiptirler. Kendilerini her türlü zevk ve eğlencelerden yoksun kılarlar. Özellikle nakşibendî kolu, bu anlayış ve görüşü bütün müslümanlara zorla kabul ettirmek çabasıındadır. Nakşibendîlik bugün bile gizliden gizliye faaliyette bulunmaktadır.

Ahilik bu tür anlayış ve uygulamanın karşısındadır. Tam tersine topluma karışmayı, bütün insanlara yardımı kendine prensip edinmiştir. Üyelerinin mutlaka bir sanatla uğraşmasını şart koşması onun, dünya ilişkisini, topluma bağlılığını açıkça gösterir.

Masonlukla ahiliğin karşılaştırılması: Bugün enternasyonal bir nitelik kazanmış olan masonluk, salıklarınca kökenleri M.Ö. X. yüzyıla dek çıkarılmak istenmesine rağmen gerçekte bir örgüt olarak XVI. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış görünüyor. Masonlukta, giriş törenleri, haftalık, aylık toplantı ve ziyafetleri, rumuzlu tanışma, tanıma işaretleri, üyelerini felsefî bir toplum ve dünya görüşü etrafında toplama çabaları, birbirlerine yardım ilkeleri vardır. Muntazam toplantıları, ziyafetleri rütbeler ve bazı törenleri ahilerin-kine benzerse de ahiliğin bunu kendine örnek almış olması imkânsızdır; çünkü masonluk, ahilikten çok sonra kurulmuştur. Bu bakımdan bir taraflı ya da iki yönlü etkileme veya etkilenme bahis konusu olamaz.

Orta çağ Avrupa esnaf ve sanatkâr kurumlarıyla ahiliğin karşılaştırılması: XI. yüzyıla dek Avrupa'da, sanat ve ticaret faaliyeti bakımından bugün bildiğimiz anlamda bir şehir ve kasaba mevcut değildi. Böyle olunca tabii, bir sanatkârlar ve tacirler derneklerinden söz etmek de mümkün olamaz.

O zamana dek Avrupa'da, soylular, şövalyeler ve din adamlarından kurulu bir avuç imtiyazlı sınıf ile, toprağa bağlı, "serf" veya "vilen" denilen kalabalık köylü sınıfı vardı.

Orta çağlarda insanların bütün ihtiyaçları her yönden çok dar sınırlı bulunduğundan bunların temini çok az esnaf ve sanatkâr tarafından yapılıyor ve bu kişiler, özel bir sınıf bile sayılmıyordu. Bu durum, meslek yarışması (rekabeti) ve güvensizliği sorunu yaratmıyor, bu nedenle de bir esnaf ve sanatkârlar birliğinin kurulması gerekmiyordu.

Dükkânlarını burgların ve dinî sitelerin çevresinde sıralamış tacir ve sanatkârların oluşturdukları yeni halk topluluğu, yavaş yavaş özgürlük ve meslekî imtiyazlar kazanarak yeni bir sınıf yani, esnaf ve sanatkârlar sınıfı teşkil ettiler. Bunların, birlikler halinde gruplaşmaları, XII. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılda gerçekleşmeye başladı.

Ahilerin örgütlenmesi de XIII. yüzyıl ortalarına doğrudur. Bu itibarla, gayeleri ve mahiyetleri hemen hemen aynı olan bu iki kuruluşun birbirinden faydalanmış, örnek almış ya da etkilenmiş olması -din, dil, coğrafî bölge ve içlerinde kuruldukları toplumun dokusu bakımlarından tamamen farklı olmalarına rağmen- çok muhtemeldir.

Bu durum, dikkatli bazı Avrupalı tarihçilerin gözünden kaçmamış, kısa da olsa buna değinmişlerdir. Bunlardan Henri Pirenne,

bu etkinin, batıya, doğudaki benzer kuruluşlardan geldiğini söylemiştir.

Gerçekten, Avrupa'nın her bölgesinden toplanarak yola çıkarılmış olan "Haçlı Orduları", o çağlarda doğudan birçok müessesenin batıya aktarılmasında aracılık etmişlerdir. Özellikle IV. Haçlı Seferi sonunda, İstanbul'un bunlar tarafından ele geçirilip 1204-1261 yılları arasında bir devlet kurulmuş olması, bu yamalı bohça Avrupalı halkla Anadolu Selçuklu Türklerinin oldukça sıkı ve yakın ilişkileri olmuş, birbirlerine etkide bulunmuşlardır.

Bu etkinin, Osmanlılar devrine dek sürdüğüne dair elimizde canlı örnekler ve sağlam belgeler vardır. XV. yüzyılın ünlü tarihçilerinden Âşık Paşa Zade Derviş Ahmet Âşıkî (1393-1481), Bizans halkından bir çok kişinin, Osmanlı şehir ve kasabalarına gelip yerleştiklerini veya pazar pazarlamaya geldiklerini, örneğin Bizans şehri Bilecik halkının, Eskişehir bölgesindeki Osmanlı kasabalarına pazara geldiklerini, bunlar arasında kadınların bile bulunduğunu söylüyor ki bu durum, bu iki ayrı milletten unsurların, birbirlerinden kültür alışverişinde bulduklarını kuvvetle destekler¹⁰⁹.

Yukarıdan beri gördüğümüz gibi, bir toplum içindeki ekonomik ve sosyal gelişmeler, gerekli müesseselerin doğmasını ve kurulmasını zorunlu kılar. Ama bu müesseselerin hemen hiç biri, A dan Z ye dek yepyeni değildirler. Şu veya bu etkilerle, önceden bilinen, kullanılan bazı kuralları, bazı prensipleri benzeri müesseselerden alır ve uygular. Ahi kuruluşu, yüksek ahlak ilkeleri, karakter ve fazilet üstünlüğü ve sanat becerileri geniş ve sürekli teşkilatları dolayısıyla büyük ilgi görmüş, bu konu üzerinde kalem oynatan herkes bunları, bu tür kuruluşların hepsi ile kıyaslamak istemişlerdir. Bu tür kuruluşlardan biri de Avrupa'daki Şövalye kuruluşlarıdır.

Şövalye kuruluşları nedir?

Hıristiyan âlemi, Kudüsteki kutsal yerlerini ele geçirmek, gerçekte batıya Türk yayılışını önlemek amacıyla harekete geçirilen Haçlılar esprisinin bir yan ürünü olarak XII. yüzyıldan itibaren şövalyelerden oluşan askerî-dinî kuruluşlar ortaya çıkmıştı. Bunlar çoğu zaman Malta, Rodos, Kıbrıs gibi Ak Deniz adalarında faaliyet göstermişlerdir.

Sözde ibadetle, gerçekte korsanlıkla ve vurgunculukla meşgul kişilerdi. Bazan kendi ülkelerinde bile baş ağrısı oluyorlar, devlet otorite-

109) Bak. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 1970 İstanbul. Atsız yayını, ss. 15-21.

tesine, kırala karşı geliyorlardı. Bunların en önemlileri ve ünlüleri, 1118 yılında kurulan Tampilye Şövalyeleri (Chevaliers du Templiers) idi. Bunlar, korsanlık, saldırı ve yağma yoluyla muazzam mal ve ser-
vet sahibi oldular. Papalar ve Avrupa'nın birçok prensleri ve soylu
kişileri bunlardan faizle para alırlardı. Bunlar, Fransa'da kırala karşı
işî azıtınca, Osmanlı hükümdarı Osman Gazinin çağdaşı Fransa
kırallı Güzel Filip (Philippe IV le Bel: saltanatı 1285-1314) bunları
ve Fransadaki bütün şövalye kuruluşlarını ortadan kaldırdı; Tam-
pilyelerin başkanını hapse attırıp mallarına ve paralarına el koydu.

Bu tür şövalyelerin de, kuruluşu katılmayı, aralarındaki hiyerar-
şiyi ve her tür davranışlarını düzenleyen, dinî ve askerî prensiplerini
kapsıyan tüzükleri vardı¹¹⁰.

Ahi kuruluşlarının, Selçuklular zamanında ve özellikle Osmanlı
devletinin kuruluşunda silah elde savaşımlara katılmalarını, dinî ve ah-
lakî prensiplerini görerek, tüzükleri bakımından bu şövalyelerle ahi-
leri karşılaştırma yapan bazı yazarlar da çıkmıştır ki, yukarıda da
dediğimiz gibi bunların ortaya çıkış nedenleri ve amaçları tamamen
başkadır. Bu itibarla da aralarında böyle bir karşılaştırma ve yaklaşı-
tırma yapılamaz.

Bu etki konusunu bir cümlede özeliyecek olursak, her kuruluş
yani müessese, içinden çıktıkları toplumun zorunlu kıldığı nedenlerle
ortaya çıkar ve o nedenlerin gereklerine göre gelişir, değişir, bir bi-
çimden başka biçime girer.

---

110) Bak. Larousse du vingtieme siècle, Templiers maddesi. Joseph Calmette, La
Société Féodale, 1932, Paris, ss. 150 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**ANADOLUDA AHİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN
ETKENLER ve AHİLİĞİN SOSYAL YAŞANTIDAKİ ROLÜ**

ANADOLUDA AHİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN ETKENLER

Bilindiği üzere Anadolu, 1071 Malazgirt savaşında Türkler tarafından ele geçirildikten sonra birçok kez, doğudan, Ortaasya, Horasan ve İran'da yerleşmiş Türklerden oluşmuş kalabalık kütleler halindeki Türk göçlerine kucak açmıştır.

Anadolu'nun, Urfa'dan başlayarak Adana'ya dek giden sınırlarından zaman zaman giren Abbasiler ordusu, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Yozgat ve Ankara bölgelerine akınlar yapmış, bazan buralarda ele geçirdikleri yerlerde yerleşip kalmışlardır. Özellikle VIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XII. yüzyıla dek Türk askerlerinin, Abbasiler ordusunun en güçlü en etkili ve en kalabalık bir bölümünü, komutanlarının büyük bir kısmını teşkil ettiğini biliyoruz. İşte bu, IX. ve X. yüzyıllarda Arap ordusunda Anadolu'nun içlerine giren Türklerin adlarını, yüzyılların ihmalinden, yıpratmasından korunabilmiş mezar taşlarında görüyoruz; hatta elimizde Kırşehir'de düzenlenmiş M. 903 tarihli bir vakfiye bile var¹¹¹. Bu bize, buraya o sıralarda gelmiş olan Türklerin uzun süre yerleşmiş olduklarını da gösterir. Belki de doğudan geldikleri yerlerin, Orta Asyadaki Türk ülkelerinin iklimine, jeolojik yapısına ve florasına benzediğinden, Kırşehir yöresi çok eskiden beri Türklerin hoşuna gitmiş ve yerleşme bölgesi olarak seçilmiştir.

Bu ilk fetih için gelişten, Moğol saldırısına dek, Ortaasya, Horasan ve İran bölgeleri, engelsiz ve kesiksiz olarak Türklerin elinde bulunduğundan Türk halkının Anadolu'ya göçü normal bir hızla sürdü.

Bunların 1225 lere dek yapılanı, Türk savaşçılarının burada kendi alplik, yiğitlik vasıf ve heyecanları için bir uygulama alanı, Türk

---

111) Kırşehirdeki bu mezar taşları ve vakfiye hakkında bak. C. H. Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, 1948, ss. 9 vd.

göçebelerinin, daha iyi bir iklime gelme, otlak, yaylak ve kışlak aramaları yüzündendi.

1225'lerden sonraki göçlerin nedeni ise, korkunç, merhametsiz Moğol saldırısı önünden kaçıştı. Yani ilk göçlerde gelenlerin çoğu, savaşçı, hayvan yetiştirici göçebe halk olduğu halde, Moğol saldırısından kaçıp gelenler, zengin tüccar ve sanatkârlar idi. İlk gelenlerin çoğunun asıl uğraşları askerlik ve hayvan yetiştiricilik olduğundan, bunların yöneticilerinin, bürokrasi hizmetinde kullanmak üzere getirdikleri kişiler, İran'da yetiştirilmiş olduklarından, sarayın ve çevresindekilerin edebiyatında, şiirinde ve yazışmalarında fars dili ve edebiyatının etkisi çöktü.

XIII. yüzyılda gelenler ise hızla ve doğrudan doğruya geldiklerinden, dil, şiir, müzik hatta dinî töre ve gelenekleriyle tamamen ırkî ve millî özellikleri haiz bulunuyorlardı. Moğol saldırısı o denli âni ve kanlı oldu ki bunlar, daha uzaklara, emniyetli yerlere ulaşmak için İran'da eylenmeyip Anadolu'ya koştular, her şeylerini, maddî, manevî bütün varlıklarını buraya getirdiler. Burada da sanat ve ticaretlerini sürdüreceklerdi. Asyanın uygar büyük Türk şehirlerinden gelme bu sanatkâr ve tüccarlar, yerli Bizanslı meslektaşlarına rekabet edebilmek, aralarında tutunabilmek için aralarında birliğe, dayanışmaya muhtaçtular. Bu dayanışma ve birlik önce, Türk halkının çok muhtaç bulunduğu, çok kullandığı eşyayı üreten sanat kolları mensupları arasında oldu. Bunlar, deri işçiliğine ait şeyler olmalı idi.

Atlı asker ve atlı göçebe olan bir ulusun en çok kullandığı şeyler, yemeni, çizme gibi ayakkapları ile at eğreri, kolan, kuskun, yularlar, kemerler gibi saraçlık eşyası ile deri su kapları idi. Tabii önce, bunların yapılacağı derilerin hazırlanması yani derinin işlenmesi geliyordu.

Bu ikinci kez gelenlerin Anadolu'ya yerleşmelerinden on onbeş yıl sonra bu kez Anadolu, Moğol saldırısına uğradı. 1220 lerde yaptığı bir saldırı ile Harezmsahlar Türk İmparatorluğunu ortadan kaldıran Moğolların İran'a gelip yerleşen ve İran Moğolları veya İlhanîler adıyla anılan kolu, 1243 yılında Köseadağ adlı yerde Selçuklu sultanının ordularını yenilgiye uğratarak kendisini haraca bağladı ve ülkeyi, yolladığı genel valilerin yönetimi altına soktu. Bundan sonra Anadolu halkının bütün kazancı ve yüzyıllar boyunca Türk hükümdarlarının biriktirmiş oldukları servetler, altun, gümüş, develer ve katırlarla, İlhanlılar başkenti Sultaniyeye taşındı.

Örneğin, 1298 yılında, Anadolu genel valileri Abuşka'nın, normal haraç dışında Antalya bölgesinde hükümdardan aldığı şeyler

arasında eyer, paldum, gem vb. gibi, som altunla bezenmiş saraç eşyası ve içlerinde bir de altı kgr. ağırlığındaki altun gerdanlığın bulunduğu göz önüne alınır, Anadolu'daki Moğol yağmasının genişliği ve sürekliliği anlaşılır.

Anadolu Türk halkının gördüğü zulüm yalnız mallarının elerinden alınmasıyla bitmiyordu. Bizzat Selçuklu hükümdarı, onun valileri, yöneticileri sıkıştırılıyor, onlarda halka rahat vermiyorlardı. Bu huzursuzlukların sonucu olarak da halk valilere ve yöneticilere, onlar hükümdara ya da Moğol genel valisine karşı ayaklanıyor, silahlı çatışmalar oluyor, İlhanlı hükümdarı kalabalık ordu ile Anadolu'ya girip her tarafı yakıp yıkıyorlardı. 1256 da kurulan Karamanoğulları Beyliği, sağlam bir millî şuurla bu Moğol zulmüne karşı zaman zaman baş kaldırıyordu. Bunlardan Mehmet Bey (1261-1278), dil, edebiyat ve bürokrasideki İran kültür etkisine boykot edip, sarayda, divanda (bürolarda), çarşıda, pazarda türkçeden başka dil kullanılmamasını ilan etmişti. Bunlar ve ara sıra yapılan haçlı savaşlarının yıkımı yetmiyormuş gibi Anadolu bir de, İran Moğolları ile Mısır'daki Türk Kölemenleri devletlerinin güç deneme alanı oluyordu.

Bu olaylar hakkında kısa bir tarihî örnek verelim:

1277 de Muinüddin Pervane ile Sahib Ata Fahreddin, bu zamanda iktidarda bulunan Selçuklu hükümdarı Giyaseddin Keyhusrev III'ün kız kardeşi Selçuk Hatun'u (Rükneddin Kılıcarşan IV'ün kızı), nişanlısı olan İlhanlılar hükümdarı Abaka'ya (1265-1282) götürmek üzere yola çıkmışlardı. Müslüman bir hükümdarın kızı, puta tapıcı Moğol kiralına gelin gidiyordu¹¹². Halkın dedikodusunu ve bağnazlığı sömürenlerin ülkede karışıklık çıkarmaları her an beklenebilirdi. Bu bakımdan yola çıkmış olanlar ayaklarını sürüye sürüye ve pek yavaş gidiyorlardı ama, gelini zamanında yerine ulaştırmamakta hayatlarına mal olacak bir suç olduğundan ne yapacaklarını şaşırılmış bir durumları vardı. Yola çıkan beyler tereddütlerinde haklıydılar. Nitekim, Tacettin Mu'tez'in adamlarından iken görevini bırakıp tasavvuf yoluna giren Genceli Şemseddin, Beylerbeyi Hatıroğlu nu kandırmıştı. O da küfre karşı müslümanlığı savunmak için ortaya atılmıştı. Kardeşi Ziyaeddin'i, ötedenberi Moğollara düşman olan

---

112) Bak. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlanadan sonra Mevlevilik, İst. 1953, ss. 3 vd. Kerimüddin Mahmut Aksarayı, Tezkirei Aksarayı, Türk Tarih Kurumu yayını, Ank. 1944, ss. 153 vd. İran Moğolları hükümdarları arasında islamiyeti kabul eden kişi, Gazan Mahmuttur (saltanatı: 1295-1304).

Mısır Türk Kölemenler hükümdarı Baybars'tan (1260-1277) yardım istemek için Şam'a yolladı. Kısa bir süre önce, Celaleddin Harezmsah ile Anadolu'ya gelen ve Harezm ordusunun bozguna uğramasından sonra bu ülkede kalan Bicar Bahadur da Sultaniyeye gidiyorum diye Diyarbakır'ın bir yıllık vergisini alıp ordan askerleriyle Şam'a gitmişti.

Karamanlılarla uç beyleri de Hatiroğluna katıldılar. Bunlardan cesaret alan ve Şam'dan yardım geleceğini uman Hatiroğlu, yanındaki askerlerle, Niğde çevresinde muhafız olarak bulunan ikiyüz kadar Moğol askerine baskın yapıp hepsini kılıncıtan geçirdi. Az sonra da altı bin kadar Şam askeri Anadolu'ya girdi. Elçiler de gelip, Melik üz-Zahir Rükneddin Baybars I Bundudarı'nın yola çıktığını bildirdiler. Beylerbeyi Hatiroğlu, derhal çevreye fermanlar yolluyarak Anadolu'yu Moğol kâfirlerinden temizlemek üzere gelen ve gelecek olan orduyu doyurmak için halktan para, yiyecek vb. istemeye koyuldu.

İşin sarpa sardığını gören Pervane ile Sahib Ata Fahreddin, Moğollara gidip durumu anlattılar. Hatiroğlu daha hiç bir şey elde etmeden çevreye fetihnameler yollarken Moğollar yola çıktılar, Şam askerleri de yurtlarına döndüler. Genceli Şemseddin tutulup öldürüldü. Hatiroğlu, Adana-Niğde arasındaki Loluva kalesine sığındı fakat kale muhafızı, Moğollardan ürküp onu teslim etti. Yapılan muhakeremde bütün iş ortakları anlaşıldıktan sonra Hatiroğlu öldürüldü, malları yağma edildi.

Din uğruna, ya da haysiyet ve şeref adına da olsa gene halk büyük acı çekti. Bu ayaklanma biter bitmez bir yenisi başladı. Hatiroğlu'na taraftar olan Karamanoğulları, Moğollara mal ve vergi vermemekte ayak diriyorlardı. Üzerlerine yollanan ordudan çekinip yüz bin dinar (bugünkü parayla 25 milyon TL). vermeyi kabul ettikleri halde ordu komutanı Hutunli Bedrettin, daha çok istedi. Bıçak kemiğe dayanıp canlarından bezen Karamanlılar, ne olursa olsun deyip Moğollara saldırıp bozguna uğrattılar. Moğolların bütün ağırlıklarını ele geçirdiler. Gene bu sırada, Karamanlılarla birlik olan uç Türkleri, bir frenk kafilesini yağma etmişlerdi. Üzerlerine varan Emir üs-Sevahil Hâce Yunus, uzlaşmaya vardıkları halde bunlardan, Bedrettinin yaptığı gibi daha çok mal ve para isteyince Karamanlılar ve uç beyleri, Hâce Yunus'u bozguna uğrattıp ordunun bütün ağırlıklarını ellerine geçirdiler.

1277 yılında Mısır Türk kölemenleri kiralı Baybars, büyük bir orduyla Anadolu'ya girdi Moğol ordusunu bozdu. Muineddin, Kay-

seri'ye, oradan da Tokat'a kaçtı. Baybars, Kayseri'de on gün kadar kaldı; fakat durum ciddiydi, yiyecek içecek bulmakta güçlük çekiliyordu. Muineddin ile öteki beyler de, gelip geçici olan bu akını ciddi saymıyor, Moğollarla iyi geçinmek ve çıkarlarının bulunduğu Anadolu'dan gurbet ellere düşmemek için gelip Baybars'a katılmıyorlardı. Baybars, belki de geldiğine pişman bir durumda yurduna döndü. Tam bu sırada bizzat Moğol kralı Abaka, Mısır ordusu üzerine yürüdü ise de onların döndüğünü öğrenince bir süre Erzincan'da kalıp geri döndü. Dönerken, Baybarsın geleceğini bildiği halde kendisine haber vermedi diye Muineddin Pervaneyi de birlikte götürdü ve Aladağ'da öldürttü. Bu son olaylar, devlet büyüklerini o kadar etkilemişti ki, Mecdüddin Atabek, Abakayı uğurlayıp dönerken hastalandı Sivas'ta öldü. Tacettin Mu'tez, Erzincan'a kadar Abaka ile gidip orada Abaka'nın Moğol beylerinin istedikleri malları verdi, ordunun ihtiyacını gidermiye çalıştı fakat Abakanın hareketinden biraz sonra hastalanıp öldü. Ülkenin sayılı bilginlerinin bir çoğu da bu sıralarda öldü. Kadıasker Hüsamettin gibi bazı bilginler de yerlerini yurtlarını bırakıp Şam'a, Baybars'ın ülkesine sığındılar.

Aynı yılda (1277) çıkan Cimri isyanı, orta Anadolu'yu kasıp kavurdu. Vergi toplayıcılardan Kızıl Hâmit, Aksarayı yıkıp yaktı. Moğol ordularına karşı durabilmek için halkı, tüccar ve sanatkârları şehirden sürüp çıkardı. Savaş sırasında kendisi öldürüldü fakat bu yüzden suçsuz halkın bir kısmı kılınçtan geçirildi, bir kısmı tutsak oldu, Kızıl Hâmit'in bütün malları yağma edildi¹¹³.

Bu gibi olayların sık sık cereyan ettiği Anadolu halkı canından bezmiş durumda idi. İşte bu kritik devrede Ahi Evran, Baba İlyas, Hacı Bektaş, Mevlana Celaleddin Rûmî gibi Türk büyükleri, her biri bir başka yönden halkın maneviyatını yükseltmek, millî duygularını ayakta tutmak için büyük çabalar harcadılar.

Baba İlyas, yönetime karşı kritikleriyle, Mevlana Konya'da saray ve yöneticilerine ahlak ve hoşgörü telkinleriyle, Hacı Bektaş köylü ve göçebe halk arasına girerek onların her tür davranış ve gerekleri ile, dilleriyle, şiirleriyle, müzikleriyle, ahlaklarıyla ilgilenerken, Ahi Evran esnaf ve sanatkârları bir birlik altında toplayarak sanat ve ticaret ahlakını, üretici ve tüketici çıkarlarını güven altına almak suretiyle

---

113) Bak. Bundan önceki notta adı geçen eserler ve yerler.

bu kötü politik ve ekonomik atmosfer içinde onlara yaşama ve direnme gücü verdiler¹¹⁴.

Ahi örgütüne giren esnaf ve sanatkârlar, meslekî, dinî ve ahlakî, eğitimden ayrı olarak askerî talim, terbiye de görüyorlar, gerektiğinde ordu ile savaflara katılarak düşmanla yiğitçe çarpışıyorlardı. M. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu adlı eserinde bu örgüt mensuplarının büyük yardımını uzun uzun anlatır¹¹⁵.

Ahi Evran, zaten yüzyıllardır savaşçılık ve dinî, ahlakî bilgiler vermekte büyük ve önemli görevler yerine getirmiş bulunan fütüvvet teşkilatından ve fütüvvetnamelerden faydalanarak ahi örgütünü kurdu. Gene o sıralarda, her devirde ve günümüzde olduğu gibi, dinî duygular sömürücüsü çıkarıcılar ortaya çıkmış bunlar, halkın sırtından bedava geçinmek için günah affettirme ve cennete girme beratları dağıtmaya başlamışlardı.

Yalnız oturup dua etmekle iş bitmez, çalışmak tedbir almak da gereklidir ve ancak bu sayede namerde muhtaç olmadan, başkasına el açmadan alını açık yaşanabilir.

İşte Ahi Evran, Türk halkının ekonomik durumunu yükseltmek, başkasına el açmadan, alını teriyle, şerefle yaşamının yollarını, bir sanat veya meslek sahibi yaparak göstermek aynı zamanda dinî hisler sömürücüsü çıkarıcıların sarkıntılıklarından da korumak istiyordu. O işe, debbağ, ayakkabıcı ve saraç esnafını toplayıp örgütlemekle başladı. Üstün becerisi, ahlakî sağlamlığı ve hakseverliği ile büyük bir şöhret ve saygı topladı, kurduğu örgütün başkanı, "ahi baba"sı oldu. Bir süre sonra 32 kola ayrılan deri işçiliği, zamanla Anadolu'da, Balkanlarda ve Kırım'da gelişmiş, geniş bir örgüt haline gelmişti.

---

114) O zaman uyandırılan bu millî şuur XV. yüzyıl sonlarına dek ayakta kalmıştır. Babailer tarikatının kurucularından Baba İlyas'ın torunu Aşıkpaşa, Türk kültür müesseselerinin ihmali karşısında yakılarak şu şiiri söylüyor:

Türk diline kimse bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

Hacı Bektaş Velayetnamesinde de Ahi Evranla Hacı Bektaş'ın rolleri şu mısralarla anlatılıyor:

Nakleder ol Kân-u eltaf-u kerem-Hacı Bektaş Veliyyi Muhterem
Kırşehirde Ahi Evran ile-Oturup sohbet ederdi bile
Kırşehirde ne ki var has-u âm-Kıldı istikbal Hünkârı tamam

Bak. C. H. Tarım, Tarihte Kırşehir-Gölşehir, 1948, ss. 22.

115) Bak. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 1959, Ank. ss. 89.

XVII. yüzyıl Türk gezgini Evliya Çelebi, Edirne debbağlarından söz ederken: “Debbağhanede 5000 kadar Ahi Evran köçeği, feta ve tevânâ, serbaz, şahbaz yiğitler çıkar” demektedir. İstanbul debbağ ve saraçlarından bahsederken de bunların gene Ahi Evran ocağına bağlı olduklarını yazıyor. 1651 yılında İstanbul’da esnafın yaptığı bir ayaklanmayı anlatırken “önce Saraçhaneden ahiler bayrak, davul ve kudüm kaldırıp cümle dükkânlar kapandı ve camiler kilitlendi”.

Anadolu’da ahiliğin ortaya çıkışını hazırlayan etkenleri özetleyecek olursak bunları şöyle sıralyabiliriz:

Doğudan Asya’daki büyük ve uygar Türk şehirlerinden gelen çok sayıdaki sanatkârlara kolayca iş bulmak, yerli Bizans sanatkârları ile rekabet edebilmek, tutunabilmek için yaptıkları malların kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre ayarlamak, sanatkârlarda sanat ahlakını yerleştirmek, Türk halkını ekonomik yönden bağımsız hale getirmek, ihtiyaç sahibi olanlara her alanda yardım etmek,, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarında devlet silahlı kuvvetleri yanında savaşmak, Türklük şuurunu, sanatta, dilde, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde millî heyecanı yaratıp ayakta tutmak...

İleride göreceğimiz gibi “yaren teşkilatı” adıyla köylere dek inmiş bulunan bu örgüt, bu saydığımız ödev ve görevlerin yerine getirilmesinde büyük rol oynamıştır. Elimizde, o devirlerde bunların yaptıkları işleri, yerine getirdikleri görevleri bize aktaran eserler çok olmamakla birlikte, sadece İbn-i Batuta’nın ve Evliya Çelebi’nin verdikleri bilgiler bile bu örgütün, Türk kültürüne ve sosyal yaşantısına çok şeyler kazandırdığı hakkında bir fikir vermeye yeter niteliktedir.

Anadoluda Ahi Kuruluşunun Öncüleri:

Gözden geçirdiğimiz otuz kırk kadar fütüvvetnamede, fütüvvetten söz eden en eski eserlerden, Anadolu’da yazılmış en yenilerine dek hepsinin bahsettiği fütüvvecilik vasfı, ufak tefek farklarla birbirinin aynı olmakla birlikte, bu vasıfları haiz ve fütüvvet kurallarına uyan kişilerin, türlü yerlerde ve zamanlarda, feta, ayyar, şuttar ve civanmert, yiğit ve ahi adları ile anıldıkları görülüyor. Bu itibarla Anadolu’daki ahi örgütüne bağlı olanlarının da, Yahya b.Halil’in fütüvvetnamesini, Suhraverdîninki ile karşılaştırdığımızda gördüğümüz gibi, bunlara sonradan birçok tarikatın, özellikle beктаşiliğın erkânından, akidelerinden bazı hususlar sokulmuş görünmekle birlikte esas iti-

bariyle Nâsır tarafından tanzim ettirilen, ondan daha önceki eserlerde genel hatları belirtilmiş olan genel kurallara uymuş oldukları anlaşılıyor.

Fütüvvete lâayık olabilmeleri için bilim ve sanat bilmeleri¹¹⁶ gerektiği, çoğu kez Cuma akşamları yapılan toplantılarında, yani ahi sohbetlerinde, Kur'an, hadis, menâkib, muâmelat-ı hukemâ, evsaf-ı müzekkâ, sergüzeşt-i şüheda, nisbet-i ahibba, letaif-i zurefâ, esrar-ı fikara, süluk-ü sovefa, belagat-ı şuara¹¹⁷ okuyan, mezar, cami, türbe vb. kitabelerindeki ve adları aşığında bildirilen öteki eserlerinde bulunan bilgilere göre, Anadolu'nun hemen her tarafına, Kırım'a, Balkanlara yayılmış olan bu kurum üyelerinin, yönetim, politik, sosyal, ekonomik yaşantıdaki rolleri, görevleri ne idi? Bunların uyacakları edepi, erkânı kapsayan ve içtüzükleri niteliğinde görünen fütüvvetnamelerde bu hususlara dair hiç bir kayda tesadüf edemiyoruz. Ancak kitabeler, edebî ve tasavvufî kaynaklar birbirini tamamlamayan ayrı bilgiler vermektedirler. İbn-i Bibî'nin Anadolu Selçukluları Tarihinde, Kerimüddin Mahmud'un Müsameret ül-Ahbar'ında, Şikârî'nin Karaman Tarihinde, Ahmet Eflâkî'nin Menakıb ül-Ârifin'inde, Aziz b.Erdeşir Esterabadi'nin Bezm-ü Rezm'inde, İbn Batuta'nın ve Evliya Çelebinin seyahatnamelerinde, Âşık Paşazadenin tarihinde, Hoca Sadettin Efendinin Tac üt-Tevarihinde, Âlî'nin Künh ül-Ahbar'ında, T.T. Kurumu Kitaplığıdaki yazarı belirsiz Hadikat üs-Salâtın'de ve bunlara benzer eserlerde, ferman, icazetname ve vakfiyelerde, Selçukluların son devirleriyle Osmanlıların kuruluşu sırasında Anadolu'da temayüz etmiş ve büyük bir kısmının Horasan ve Türkistandan gelmiş olduğu belirtilmiş ahi şahsiyetlerinden bahsedilmektedir.

Daha sonraki zamanlarda, yani Osmanlıların kuruluşu sırasında bir kısmı bilgin, kadı olarak bilim alanında, bir kısmı, vali, komutan olarak yönetim ve askerlik alanında, bir kısmı büyük ticaret ve sanatla meşgul olarak bu alanlarda fütüvveciliği temsil eden bilgin, mutasavvif, abdal ve gazilerden oluşan bu zümrenin, Selçukluların Anadolu'ya gelişleri sırasında da gelmiş ve o zamandan başlayarak fütüvveciliği tedricî bir surette yaymağa başlamış olmaları kuvvetle tahmin edilebilir.

116) Bak. Çobanoğlu Halil Fütüvventnamesi, yaprak 56 b.

117) Bak. Millî Eğitim Bakanlığı Genel Kitaplığındaki 355 No. lu yazma fütüvvetname, yaprak 93 a. Aynı zamanda bak. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Şerif (Çavdaroğlu) çevirisi, I, 346.

Mevlana Celaleddin Rumî ile, oğulları zamanında, ahilerle bunların ilişkilerine dair bilgi veren eserlerde, Mevlana'nın dostane ilişkiler sürdürdüğü Urmiyeli Çelebi Hüsameddin'in dedeleri hakkında, adı Muhammed olan babasının, tariykı cah ve mansıp ihtiyar edip Konya'da ahi olup bütün halk üzerinde manevî nüfuz kurduğu, bu nedenle mal ve eşya sahibi olduğu, künyesinin: Hasan b. Muhammed b. Ahi Türk olup dedelerinin, Şeyh ebu'l-Vefa'ya yetiştiği¹¹⁸ söyleniyor ki, dört nesil yukarıda ahilikle anılmaları çok dikkate değer niteliktedir. Sultan Veled divanında da, bu Ahi Muhammed'in ölümü dolayısıyla yazılmış sitayişkâr ve uzun bir övgü vardır. Burada Ahi Muhammed'in iyilikleri, hasletleri ve meziyetleri anlatıldıktan sonra, ihtiyar, genç ve çocukların, kendisinin kulları olduğu, fityan arasında çok sayıldığı ve seçkin olduğu söyleniyor¹¹⁹. Gene Hüsameddin Çelebi zamanında Sivas'ta yaşamış bir de Ahi Muhammed Divane vardır ki bu, başka kişidir. Bu sonuncu hakkında da, Mevlana Nâsırî, Kitab ül-İşrak adlı eserinde 38 beytlik bir övgü yazmıştır¹²⁰.

Divan-ı Sultan Veled'de Ahi Muhammed'den başka Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Yusuf, Ahi Ahmet, Ahi Sadettin hakkında da övgüler vardır¹²¹.

Sevakıb tercümesi, Çelebi Hüsametdin hakkında: babasından kalan malı mülkü feda ederek Mevlana'nın yanında kaldığını ve kendisinin şafii mezhebinde olduğunu, Mevlanaya, mezhebini değiştirip hanefi mezhebine gireceğini söylemesi üzerine Mevlana'nın "kendi mezhebine uy, bizim tarikatımıza saygı göster ki özdeşliğin gerçekliği meydana çıksın" dediği ve Mevlananın hanefi mezhebinde olduğu kaydedilmektedir¹²².

Bir kısım ahilerin de Selçuklular zamanında ticaretle meşgul olduklarını, bu yolla büyük mal ve para kazandıklarını biliyoruz. Örneğin, bunlardan Ahi Ahmet Şah adında biri, ipek tüccarı olup Konya'da ve Tebriz'de ticarethaneleri bulunuyordu. İran Moğolları hükümdarlarından Keyhatu yani İrcin Türki (1291-1295) Konya'ya geldiğinde Ahi Ahmet Şah kendisiyle konuşup, ona bir altun ve de-

118) Bak. Tercümei Sevakıb, bizdeki yazma nusha, yaprak 190 b, 191 a.

119) Bak. Divan-ı Sultan Veled, Feridun Nafiz Uzluk yayını, metin kısmı, ss. 370.

120) Bak. Kitab ül-İşrak, F. Taeschner yayını, farsça metin kısmı, ss. 61-63.

121) Bak. Divan-ı Sultan Veled, F.N. Uzluk yayını, metin kısmı, ss. 150-151, 227, 370.

122) Bak. Tercümei Sevakıb, bizdeki yazma nusha, yaprak 191 b, 192 a.

ğerli taşlarla işlemeli kemer ve iyi cins bir at hediye etmişti¹²³. Bu gibi zengin ahi şahsiyetlerinin Anadolu'da bir çok zengin vakıflar tesis ettiklerini, Vakıflar Genel Müdürlüğündeki vakfiyeler göstermektedir ki, ahi vakıflarından bir kısmı, rahmetli Muallim Cevdet'in Zeyl'inde kaydedilmiştir¹²⁴.

Ahilerin, Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında da rol oynadıklarını daha önce belirtmiştik. Topkapı Müzesinin emekli müdürü Tahsin Öz tarafından yayınlanan bir vakfiyede, Murat I'in, ahilerden sed kuşandığını ve kendinin de, hısımlarından Seydi Sultanın kızıyla evlendirdiği Ahi Musaya, eliyle kuşak kuşatıp Malkaraya ahi atadığı ve ona Malkarada sınırları ve koşulları vakfiyede yazılı bir miktar yer vakfettiği, eğer Ahi Musa'dan sonra buraya başka bir ahi atanırsa bu mülke, aynı koşullarla, onun tasarruf edeceği yazılmaktadır¹²⁵. Bu vakfiyede, vakfedilen yerin sınırları yazılırken "Foryaz ahisi tekyesi"nden¹²⁶ söz edilmektedir ki bu da, daha önce buralarda ahi örgütünün ve toplantı yerlerinin mevcut olduğunu isbat eder. Bu bilgi, Kırşehir'de Hacıbektaş şehrindeki Hacı Bektaş Dergâhı meydan evinin kapısı üzerindeki kitabenin verdiği bilgi ile¹²⁷ karşılaştırılırsa Murad I'in fiilen ahiliğe katıldığı sonucuna varılabilir.

Aşıkpasha Oğlunun tarihinde, Gelibolulu Âlî'nin Künh ül-Ahbar'ında, Münecim Başî Ahmed'in Camiü'd-Düvel'inde, Şakayık-ı Nu'maniye'de ve öteki Osmanlı annallerinin birçoğunda, özellikle Osman I, Orhan, Murat I, Bayazıt I, Mehmet I, Murat II ve Fatih devirlerinin bilginleri ve devlet adamları arasında bir çok ahi kişilerinin adları yazılmaktadır. Hatta Osman I' in kayın babası Şeyh Edebalinin, Çandarlı Kara Halil'in ahi oldukları zikredilmektedir¹²⁸.

---

123) Bak. Clement Huart, Les saints des derviches tourneurs, vol. II, 350. Tercümei Sevaki, bizdeki yazma, yaprak 165 a.

124) Bak. Muallim Cevdet, Zeyl alâ fasl (el-Ahiyet el-Fityan) el-Türkiye fi Kitab el-Rihla li-İbn Batuta, İst. 1932, ss. 176-306.

125) Bak. Tarih Vesikalari Dergisi, Cilt I, sayı 4, sayfa, 243.

126) Vakfiyenin metnini Tahsin Öz yanlış okumuştur. Metindeki "Foryaz Ahisi Tekkesi" tabirini önceki ibaredeki "Gavur köyü yolundan gerisusıra" ibaresiyle karıştırmış, bu sonuncu ibaredeki (gerisusıra) yani gerisingeri tabirinin son kelimesini özel ad sanıp "Susıra Foryaz Ahisi" şeklinde okumuştur. Doğrusu: "Gavur Köyü yolundan gerisusıra Foryaz Ahisi Tekkesi"dir. Buradaki Foryaz da "Poyraz yeli"nin halk ağzındaki yanlış söylenişidir. Bak. bundan önceki notta geçen metin, satır, 35-36.

127) Bak. Halim Baki Kunter, Kitabelerimiz, Vakıflar Dergisi, II, 432, Kitabe, 769/1367 tarihlidir.

128) Bak. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947, I, 276. C. H. Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, 3. baskı, İst. 1948, ss. 59.

Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda olduğu gibi Anadolu Beyliklerinin bazılarında da ahilerin saygı ve sevgi gördüklerini ve kendilerine önem verildiğini, devlet yönetiminde ve askerî komutanlıklarda görev aldıklarını görüyoruz. Bu cümleden, Karamanoğulları ile olduğu gibi Sivas hâkimi Kadı Burhanettin ile de yakın ilgileri vardı. Kadı Burhanettin (hayatı: 1344-1398. hâkimiyeti: 1381-1398) Ahi İsa, Ahi Nevruz, Ahi Alişah, Ahi Muhammed, Ahi Nasrüddin gibi nüfuzlu ahilerle daha hükümdar olmadan önce iyi ilişkiler kurmuştu. Örneğin Ahi İsa ile evvelden beri dost olup, kendisi Sivas hâkimi olduktan sonra (1381) Ahi İsayı, Amasya hâkimi Hacı Şadgeldi katına elçi olarak göndermiş bundan sonra kendisi Kayseriye saldırdığında onu, askerinin bir koluna komutan atamıştı¹²⁹. Ahi Nevruzla önce dost iken sonraları araları açılmıştır¹³⁰. Kadı Burhanettin, Zilede yaptırdığı medrese ile bu şehrin yönetimini Ahi Alişah'a verdi¹³¹.

Kadı Burhanettin, dinlenmek için Köseadağ'a gittiğinde Emir-i Hac, sarraflardan Bayezit ve ahilerden Hoca Aneste'nin oğlu Ahi Muhammet, Ahi Nasrüddin, bazı kişilerle birleşerek Sivas'ta ayaklandıklarında, ötekiler idam edildiği halde Ahi Muhammedi affetmiştir¹³².

Anadolu'da sanatkârlardan kurulu ahi topluluklarının başkanı bulunan ahi şeyhlerinin bunlar üzerindeki davranışları, görev ve yetkilerinin neler olduğuna dair fütüvvetnamelerde bir kayıt yoktur. Son zamanlarda elimize geçen, Kırşehir'de Ahi Evran zaviyesi postnişinlerinden (ahi baba) ve Ahi Evran torunlarından Seyyid Şeyh Musa tarafından 1818 yılında Tosyadaki esnaf, debbağlar ve sanatkârlar üzerine duacı atanan, Şeyh İsmail Rumî evladından Tefsirci Şeyh Mustafa Efendi tekkesinde postnişin Seyyid Şeyh Hacı Ahmet Efendiye verilen icazetnamede: Memalik-i Mahrusede vaki ehl-i sanayi ve debbağlar hırfetlerinin, hattı hümayun ile şeyhleri olan Ahi Evran zaviyesi postnişinleri bulunan Ahi Evran evladının, bu zümre üzerine şeyh olup duacı, ahi baba, kethuda, yiğitbaşı, halife ve usta oğulları nasbının babadan deden kendilerine ait olduğu, kimsenin müdahale etmediği ve bu sebeple âdete göre gelirinin de adı geçen

---

129) Bak. Aziz b.Erdeşir Esterabâdi, Bezm-ü Rezm, İst. 1928, ss. 228, 324, 325, 331. Hüseyin Hüsamettin (Yasar), Amasya Tarihi, III, 103.

130) Bak. Bundan önceki notta adı geçen Bezm-ü Rezm, ss. 256, 258, 268, 279-281.

131) Bk. Bundan önceki eser, ss. 309-315.

132) Bak. Aynı eser, ss. 325, 327-329.

zaviyenin onarılmasına bakımına ve buraya gelip gidenlere yemek verilmeye sarfedildiği, bunların atadıkları şeyhlerin, kendilerinin vekilleri olarak 32 esnafa nizam ve rabita verdikleri, esnaflar arasında pirlerinin yoluna aykırı ve fütüvvete ters düşen davranışlarda bulunanlar olursa te'dip için dükkânlarını kapatıp kendilerini azarladıkları, üç günden sonra tövbekâr olurlarsa dükkanlarını izinle açıp tekkeye kurban astırıp, eşiğine yüz sürdürüp ihtiyaçların ellerini öptükleri, inad edenler olursa, şeriat marifeti ile tedip edildikleri kaydediliyor¹³³.

1787 yılında, Abdülhamit I tuğrasıyla Muhammed adında birine, Tosyadaki bedestan duacılığı için verilen beratta, bu şehrin bedestan duacılığı ile iplik pazarı kantarcılığının ve sofçu, demirci, semerci ve mutab (mutaf: çulcu ve keçeciler) esnaflarının ahi babalığının, ortaklaşa üç kişi üzerinde bulunduğu, bunlardan birinin, çocuksuz ölmesiyle yerinin, bu işi ortaklaşa yapanlardan birine tevcih edildiği kaydedilmektedir ki, bundan önce zikredilen icazetnamede, bu görevler üzerinde babadan dededen Ahi Evran zaviyesinde postnişin Ahi Evran evlatlarının tasarrufta buldukları kaydedilmesine rağmen bu berat tarihinde, yani 1787 yılında, bu sanatkârlar üzerinde ahi babalar ve duacı tayin etme müsaadesinin, Ahi Evran zaviyesi postnişinlerine henüz verilmemiş olduğu anlaşılmaktadır¹³⁴; belki de sadece bu bölgede böyle idi.

Bu icazetname ve beratlarda görüldüğü gibi, ahilerin uygulamada izledikleri kurallar ve fonksiyonları hakkındaki bilgileri, fütüvvetnamelerden çok, berat, icazetname, ferman, huccet, şer'îye mahkemeleri ilamları, vakfiyeler vb. gibi belgeler vermektedir. Bunların çoğu ise özel kişilerin ellerindedir. Zamanla bunlar yayınlandıkça konu daha çok aydınlanacaktır.

---

133) Bak. Aslı, Bayındırlık Bakanlığı Murakıplarından Hüseyin Sıtkı Kökerde, kopyası bizde bulunan icazetname, 5 Ca. 1234/1 Nisan 1819 tarihlidir.

134) Bak. Aslı, Bayındırlık Bakanlığı Murakıplarından Hüseyin Sıtkı Kökerde bulunan yazma berat. Bu berat sekiz satırdır. Üst kısmında Abdülhamit I'nın (1774-1789) tuğrası vardır. H. 3 Rebiyülahir 1202 (12 ocak 1788) tarihlidir.

AHİLİĞİN OSMANLI SOSYAL HAYATINI DÜZENLEMEDE ROLÜ

Ahilik, orta çağlarda Anadolu'nun sosyal yaşantısının düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır. XIII. yüzyılın ortalarından başlayarak Türk gençlerini aylak kalmaktan ve türlü kötü akımların etkisinden kurtarmak, aynı zamanda o zamanlar devletin çok ihtiyacı bulunan askerî güce katkıda bulunmak için organize edilmiş olan ahi kuruluşu, çok yönlü sosyal bir yapıya sahiptir.

Bir kere, belli süre bir kademedeki kalarak pişirilen yamak-çırak-kalfa-usta hiyerarşisi kurmak ve bu kademelerdekileri, baba evlat ilişkisi gibi candan bağlarla bağlamak suretiyle sanatı, sağlam ahlaki ve meslekî temellere oturtmuştur.

İkincisi, esnaf ve sanatkârlıkta önemli bir sorun olan üretici-tüketici çıkar ve ilişkilerini, birbirleriyle bir sürtüşmeye düşmiyecek biçimde ayarlamıştır.

Üçüncüsü, şehirlerden köylere, ülkenin en ücra köşelerine, dağ başlarına kadar yayılan bir zaviye yani, toplantı ve konuk evleri örgütü kurulmuştur ki Orta Asya'dan Anadolu'nun en uzak köşelerine dek yüzyıllar boyu süren Türk göçü ile gelenlere ve İbn-i Batuta örneğinde gördüğümüz gibi her türlü konuğa sıkıntılı günlerinde kucak açan bu konuk evlerinin, yolların güvensiz, taşıma araçlarının ilkel, han ve başka konaklama yerlerinin nadir bulunduğu bir devirde ne büyük bir sosyal fonksiyon yerine getirdiklerini söylemeye gerek yoktur.

Ahilerin, Anadolu'nun bazı şehir ve kasabalarında yönetim işlerinde Selçuklulara yardımcı olduklarını görüyoruz. Hadikat ül-Salatin adlı yazma eser, ahilerin, Ankara'nın yönetiminde baştan beri yardımcı olduklarını söylüyor: "... Dar ül-İslam olalı çok zaman idi. Fethi zamanında içinde kodukları hâkim neslinden haliya şehir ve hisar ve havalisinden bir miktar diyara, ahiler dimekle maruf oniki

nefer kimesneler hâkim ve valiyidi. Mahsulat-ı vilayeti ki emval-i bîgaye yetiştî iştirakile zaptedip ittifak ile devayirin kâadir oldukları adüvden korurlardı. Her birinin kapusunda ve tapusunda şahlar âyinince yât-u yaragiyle âraste asker sûretinde birkaç yüz evbaş hazırbaşıdı.”¹³⁵.

Osmanlıların da bunları “şehir ahileri” olarak bazı yerlere atadıklarını görüyoruz. I. Murad’ın düzenlediği bir vakfiyede bu Osmanlı hükümdarının, ahilerden “şed-kuşak” kuşandığı ve kendisi de, hı-sımlarından Seydi Sultan’ın kızı ile evlendirdiği Ahi Musa’ya eliyle kuşak kuşatıp Malkara’ya ahi atadığı ve ona Malkarada, sınırları ve şartları vakfiyede yazılı bir parça yer vakfettiği, eğer ahi Musadan sonra buraya başka bir ahi atanırsa aynı şartlarla vakfiyede yazılı yerlere onun tasarruf edeceği kayıtlıdır¹³⁶.

Ülkenin zengin ve saygılı kişileri olan ilk ahilik kurucuları, bütün güçlerini ve çabalarını, ülkenin türlü sanat erbabını bir örgüt etrafında toplayıp onları zaviyelere bağlayarak manevî ve ahlakî yönden yüceltmek istemişler, bunda da çok başarılı olmuşlardır.

Ahilerin toplantı yeri ve konuk evi olarak kullandıkları ahi zayerine işçi ve çıraklardan başka, öğretmenler, müderrisler, kadılar, hatipler, vaizler, emirler yani bölgenin faziletli, saygılı ve ulu kişileri devam ederdi. Ahiliğe kabul şartı, iyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik olduğundan bu örgüte girenler, temiz, ahlaklı ve iyilik sever kişilerdi. Ahiler arasından yüksek sırada yöneticiler tabipler, valiler, komutanlar, müderrisler ve kadılar yetişmiştir. Bu kişilerden çoğunun, zaviye, han, hamam, medrese yaptırıp, buraların bakımları için zengin vakıflar bağladıklarını görüyoruz.

Son zamanlara dek hemen hemen istisnasız her Anadolu köyünde bir konuk odası bulunur, bu odanın yüklük denen yerinde, oda sahibinin malî gücüne göre 5-10 kişiye yetecek yatak, yorgan, yastık, kilerinde odun, su testisi, bardağı, oturulan yerin oymalarında kahve kavurma, soğutma, çekme, pişirme araçları ve fincanlar bulunurdu. Böylesine yaygın bir sosyal örgüt ve bunun devam ettirilmesi için gerekli ahlakî duygunun, hizmet eğitim ve alışkanlığının yerleştirilmiş olması dünyanın başka hiç bir ülkesinde yoktur. Bu günlerde

135) T. T. Kurumu kitaplığındaki yazarı belirsiz “Hadikat üs-Salatın” adlı 1562 tarihli eser. Yazma No. 21, yaprak 50-51.

136) Bak. T. Tarih Kurumunun yayınladığı Vesikalar Dergisi, sayı 4, sayfa 243 deki belge vakfiye.

türkçeye çevrilmiş bulunan “Türkler” adlı kitabında İngiliz gazetecisi David Hotham, Türklerin bu konukseverlik ve yabancıya saygı ve yardım hislerini, bir tür aşağılık duygusuna bağlaması, onun 7-8 yıl Türkiye’de kalmış bir çok yerini gezmiş olmasına rağmen Türklerin karakterlerini, tarihî gerçeklerini ve gereklerini iyi bilmediğini, anlayamadığını gösterir.

Ahilerde zaviyeyi başkan yaptırır, halılar, kilimler ve başka gerekli eşya ile döşer, kandiller asardı. Her zaviyeye bağlı sanatkârlar, akşam üzeri işlerini bitirdikten sonra kazançlarından bir bölümünü başkana getirir, bu para ile yemek, meyve ve zaviyelerde kullanılan başka gerekli şeyler satın alınır.

Akşamları yemek yendikten sonra dinî ve ahlakî, eğitimsel kitaplar okunur sonra sema ve raks (çalgi ve oyun) edilirdi. Bu durum bize ahilerin ham sofu değil, din ile dünya işlerini bir arada yürüttüklerini gösterir. Akşama dek kafa ve kol gücü tüketen bir kişinin etresi günü işini aynı istekle sürdürebilmesi için maddi ve manevî desteğe, neşelenip eğlenmeye ihtiyacı vardır.

Zaviyenin ve yapılan toplantıların da başkanı olan sanatkârlar topluluğunun ahi babası seçimle başa gelirdi. Bunun buyruklarına, uyarılarına kesinlikle uyulurdu. Bu başkanlar, sultanın ya da emîrin bulunmadığı yerlerde oranın tüm yönetim işlerini de üzerlerine alırlar bu nedenle de buyrukları ve yasakları, davranışları, ata binişlerindeki protokol kuralları hükümdarlarinkine benzerdi.

Zaviyelerde türlü işleri gören ve yürüten kişiler: imamlar, müderrisler, hatipler, vaizler, silah talimcileri, hattatlar, şairler, şarkıcı ve rakkaslar bulunurdu. Anadolu’da daha sonraları çok yaygın ve çoğu halkın sırtından bedava geçinme amacındaki dinî duygular sömrücüsü çıkarıcıların kurdukları sözde dinî tarikatlar tekke ve zaviyelerindeki bazı kuralların bu ahi zaviyesi kurallarından alındığını sanıyoruz. Çok eski zamanlarda da islam âleminin türlü yerlerinde dinî kuruluşların zaviye ve tekkeleri vardı ama, ahilerinkinin aynı amacı gütmüyorlardı. Rıbat, tekke vb. adlarla anılan o örgüt ve kuruluşların işleyiş ve amaçları çok başka idi.

İbn-i Batutanın Ahiler hakkında verdiği bilgiler:

Bunlar hakkında ilk kez, görgüye dayanan toplu ve oldukça geniş bilgi veren kişi, ünlü Berberî gezgin İbn-i Batuta’dır. Örgütün daha sonraki teşkilatı ve kuralları hakkında da Türk gezgini Evliya Çelebi ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Fas'ın Tanca bölgesinin Batuta köyünden olan bu kişi, Osmanlı sultanı Orhan zamanında (1326-1359) Anadolu'nun bir çok şehir, kasaba ve köylerini gezip çoğu kez de ahilere konuk olmuştur.

İbn-i Batuta, 1330 yılında Suriye'nin Lazkiye limanından bir Ceneviz gemisi ile hareketle on günde doğruca Alanyaya gelir ve ilk adımda Türklere, geleneklerine ve bölgeye hayran kalır. İzlenimleri:

“Bilad-ı Rum adıyla anılan bu ülke dünyanın en güzel yeridir. Tanrı başka yerlere ayrı ayrı verdiği güzelliklerin hepsini birden bu ülkeye vermiş. Ahalisinin yüzleri çok güzel, giysileri temiz, yemekleri nefistir. Bereket Şam'da şefkat Rumda (Anadoluda) dendiği doğrudur yani gerçek şefkat Anadolu halkı olan Türkmenler arasındadır.

Bu bölgede hangi eve ya da zaviyeye insek erkek ve kadın komşularımız halimizi hatırımızı sorarlardı. Burada kadınlar örtünmezler (yani erkeklerden kaçmazlar). Ayrılışımızda sanki kendi halkımızdan, akrabalarımızdan birilermiş gibi candan uğurlarlar, kadınlar ağlarlar. Bu memleketin geleneğince ekmek, bir haftalık birden yapılır. Şehrin erkekleri ekmek pişirildiği gün bize sıcak ekmekle gayet nefis yiyecek hediye ederler ve bunu size kadınlar gönderiyorlar, duanızı istiyorlar. Derlerdi.

“Ahiler, Bilad-ı Rum (Anadolu) da oturan Türkmen kavminin her şehrinde, kasaba ve köyünde mevcutturlar. Yabancılarla yardım etmek, onları konuklayıp yedirip içirmek, bütün ihtiyaçlarını görmek, zorbaların hakkından gelmek onları yoketmek, zalim ve edepsiz tabakasıyla bunlara katılan şirretleri katledip ortadan kaldırmak hususunda bunların bir benzeri daha yoktur.

Ora halkınca ahi, bekâr gençlerden sanat ehli vesairlerinin toplanıp kendilerine başkan seçtikleri adama denir. Bu cemiyete de fütüvvet adı verilir. Başkan bir zaviye yaptırıp onu, halı, kilim ve başka gerekli eşya ile döşeyip kandiller asar. Arkadaşları gündüz, geçimlerini sağlama yolunda çalışıp ikindiden sonra kazancını başkana götürür. Bununla meyve ve yiyecek ve zaviyede sarfolunacak başka şeyler satın alınır. O gün oraya yabancı bir misafir gelirse zaviyelerine müsafir ederler, bu satın alınan şeylerle onlara ziyafet çekerler. O kişi oradan ayrılıcaya dek onların konuğu olur.

Hiç bir konuk gelmese de kendi kendilerine toplanıp yemek yerler, oynarlar ve şarkı söylerler. Ertesi sabah yine işlerine, sanatları başına gidip akşam üzeri hepsi bir gün önceki gibi kazançlarını başkana getirirler.

Bunlara fityan, başkanlarına da ahi denir. Dünyada bunlardan çok iyi kalbli, iyi davranışlı kişiye raslamadım. Şiraz ve İsfahan ahalisinin bu hususta onlara benzerliği varsa da ahiler, gelene gidene daha çok sevgi, saygı ve şefkat gösterirler.

Alanyaya gelişimizin ikinci günü, sırtına eski bir giysi, başına keçeden bir klensüve (külâh) giymiş birisi gelip beni ve arkadaşlarımı ziyafete davet etti. Tercümana, bu adam fakirdir, ziyafet çekmeye gücü yetmez, kendisini rahatsız etmiyelim dedim. Tercüman gülümseyerek: bu, ahilerin başkanı ve ayakkabı dikicidir. Çok cömert ve konuksever bir kişi olup 200 kadar meslektaşı kendisini başka seçtiklerinden, ziyafet ve toplantılar için bir zaviye yaptırmıştır. Bunlar, gündüz kazandıklarını gece sarfederler, dedi.

Akşamüstü bu kişi gene geldi. Zaviyesine gittik. Nefis Anadolu halılarıyla döşenmiş, Irak camından bir çok âvizelerle süslenmişti. Konuk odasında beş dane, üç ayaklı büyük bakır kandil vardı. Bu kandile erimiş iç yağı dolduruluyor. Yanında da bakırdan yapılmış güzel, yedek yağ kapları vardı. Buraya, fitili kesmek için bir de makas konmuş. Bu kandile bakan kişiye “çerağcı” deniyor. Orada bir sıra halinde dizilmiş gençler vardı. Her birinin belindeki kemere, bir metreden uzun bir kılıç asılı. Bunların sırtlarında kabâ’dan elbise, ayaklarında mes vardı. Başlarında sof’tan yapılmış ak klensüve (yani tepesi sivri keçe külâh) ve bu klensüvenin tepesinde 75 santim kadar uzunlukta ve beş santim genişliğinde bir taylesan (sarığın sarkan kısmı) var. Bunlar toplandıklarında her biri klensüvesini çıkarıp önüne koyar, başında, görünüşü çok güzel başka bir klensüve kalır.

Toplantı yerlerinin ortasında konuklar için bir peyke vardır. Toplantı yerlerine girince bir çok yemek, meyve ve tatlı getirip yemekten sonra şarkı ve oyuna başladılar”¹³⁷. İbn-i Batuta, Denizlide, kendilerine konuk olduğu ahilerin, yemekten sonra Kur’an okuduklarını ondan sonra sema ve raksa başladıklarını söylüyor.

Bir kış günü, şiddetli soğuk ve karlı bir havada türlü zahmetlerle Bolu’ya varmışlar. Her uğradığı yerde yaptığı gibi burada da bir ahi zaviyesi sormuş, her bir köşesinde gürül gürül ocak yanan sıpsıcak bir ahi zaviyesine girmişler. Bütün ahi zaviyelerinde olduğu gibi burada da candan ve içten bir ilgi ile karşılanmışlar. O kadar zahmet ve meşakkatlardan sonra böylesine konforlu ve sıcak yere gelmekten öyle

137) Bak. Şerefüddin Ebu Abdillah Muhammed b.Abdillah (İbn-i Batuta Tuhfet el-Nuzzar fi Garâib el-Emsar ve Acaib el-Esfar, I, 310 vd.

sevinmiş ki İbn-i Batuta; sevinç ve takdirini şöyle dile getiriyor: “Zaviyeye girdiğimizde külhan gibi ateş yanıyordu. Elbiselerimi değiştirerek ateşte ısındım. Ahi, yemek ve bir sürü meyve getirdi. Bütün duaları kabul edici ulu Tanrı, eli, gönlü ve sofrası açık olan, yabancılara karşı şefkat ve mürüvvetleri son dere çok olan, konuklarına lutüfle muamele ederek sevgi gösteren ve ikram hususunda re’fet ve âtîfet ibraz eden şu ahileri hayır ile mükâfatlandırısın. Bunların zaviyesine varan bir yabancı, en çok sevdiği yakınlarından birinin yanına gelmiş gibi olur” diyor¹³⁸.

Anadolu’da ve öteki bölgelerde kurulmuş olan ahi örgütü ve zaviyeleri, İbn-i Batutanın da dediği gibi köylere dek yayılmıştı. Seyyahımız bunlardan birini, Kastamonu çevresindeki bir köy ahi zaviyesini, bunun ne kadar zengin bir vakfı bulunduğunu bize anlatıyor:

“Kastamonu’dan yola çıkarak bu çevre köylerinin birinde, bu bölgede gördüğüm zaviyelerin en güzellerinden biri olan büyük bir zaviyeye indik. Bunu, Fahrettin adında ulu bir emîr yaptırmış. Bu kişi bu yapı ile içinde oturacak yoksullar hakkında bakım ve denetleme işine oğlunu görevlendirmiş ve köyün gelirini bu zaviyeye vakfetmiş. Zaviyenin karşısında bir hamam yaptırmış, gelip geçenler hiç bir para ödemedi yikanırlar. Köyde bir de çarşı kurdurup gelirini camie vakfetmiş. Mekke, Medine ya da Şam, Mısır, İrakeyn, Horasan vb. yerlerden gelecek her yoksul için zaviyenin evkafından bir kat elbise ile geldiği gün 100 dirhem (o zamanki para birimlerinden), ayrılırken 300 dirhem ve kaldığı günlerde geçimi için ekme,et, yağ ile pirinç pilavı ve tatlılar ve Anadolu halkından her fakire 100 dirhem ile üç gün ziyafet tayin etmiş.

Bu zaviyeden ayrılarak ikinci gece, çevresinde başka yapı ve oturan kimse bulunmayan, yüksek dağ üzerinde bulunan bir zaviyeye indik ki, Kastamonu ahalisinden ve ahilerden Nizamüddin adındaki bir kişi yaptırıp, vakfetmiş olduğu bir köyün geliri, buraya gelip gidene sarfolunur”¹³⁹.

Gene oralarda dolaştığı günlerden bir gün indiği ücra bir zaviyeyi bize anlatıyor:

“Sinop limanı yakınında İzzettin Ahi Çelebi’nin zaviyesine indik. Buradan, Septedeki liman gibi denizin içine girmiş bir dağa çıkılır. Bu dağ çok sarpdır ve tepesine çıkmak mümkün değildir. Ora-

138) Bak. Aynı eser, I, 349.

139) Bak. Aynı eser, I, 354.

da onbir köy olup müslümanların yönetiminde bulunan rum kâfirleri ile meskûndur. Dağın eteğinde bulunan zaviyede, gelip gidenlere yemek verilir”¹⁴⁰.

Sinoptan Kırım Hanlığına geçen İbn-i Batuta, oralarda da Anadolu’daki ahi zaviyelerinden mevcut olduğunu, Kefe limanına vardığında “Şeyhi zadei Horasanî” adında birinin zaviyesine indiğini kaydediyor buradaki başka zaviyelerden de söz ediyor¹⁴¹.

---

140) Bak. Aynı eser, I, 355.

141) Bak. Aynı eser, I, 360.

BEŞİNCİ BÖLÖM

**AHİLİĞİN OSMANLI ESNAF VE SANATKÂRLAR FAALİYETLERİNİ
DÜZENLEMESİ**

AHİLİĞİN OSMANLI ESNAF VE SANATKÂRLAR FAALİYETLERİNİ DÜZENLEMESİ

Bu konuda ciddî incelemelerde bulunmuş olan değerli bilgin rahmetli Osman Nuri Ergin'in ve öteki bazı kişilerin iddiasına rağmen ahilik bir tarikat değildir. Mevlevî, nakşibendî, bektâşî, halvetî, celvetî vb. tarikatlarda olduğu gibi ahilerde de zaviye bulunmasının ve bu zaviyelerde toplantılar yapılmasının bu kişileri yanılttığını sanıyoruz.

Ahilik, tarihî ve sosyo-ekonomik zorunlukların ortaya çıkardığı bir Türk esnaf birliği kuruluşudur. Bunlara XIV., XV. yüzyıllarda, batıdaki benzeri kuruluşların etkisi olmuş olabilir ama ahi kuruluşları daima çevresel ve toplumsal karakterini muhafaza etmiş; üretici ve tüketici ilişki ve bağlarını en iyi biçimde düzenlemeyi kendisine amaç edinmişlerdir.

Bu kuruluşun temelleri başlangıçtan beri o denli sağlam atılmış ki, kuralları zamanın ve toplumun gereklerine ve gerçeklerine o denli uydurulmuş ki bu kurallar sonradan, şehir ve kasabaların belediye hizmetleri ve bu hizmetlerin kontrolleri için örnek alınmış narh nizamnameleri ya da kanunnameleri şeklinde resmîleştirilmiştir. Ahiler, sanat ya da meslekleri için gerekli ham madde tedarikinden onun işlenişine ve satışına dek her hususu inceden inceye kurala bağlamışlardır. Bu durum hem meslek erbabı arasındaki hem de üretici-tüketici arasındaki ilişkilerde rekabet, haset ve kavga gibi sürtüşmeleri ortadan kaldırmıştır.

Şimdi burada, 1695 tarihinde yazılmış bir belgede, debbağlar piri sultan Mahmut Ahi Evren'in tertip ettiği kurala göre işlenmek üzere toplanan derilerin sanatkârlar arasında paylaşılması şöyle olmuştuk:

“...Pirlerin taksim-i guraması budur ki ahi baba 3 hisse ala, muhalefet olunmıya. Kethuda iki hisse ala muhalefet olunmıya. Yiğit

başı iki hisse ala muhalefet olunmıya. ve 30 yıllık üstadlar ikişer hisse alalar ve yirmi yıllık üstadlar birer buçuk hisse alalar muhalefet olunmıya ve 15 yıllık üstadlar birer hisse alalar muhalefet olunmıya ve on yıllık üstaplara hissenin dörtte birini vereler ve sairleri bu tertib üzere halli halince teselli olunup ve tekke nişin gülbenk-i Muhammediye hazır olalar. Dua eyledikte pirlerin adını analar. Gülbeng-i Muhammedî çekilip selamete dağılalar. Şöyle biline ki 30 yıllık ve 20 yıllık üstadlar önünde ellerin sallayıp söz ile mücadele ederse yakasın kesip borkün alıp tekrar şakirdliğe vereler. Kabul etmiyecek olur ise reddoluna ve 15 yıllık kalfa serkeşlik ederse tazir olunup tekrar şakirdliğe vereler. Kabul etmez ise merdud oluna ve on yıllık kalfa serkeşlik ederse tazir-i hakikat değneği vurduktan sonra makramasın (sarığını) boğazına takıp zaviye kapısına kurban asıp yüz sürececek olur ise üç günden sonra suç affoluna, meclis edip postuna lâyük edip... Malum oluna ki cemi bilad-ı islamiyede vaki hanemize lâyük olan deriyi ve eğer (bir kelime okunamadı) ve eger mazı ve eger yaprak ve sair şeyler gelip... zaviye kapısına yüklerin indirip ahi baba ve kethuda ve yiğitbaşı ve tekkenişin ellerine teslim oluna. Sonra yiğitbaşları cümle üstadları davet edip sonra herkes hizmetine gideler. Onlar gittikten sonra ahi baba ve kethuda ve yiğit başı ve tekkenişin pazarlık edip parasını versin sonra taksim oluna pirlerin buyurduğu gibi. Üstadlar herkes paylarını dükkânlarına götüreler. Herkes halli halince teselli olunup gülbeng-i Muhammedî çekilip selamete dağılalar. Şöyle biline ki başka yerlerden gelen üstadlar, keçi, koyun ve oğlak ve sığır ve camus derilerini toplayıp fıkaraalara zulmedip ziyade baha ile alırlarmış. Tanrının ve Peygamberin şeriatından sapmıyanlar, kadı efendiler, kutb ül-ârifin sultan Mahmut Ahi Evran pirin şecerei şerifi vusul bulduktaki şeriat meclislerine dahil oldukta şöyle söze başlayıp mezburları isterim dedikte o makule kişileri şeriat meclisine davet edip bu şecerei şerifte Âdem zamanından beri bir ocaktan bir ocağa alınagelmış değildir. Sultan Mahmut Ahi Evran pirimizin şecerei şerifinde yazılı olan budur ki şeriatı icra edeler. Kadı efendiler şecerei şerife itimad edeler. Gaflet olunmaya. H. şaban 1107/M. mart 1695¹⁴².

Bu esnafın meslek ve sanatları için gerekli ham madde alım satımı, onların işlenmesi, işlendikten sonra alınıp satılması, sonradan kanunnameler haline sokulmuştur.

---

142) Bak. aslı, Bayındırlık Bakanlığı raportörlerinden Hüseyin Sıtkı Köker'de bulunan, Tosya Debbağlar esnafına ait 1695 tarihli şecere. Bir kopyası bizdedir.

1087 (1676) yılına ait bu elyazması belge bir hayli dikkat çekicidir. İstanbul kadısı ve muhtesibine zamanın padişahı tarafından gönderilen bu fermanla, Saray'ın ambalajlanmış yiyecek maddeleri konusundaki görüşü yer almaktadır. Fermanla belirtildiğine göre, İstanbul'a getirilen taze armutlar küçük ambalajlar içinde satılmaktadır. Ancak bazı kişiler bundan şikâyetçi olmaktadır. Örneğin fakirler ambalajlı armutların daha pahalıya satıldığını öne sürerek, kilo ile açıkta satılmasını istemektedirler. Zamanın padişahı taze armudun, küçük paketler halinde değil de, büyük kutular içinde kilo ile satılmasını İstanbul kadısıyla muhtesibine şöyle duyurmaktadır:

İstanbul kadısına ve muhtesibine hüküm ki, İstanbul kadısı mektup gönderüp bazarbaşı olan veli vesaire mübaşirin bir cemm-i gafir meclis-i şer'e gelüp bundan akdem İstanbul'a gelen taze emrud kebir kutular ile gelüp vakiyye ile satılmak kanun-u kadim iken hâlâ küçek kutu ile gelüp fıkkara birer ikişer akçalık almağa kabiliyeti olmayup olugeldiği üzere kebir kutular ile gelüp terazu ile narh-ı carî üzere satılmak bâbında emr-i şerifim reca eyledüklerin arz eyledüğün ecilden, buyurdum ki, vardukda olugeldiği üzere kebir kutular ile gelüp terazu ile narh-ı rûzî üzere sâtturup hilâf-ı emr, olugeldiğine muhalif küçek kutu ile satturmayasız."

Esnaf ve sanatkârların, meslekleri ile ilgili hususları düzenleyen ve 1630 yılından önceye ait olduğunu sandığımız bir belgeyi canlı bir örnek olarak buraya alıyoruz:

Esnaf ve Sanatkârların işleri hakkında tüzük:

“... ve yalan yere şahadet edenler ve tezvir hucdet verenler ve anunla amel edenler, kadi katında sabit olduktan sonra muhkem haklarından geline; ve şer'an muamele edenleri (faizcilik) onu on birden ziyadeye (% 10) verdirmeyeler ve ribayı dahi (tefeciliği) kat'a ettirmiyeler.

Ve ekmekçiler işlediği ekmeği ve girdecilerin ve çörekçilerin çiği ve karası olmaya. Gözlenip eksik ölçü ve dirhemine bir akça cerime alalar. Çörek ekmeğin nısfı işlene ve bir muduna vakıyye üzere yedi vakıyye (bir vakıyye 40 dirhem yani 128 gr.) yağ koyalar ve arı işliyeler. Ve kasap, koyunu gecedan temizleye ve arı satarlar ve kadı dikkat edip tayin olunan narh üzere et besleyip hiç bir veçhile inad ve temerrüd etmiyeler. Semizini saklayıp zaifini boğazlamayalar. Her zaman koyun tedarik edip keseler, halka et yetiştireler. Eğer inad ederlerse cezaları verile. Tayin olunan narhtan eksik satarlarsa tedib edeler veya dirhemine bir akça cerime alına ve inad edip et bulmıyan kasapları hapsedeler ta et bulmaya razı olup hazır edinceye değin hapisten salmıyalar. Ve kuzu ve sığır kasaplarına dahi yasak (kanun) oluna ki dikkatlice ve temiz hizmet edeler.

Aşçının pişirdiği et çiğ olmaya, tuzsuz olmaya ve pak kotaralar ve kâsesi ve bezi temiz ola ve kazanı kalaysız olma ve çanakları eski ve sırçasız olmaya. Ve hizmetkârları kâfir olmaya ve bellerinde futaları temiz ve yeni ola çok eski olmaya. Çiğ et yahni olunca âdet ne ise ona göre satarlar. Bir akçalık et yahni olunca nısf itibarına olur. Ve suda pişmiş köfte ve şiş kebapı âdet ve kanun nice ise öyle satıla. Tavuk büryunı önce suda ısladırlarmış bu yasaklanmıştır, önce haşlayıp sonra kızartmak men olmuştur. Kuzu kızartmasının yüzüne aşı boya sürerlermiş sürmiyeler ve suda ıslatmıyalar ve hepsini iyice pişireler. Tandır kebapı ve yahni, et narhının yarısı ola.

Başçıların pişirdiği baş ve başçısı görüle ki temiz tutalar, temiz pişireler; bayat, kirli ve kıllı olmaya, pişkin ola. Ve koyun kellesine zamanına göre narh vereler. Ve paça her zamanda dördü bir akçaya olur, fazlaya satılmaya. Pişkin ola, sirkesi ve sarımsağı tamam ola ve başka hususları kelledeki şartlar gibi ola.

İşkembeciler işkembeyi iyice temizleyip, temiz su ile yıkayıp temiz su ile pişireler ve pişkin ola ve sirkesi, sarımsağı tamam ola;

başka hususları aşçuların tabi olduğu şartların aynı olar. Ciğerciler gözlene, ciğeri karıştırıp (akciğerle) pişirmiyeler.

Börekçiler de gözlene. Koyun eti 250 dirhem olunca şorbali börek(?) 200 dirhem ola. Yaprak börek 180 ola, meyanesi soğanlı ola, koyun etinden başka et karışırmalar ve böreğin başka maddeleri temiz ola ve hamırları arı undan ola.

Yaş ve kuru meyveler ve başka yiyecekler: üzüm, incir ve benzeri meyveler onu onbir akça üzerine (% 10 kâr ile) satıla. Bir kez yaş yemişe narh verildikten sonra bitirip, çürüdü diye gene gelip narh istemeyeler, verilen narh üzerine satarlar, yeniden narh vermeyeler. Bahçelerden yükle gelen yemiş yüzlleme (üstü iyi altı kötü) olmaya, üstü nasılsa altı da öyle ola. Kavun, karpuz ve hıyar görüle ve bu tür yemişler de görüle, karıştırma olmaya ve pazar yerinden başka yerde satılmaya. Yolda karşılayıp satın almak isteyen muhtesip tutup siya-set ede.

Yoğurtçuların yoğurdu da gözlene, yüküne göre narh vereler, nişasta ve su katmıyalar. Kaymakçılar ve peynirciler dahi gözlene her ne gelirse zamanına göre narh vereler. Turşucular gözlene, turşuları insafılı satarlar, inad edenlerin hakkından geline. Turşu sirke ile kurula, kepek ekşisi ile kurulmaya, Helvacılar dahi gözlene... dörde olunca helva 6 akçaya ola. Ve karma balı helvanın okkası 7 akçaya ola, ama bal gayet iyi ola ve iyi pişireler. Üzüm ve pekmez helvası üçere satıla.

Şerbetçiler dahi gözlene kuru üzümün okkası bir akçaya satılırsa şerbetin okkası bir akça ola, miskî ve gülabî (kokulu) ola. Ekşi ve sulu olmaya. Hoşafçılar dahi gözlene, ekşi olmaya, aldıklarına göre satarlar, hoşafı gayet temiz ola.

Terziler dahi gözlene, fermude çuka ve kaftan, kotonî sancaklı ola, 15 akçaya dikeler. Sancaklı ve penbeli (pamuklu) sof kaftanı 25 akçaya dikeler. Emirahûrî kemha kaftanı ve kadife kaftanı 25 akçaya dikeler. Sofu (ince yün) 35 akçaya dikeler: Fistan çuha kaftan bir parmak (1 kelime okunamadı) ola 30 akçaya dikeler ve kadın terliğini 15 akçaya dikeler ve çatma kumaş kaftan 45 akçaya ola. Mağribî sodf kaftan nekendesî (?) ola 25 akçaya ola. Ve sair nekendeli kaftan 20 akçaya ola. Ve kadın kotonî kaftanı ki kemha yakalı olursa 30 akçaya ola. Gerisi buna kıyas oluna. Çocuk kaftanı ve benzeri şeyler emeklerine göre hesap edile. Terziler dikmek için aldıkları kaftanları vaktinde vereler. Ve başka meslek sahipleri aldıkları işin vadesini geçir-

meyeler. Eğer bir kişinin kaftanı kısa veya dar ve yaramaz dikmiş ve yaramaz ilmiş olsa kadı marifetiyle haklarından geline.

Çukacıların çukaları gözlene, Erkek çuka kaftanı ve boğassı ve bez kaftanı bir boy, eteği iki ola. Sancağı ekli olmaya, yakası nasıl ise sancağı da öyle ola ve düğmesiz satılmaya, dikışı normal ola, eksik olmaya. Yine sonra fistan olmaya elverişli ise ve çukacılar ısladıp satarlar, eninden ve boyundan çekmiyeler.

Şehirde işlenen astar sekiz arşından eksik olmaya. Boğassı dışarıdan gelmişse onu onbire (%10 kârla) satarlar, fazlaya satmayalar.

İpekçiler de gözlene (kontrol edile). İpekleri düz ola, düyü olmaya. Ve gömlekçiler de gözlene: aldıklarına göre satarlar, sağlam dikeler, yenleri normal ve bol ola. Kazazlar da gözlene: şeritleri ve düğmeleri kalp olmaya ve ipliğinin şeridi, teli iyi ola ve iyi ördürelər, iyi dikeler. 7 kenarlı bir akçaya, 9 kenarlı bir buçuk akçaya, 11 kenarlı düğmeyi iki akçaya satarlar ve delallar da gözlene: hizmet ve emniyetlilik edeler, doğru olalar. Metâdan ve kumaştan hiç bir kişi kendinden artırmaya ve yalan söylemeye ve halka ondan gadirlik ve zarar olmaya. Sattığı şeylerden 100 akçadan bir akça ala daha fazla almaya. 1000 akçalık malın dellaliyesi on akçadan çok olmaya. Cariye ve kuldan, attan ve katırdan satılınca bu kıyas üzere verile. At canbazları bu ölçüye göre hareket edeler.

Halayıkçılar sattığı cariye'nin yüzüne ak ve kızıl hiç bir süs madesi sürmiyeler, satılan oğlan ve cariye'nin elbisesini almayalar üzerlerindeki elbise ile satarlar, sattıktan sonra soyup almayalar.

Çukacılar, kemhacılar, takıyaciler ve atlasçılar ve bürüncükçüler anında ve tavında ola, kusurlu, eksik ve kötü işlemeyeler. Altunlu kadifenin klapdanı seyrek ve eksik olmaya.

Takkeçiler ve mücevvezeciler ve arakıyyeciler gözlene. Her ne dikilirse yeni kumaştan dikile ve mücevzezenin astarı çok çirişli olmaya, iyi dikile. Satmasında sermayeleri ve emekleri göz önüne alınıp bir miktar kâr verildikten sonra onda birden fazla almayalar. Ayakkabıcılar, âlâ ve kırmızı çizme en iyisi 30, orta hallisi 28 aşağısı 26 akçaya ola. Ve sair renklilerin en iyisi 24, ortası 18 ve aşağısı 10 akçaya alına. Şirvanî başmak (ayakkabı) en iyisi 20, ortası 18, aşağısı 16 akçaya ola. Sağrı başmak en iyisi 23, ortası 21 ve en aşağısı 20 akçaya ola. En iyi kadın çizmesi 25 den fazlaya olmamalı, öteki çizme veya ayakkabı âlası 18, ortası 16, aşağısı 14 e ola ve sair yeniçeri ayakkabısından başka ayakkabının alası 10, ortası 8, aşağısı 7 akçaya ola.

Bütün başmakçılarının, ayakkabıcıların ve çizmecilerin işledikleri gayet iyi ola kalp olmaya, kötü işleyenlere akça başına ikigün (hapis) hesabı üzeredir. Tamam olmadan delinirse veya sökülürse suçludur, ceza ve-
reler ama gön ve sahtiyan delinirse suçlu debbağdır.

Ciltçilerin işi de gözlene: cilt için alacak akçadan harçların ve emeklerin gözlenip bir miktar nafaka kendileri için konduktan sonra fazla almayalar. Sahaflar dahi gözlene: sattıkları kitabdan onu on-dörtten fazla almayalar, alırlarsa haklarından geline.

Eskicilerin işlediği iş de gözlene: önce, yamaları sahtiyan ola, karın ve meşin olmaya, dikişleri iyi ola ve iki olan tamam iki akça ola ziyade olmaya. Ve gön tacirleri dahi gözlenip öküz ve tosun derisinin âlâsı 56, ortası 51, aşağısı 21 akçaya ola. Su siğiri (manda) derisi âlâsı 35, ortası 32 ve aşağısı 30 akçaya ola. Ham deriyi debbağlardan başkası almaya yalnız debbağlar ala.

Debbağ debbağat ettikten sonra her ne türlü isterlerse işlesinler. Dışarıdan getirenlere sattırmayalar, dinlemezlerse haklarından geline. Keçi derisi ki kırmızı ve ala ola iyisi 22, ortası 18, aşağısı 16 akçaya ve başka renklerin iyisi 16, ortası 13, aşağısı 10 akçaya ola. Nöbetle sattıkları zaman onunu on ikiye satarlar.

Gön tacirleri işlenmek için gön alıp bağlayıp satarlarmış üzerine kadı adam gönderip teftiş edip bana arz olundu, ben dahi kanunna-meye dercettim. Kasaplar ham koyun derisinin iyisi iki buçuğa, ortası iki akçaya, aşağısı bir akçaya veya bir buçuğa ola. Ham kara öküz derisi alası 22, ortası 20 ve aşağısı 19 akçaya ola.

Ve saraçlar sahtiyan (bir kelime okunamadı) emekli olan 120 akçaya ola ve akıncı iri tabelbazı ile 150 akçaya ola. (Burada türlü hayvan derilerinin, üç kalite üzerinden fiatları uzun uzun bildiril-mektedir.)

Ve keçeciler mutaflar gözlene. Keçeyi çiy pişirmeyeler, âdet üzere pişireler ve endam keçesi sekiz buçuğa ve eymürük(?) keçesi beşer akçaya ola, artuğa satarlarsa haklarından geline. Ve sayir at çulunun uzununu 12 karış ve eni 8 karış ve yakalı ola. Gayet iyisi 26 akçaya. Şol çul ki uzununu 10 karış ve eni 6 karış ola 20 akçaya verile. Ve şol çul ki yakasız ola uzununu 9 karış ve eni yedi karış ola 20 akçaya ola. Ve siyah at tobrası ağzı dikili gayet iyisi 5 akçaya, orta hallisi 4, aşağısı 3 akçaya ola ve kolan kısmı dahi kaidei kadimeye göre gözlene.

Ve hallaçlar dahi gözlene, 150 dirhem pamuğu bir akçaya atalar.

İstanbul Arpa Emini'nin 1192 Şevval (Kasım 1778) ile 1192 Zilhicee (21 Ocak 1778) ayları arasındaki arpa ve saman fiyatlarına ilişkin İstanbul kadısına yazdığı bu yazı da, o günkü fiyat hareketleri konusunda bilgi verir niteliktedir.

“Saadetlü, faziletlü İstanbul kadısı efendi hazretlerine” diye başlayan yazıda, Şevval (Kasım başı) 1192'de 1 kile şair (arpa) in 115 akçaya, 1 kantar samanın 123 akçaya satıldığı,

1192 Zilkade (21 Kasım - 21 Aralık) de bir kile şairin 120 akçaya, bir kantar samanının da 132 akçaya çıktığı görülmektedir.

Zilhicee (Aralık — Ocak sonu) 1192'de de şair 3 ayda 5 akça artarak 120 akçaya, saman ise 15 akça yükselerek 138 akçaya çıkmıştır. Bu el yazması belgeden zeytinyağının kıyyesi (okkası) ise değişmemiş, üç ay içinde 47 akçada kalmıştır.

Demirciler de gözlene: işledikleri demiri kalp işlemeyeler ve illet etmiyeler. Ve kazancılar dahi gözlene: her ne işlerlerse kadı marifeti ile narh vereler. Kazanın ve haranının kulpunu demirden değil bakırdan yapalar. Ve kalaycılar kalayladıkları nesneyi gayet iyi kalaylayalar, kalp etmiyeler ve illet (özürlü) etmiyeler ve kalaya ve demire ve bunlar gibi nesnelere gayet iyi kalaylayalar kalp etmiyeler ve illet etmiyeler ve kalaya ve demire, bunların emsali nesnelere onda bir akçaya narh vereler.

Ve bıçakçılar dahi gözlene, Dimeşkî diye frengî işlemeyeler ve satmıyalar, cinsi cinsiyle satarlar. Ve âlâ kılınc kını 60 akçaya, ortası 50, aşağısı 40 akçaya ola ve kincılar dahi gözlene işledikleri işi iyi işleyeler.

Ve iğneciler dahi gözlene: işledikleri iğneyi iyi işleyeler. Demir iğneyi dimeşkî (Şam işi) deye satmıyalar kalp işlemeyeler.

Ve nalbantçılar dahi gözlene: 100 ayaklık ham nalı 70 akçaya alırlarmış, beş buçuk akçaya nallayalar. Ve bazı nal varmış yüzünü altmış akçaya alırlarmış onun gibileri dört buçuk akçaya nallayalar. Mıh eğrilip atılsa nalbant üzerinedir, inad ederse te'dip edeler ve katırı dört akçaya ve eşeği üç buçuk akçaya nallayalar.

Ve nalçacılar dahi gözlene: nalçayı sakat işlemeyeler. Ve kılıçcılar gözlene, dimeşkî diye frengî işlemeyeler, vezinle satmıyalar ve kılıç kının iyisini 60 a, ortasını 50 ye aşağısını 40 akçaya satarlar, ziyade olmaya.

Ve kuyumcular gözlene: emin kimse ola. İşin sadesini (düzünü) dirhemini bir akçaya ve meyanekâr işini ikiye işleye. Ve altunun miskalını üç akçaya ve müşebbek (kafesli) işinin miskalını beş akça ve döğme işin ve kılıç bendinin ve onlara benzer ne varsa dirhemine bir buçuk akça alalar ve altun pul işleyenin dirhemine üç akça alalar.

Yapı ustaları ve dülgerler günde yemekli on akçaya işleyeler, gün doğarken gelip gün enmeden gitmeye, fazla isteyenleri te'dip edeler. Kiremitçiler gözlene, çiğ pişirmiyeler. Ve kerpişçiler gözlene kerpiçi sıkı ve kalın edeler. Ve çanakçılar ve çömlekçiler gözlene, çiğ pişirmeyeler.

Ve tahıl pazarında satılan buğday ve arpa ve hububat her ne ise samanlı ve kesmikli olmaya, temiz ola ve tamam ölçeler. Ve kile damgalı ola, eksik yada fazlası bulunursa (ölçeğin) şiddetle cezalandıralar. Ve sabuncular gayet iyi edeler. Ve mumcular gözlene: mumları

çirkli ve kokar yağdan olmaya fitili yoğun (katı) olmaya ve sabun dahi iyi ola pişmiş ola, yarık olmaya.

Ve oduncular, katır odununun uzununu dört karış ola, eşek yükünün üç karış ola, deve odunun altı karış ola. Dağda çok yükleyip, şehre yakın gelince yükü eksiltmeye, âdetçe (normal) ola. Hayvana fazla yük yüklemeyeler, nalsız gezdirmeyeler, semerleri eski olmaya.

Attarlar dahi gözlene: zağferanili, yağlı ve asalfur(?) olmaya. Sattıkları şeylerin onunu onbirden (% 10) artuğa satmayalar. Ve baş şekeri üç kâğıttan ziyadeye sarmayalar. Frengî şekeri iyi şeker fiatına satmayalar.

Bezzazlar dahi gözlene: ibrişimi iyisine karıştırmayalar ve arşınları eksik olmaya. Eğer eksik arşın kullanırlarsa tazir edip ağaç başına (Değnek cezasında vurulacak her değnek için) bir akça cerime alına.

Ve boyacılar her ne rengi boyarlarsa iyi edeler. Kalp etmeyeler ve bezi taş üstünde döğüp zarar etmeyeler ve boyalı bezi yol üstünde asmayalar ve yol üzerinde taş üzerine dökmeyeler.

Ve hamamcılar hamamı pak ve temiz tutalar. Suyu mûtedil ve hamamı sıcak ola. Ve dellâklar cüst-ü çabik ola. Usturaları keskin ola ve baş tıraş etmede kâmil olalar ve haklarından gelecek kadar adama yapıştırılar (herhalde sülük vurmaya kastediyor). Çok hizmet edip muhkem kese sürüp ve sabunla yuyalar ve keselerin ve usturaların temiz tutalar, Kâfir başını ve uyuz başını traş ettiği ustura ile müslümanların başını traş etmeyeler, onun gibilerin usturaları ayrı ola. Ve natır, futaları pak ve temiz tuta ve adamına göre futa vere. Delikli ve kısa futa olmaya ve kâfire ayrı futa vereler verdikleri futanın ayrı işareti ola. Ve kâfir yüzün sildiği rida ile müslüman yüzün silmeye. Velhasıl müslümanların her nesnesi ayrı ola. Eğer inad ederlerse muhkem tazir edip haklarından geline.

Ortalıkta gezen tabipleri, timarhane tabiplerine iletip imtihan edeler. Eğer kabul ederlerse tabiblik ettireler ve illa cümlesin men edeler. Ve cerrahlar cerrahlıklarında kâmil olmadan kimseye el vurmayalar.

Ve değirmenciler değirmende tavuk besleyip, halkın ununa ve buğdayına zarar etmeyeler. Vakitlerini bilmek isterlerse ancak bir horus besleyeler. Ve kimsenin buğdayını değiştirmeyeler ve değirmeni başı boş bırakmıyalar ve yabana gitmeyeler ve taşlarını vakti geldikçe dişeyeler ve haklarından artık tereke almayalar ve çalmayalar ve

herkes nöbetle öğüde ve bir kişinin terekesini çıkarıp bir başkasınınkini komayalar eğer inad ederlerse muhkem haklarından geline”¹⁴³.

Sonradan, kanunnamelerde ve narh defterleri ile kadı sicillerinde tesbit edilen bu fiat ve emek karşılıklarının zamanla değişmesi ve bozulması üzerine ilgili kişi veya kişiler kadılara baş vurarak yeniden fiat tesbit ettirmiş veya eski fiatı teyid ettirmiş ilamlar almışlar ve bu ilamları aynı zamanda kadı sicil defterlerine kaydettirmişlerdir. Burada enteresan bir örnek vermek ve fiat tesbitinin nerelere kadar götürüldüğünü göstermek üzere, mezar kazma fiatına ait bir sicil kaydı ile birkaç eşyanın muhtelif tarihlerdeki fiatlarını kaydediyorum (sadeleştirerek):

(O zamanki para birimi (kuruş)tur. Üç akça bir para, kırk para bir kuruş etmektedir.)

“Eyuptan Yedikuleye varıncaya kadar İstanbul surları dışındaki mezarlıklarda mezar kazmak için normalden çok ücret istemeleri ile bundan sonra: bülüğa ermiş, tabut ile gömülen kadın kabirleri için 60 para ve erkek kabirleri için 40 para, bülüğa ermemiş erkek ve kız çocukları kabirleri için 20 para alınıp fazla alınmamak babında bâ i’lam ferman-ı âlî sadır ve ilam, sicilimize kayd olunmakla işbu mahalle bu miktar işaret olundu (1216/M.1801).

1776 tarihli narh defterinden bazı eşya fiyatları :

Ekmekçi unu 1 okka 9 akça, çörekçi unu 1 okka 10 akça, baklavalık has un 1 okka 12 akça, kahve çiğa 1 ok. 80 para çekilmiş kahve 25 dirhemi 7 para. yerli enginar (büyük) danesi 3 akça, satışı 4 akça. Yerli enginarı (küçük) danesi: alış 1, satış 2 akça, derice enginarı (büyük) 100 danesi: alış 80 satış 90 akça., derice enginarı (küçük) 100 danesi: alış 40 satış 50 akça. asma yaprağı (taze) okkası alım-satım (8-10), yerli bakla, ok. (3-4 akça). Taze lor peyniri (okkası): 28-30 kaba lor peyniri ok. (26-28 ak.), koz helvası ok. (20-24 ak.), kuzu kestanesi ok. (8-10 ak.); fıçı yoğurdu ok. (10-12 ak.), Taze dil peyniri ok. (36-40). Taze çayır peyniri ok. (30-34 ak.), Limni tulum peyniri ok. (32-36). Taze kaşkaval peynir ok. (36-40), halis süt ok. (7-9 ak), kaymak ok. (18-20). halis süttten çanak yoğurdu ok. (12 akça), kaymak altı süttten çanak yoğurdu ok. 6 akça. torba yoğurdu ok. 15 akça, ekmek 150 dirhemi (480 gr.) bir para (yani 3 akça). bamya 1000 dane

143) Bak. İstanbul Millet Kitaplığı, Ali Emiri Efendi kitapları, kanunlar kısmı No. 224. Ayrıca bak. Osman Nuri (Ergin), Mecellei Umur-u Belediye, I, 407 vd.

(120-150 ak.), âlâ Hersek badıncanı 1000 dane (180-200 ak.), kara dut ok. (10-13 ak.), yerli hıyar âlâ danesi (1-2 ak.), koruk ok. (5-6), taze findık ok. (6-8), gelincik armudu ok. (18-20 ak.), bardak eriği ok. (10-12 ak.), çavuş üzümü ok. (6-8) âlâ kavun dane (10-12.) karpuz danesi (10-12), taze lop inciri ok. (10-12). sade yağ ok. (80-84 para), âlâ çehre pirinci sade yağ ok. (80-93 para), Amasya üzümü ok. (4-6 ak.), zeytin yağı ok. (48-50 ak.), kuru findık ok. (16-18 ak.), pekmez ok. (10-12), tatlı taşra narı ok. (10-12 ak.), âlâ kaşkaval peyniri (Balkan) ok. (39-42). Mudurnu peyniri ok (45-48), kaşar kaşkaval ok. (42-45 ak.), İzmit tulum peyniri ok. (32-34), Rumeli tulum peyniri ok. (26-28), mum ok. (64-66 alk), don yağı ok. 58 ak. İzmir sabunu ok. (45-47 ak.), Girit sabunu ok. (48-50), döğülmüş buğday ok. (9-10 ak.), terelye zeytini ok. (16-18 ak.), Mısır mercimeği ok. (8-10 ak.), bakla ok. (8-10 ak.), kefe tuzu ok. (3-4 ak.), Eflak tuzu ok. (5-6 ak.), sirke ok. (4-6 ak.), kaba soğan ok. (3-3.5 ak.), kaba nohut ok. (11-12). odun kömürü 100 okkası 75-90 para arasında.”

Bundan sonra türlü pamuklu, yünlü, ipekli kumaşların, havlu ve ayakkabıların fiyatları yazılmış.

1831 tarihli bir narh defterinden bazı eşya fiyatları :

Zeytin yağı ok. (93-96 para), Midilli sabunu ok. (95-100), Edremit sabunu ok. (90-95 para), et ok. 72 para, Şumnu peyniri ok. (100-110 para), kaşar peyniri ok. (126-136), salamura peyniri ok. (96-106 para), Mudurnu epeyniri ok. (120-130), âdi tulum peyniri ok. (80-86 para), Atina ve Rumeli balı ok. (110-120 para), Akdeniz balı ok. (72-80 para), nohut ok. (20-23 para), fasulya ok. (24-28 para), akça mercimek ok. (20-24 para), tahın helvası ok. 92 para, âlâ un ok. (36-40), zeytin ok. (41-48 para), Edirne nişastası ok. (76-84), pekmez ok. (32-36), bulama ok. (42-46 para), arpacık soğanı ok. (9-10 para), âdi soğan ok. (8-9para), sarımsak ok. (26-28), yumurta 100 dane 440-480 para).

1856 tarihli bir narh defterine göre okkası kuruş hesabı ile :

Düz badem şekeri 16 kr. nebat şekeri 14 kr. elvan şekeri 13 kr. şerbetlik şeker 13 kr. türlü reçel 9 kr. acı badem kurabiyesi 18 kr. şekerli kurabiye 8 kr. şekerli baklava 12 kr. İspanya revanisi 8 kr. iç bademli Şam kurabiyesi 10 kr. şekerli baklava 12 kr. şekerli tahın helvası 12 kr. şekerli susam helvası 12 kr. cevizli koz helvası 10 kr. âlâ tereyağı 23 kr. karışık sade yağ 20 kr. âlâ reşid pirinci 6 kr. âlâ Cenova pirinci 5 kr. âlâ Kandiye sabunu 10 kr. Hanya ve Resmo

Bu belgeler Başbakanlık Devlet Arşivi'ndeki 1695 yılına ait elyazması Narh Defterlerinin bir sayfasının sadece iki bölümüdür. Bu bölümlerin alındığı defter kaydında 1107 Ramazan ayı başından 1108 Cemaziyevvel sonuna kadar İstanbul'da esnafın yiyecek maddelerini en çok kaç paraya satacağı tek liste halinde verilmektedir. Bu listede yer alan bazı yiyecek maddesi ve fiyatları şöyledir:

Lâhm-i kuzu (kuzu eti), kıyyesi (Okkası = 1282 gr.) 6 para, Nân-ı has (Has ekmek) 100 dirhemi (320 gr.) 1 çürük akça. Kalkan balığı, kıyyesi 18 akça. Taze bakla, kıyyesi 2-3 akça, Canik elması, kıyyesi 3-4 akça. Leben-i halis, (Süt) kıyyesi 3-4 akça. Kanlıcık (Kanlıca) yoğurdu, çanağı 4-5 akça. Rugan-ı sade, (Yağ) kıyyesi 32-34 akçe. Eğriboz (Ege'de bir ada) sucuğu, kıyyesi 18-20 akça. Isfenah (Ispanak), 300-400 dirhemi 1 akça. Kelle bastırma, kıyyesi 12-14 akçe.

Esnafın hangi malı kaç paraya satacağının kaydedildiği narh defterlerinin bu bölümünde, bütün yiyecek maddelerinin en fazla kaç paraya satılacağı tesbit edilirken, zeytin yağı ve sabun fiyatlarının serbest bırakıldığını yine el yazması belgelerdeki şu cümlelerden anlıyoruz:

“İşbu sene-i mübarekede Edremit ve Midilli ve İzmir ve Kuşadası ve Girit etraflarında asla zeyt olmamağla gur-re-i Muharrem'den berû zeyt yağı ve İzmir sabununu gelmeyüp killet üzre olmağla rugan-ı zeyt ve sabunun narhlarında müsamaha olunmak iktiza etmiştir.”

278 yıl önce zeytin yağı ve sabun sıkıntısı nedeniyle cami ve meşçitlerdeki kandillerde zeytin yağı yerine ayçiçek ya da susam yağı yakıldığı da el yazması belgenin sonundaki şu satırlardan anlaşılmaktadır:

“Hâtta selâtin-i izâm cevâmii şerifesi vesair cevâm-i ve mesacit kanadilinde rugan-ı zeyt yerine şir rugan ikât ederler.”

sabunu 9 kr. Kayseri pastırması 15 kr. Rumeli pastırması 6 kr. Rumeli sucuğu 6,5 kr. Samatyanın döğme baharlı sucuğu 20 kr. yerli Samatyanın kıyma sucuğu 10 kr. âlâ zeytin yağı 12 kr. âlâ zeytin 4 kr. yumurta danesi 14 para. âlâ güllaç 16 kr. en iyi un 5 kr. yerli orta makarna 5 kr. sandık ve sepet ile Cenova ve triyesteden gelen makarna şehriye 10 kr. süt 12 kr. kimyon 12 kr.

Narh, yani eşyanın belli fiatlarla satılmasının kaldırılması 1845 yılındadır. Bu tarihte resmî bir tebliğ yayınlanarak (1291 No.lu Takvim-i Vakayı gazetesinde) narh kaldırılmıştır.

1811 tarihinde bazı işçi gündelikleri :

Ağustos 1811 tarihinde yayınlanan, İstanbul ve çevresindeki resmî ve özel kişilerce yaptırılan yapılarda ve başka bazı işlerde çalışan işçilerin gündelik listesi. Buradaki gündelikler, para hesabıyla yapılmıştır. (3 akça 1 para, 40 para 1 kuruştur) :

Dülger kalfası 110 para, kârhanecisi: 100, üstad silici 90, âlâ dülger: 90, orta dülger 80, bayağı dülger 70, usta marangoz 80, dülger şakirdi (yardımcısı) 45, sıvacı işçi başısı 100, üstad kalemkâr sıvacı 95, bayağı kalemkâr sıvacı, 85, âlâ sadekâr sıvacı 80, bayağı sadekâr sıvacı 70, sıvacı şakirdi 45, ser nakkaşan 100, üstad kalemkâr nakkaş 95, bayağı kalemkâr nakkaş 85, sadekâr nakkaş 70, nakkaş şakirdi 45, üstad camcı 80, camcı şakirdi 45, üstad suyolcu 80, löküncü (lökün denen macunla musluk ve su borularını macunlayan) 55, suyolcu şakirdi 45, bıçkıcı 60, taş kârhanecisi 90, üstad taşçı 80, orta taşçı 70, taşçı şakirdi 45, hamamcı kârhanecisi 85, üstad hamamcı 75, hamamcı şakirdi 45, kurşuncu ustası 80, âlâ oymacı 90, orta oymacı 80, oymacı şakirdi 80, doğramacı, kafesçi, sandıkçı ve kovacı 80, duvarcı kalfası 80, üstad duvarcı 70, orta duvarcı 60, tekne keşan (harç taşıyıcı) 32, lağımçı işçi başı 75, lağımçı ustası 60, kaldırımcı 60 hamal başı 50, hamal-benna (yapı hammalı) 45, ırgad başı 50, ırgad harççı 40, küfeci 35, tekneçi 32, sade tuğla dökücü, kilesi üç paradır, tolos dökücü, kilesi iki paradır, keten kıyıcı-okkası bir paradır.

Bu gündeliklerden bazılarının 1848 yılındaki durumu, (gündelik kuruluş olarak) :

Kalfa yani iş başı 15 kuruş, âlâ dülger 12 kr. çırak dülger 8,, silici başı 14, silici ustası 12, silici çırağı 8, duvarcı kalfası 13 duvarcı ustası 11, çırak duvarcı 7, hamamcı kalfası 13, hamamcı ustası 11, hamamcı çırağı 7, sıvacı başı 13, sıvacı kalemkârı 12, sıvacı sadekârı 11, nakkaş başı 13, nakkaş kalemkârı 11, ırgad başı 10, hammal 7, harççı işçi 7 kr.

ALTINCI BÖLÜM

**OSMANLI ESNAF VE SANATKÂRLAR TEŞEKKÜLLERİNİN
GEDİKLER HALİNE DÖNÜŞÜŞÜ**

OSMANLI ESNAF VE SANATKÂRLAR TEŞEKKÜLLERİNİN GEDİKLER HALİNE DÖNÜŞÜŞÜ

Ahilik, Türk'e özgü millî bir kuruluş olarak ortaya çıkmış, türlü yönlerden önemli görevler ifa ederek, Anadolu'ya gelip yerleşen Türk halkının bu bölgede kök salmasını, sağlamca tutunmasını sağlayacak başka kuruluşların ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur.

Rahmetli Ali Emîrî de ahiler hakkında yazdığı bir makalede "Ahilik, millî bir birlik olup, himmetleri sonunda, Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır" der. Rahmetli Osman Nuri (Ergin) de "Esnaf teşkilatının, memleketin ekonomisi, özellikle müslüman topluluğun yaşantısı bakımından çok önemli bir yeri vardır. Esasen bu kuruluşun ruhunda, millî egemenlik düsturu bütün manasıyla belirir. Kahyalar meclisi, bütün üyeler ve öteki fertlerini kapsayan esnafın, kasabanın öteki bütün esnaf ve sanatkârları ile ilişkilerini temin ederek âdeti bir birlik zinciri ile birbirlerine bağlanıp güçlenmiş (yurt bizim) hak ve gerçeğini daima işlerinin düsturu edinmiş, bütün çalışmalarını bu çember etrafında birleştirmiştir"¹⁴⁴.

Ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkârlar birliklerinin koydukları ana kurallar, daha sonraları bu alanda hazırlanan kanunnamelerin, tüzüklerin temelini teşkil etmiştir. İlk sıralarda ahiler, sadece debbağlık ve deri işçiliği ile uğraşırken, bu sanat kolları sonradan 32 ye varmış, örgütün kurduğu sağlam, meslekî ve ahlakî düzen, birbirlerine bağlılık ve yardım, onların, öteki esnaf ve sanatkârlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide, Osmanlı ülkesindeki bütün Türk sanatkârları, ahi babalarda ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlik ve izin belgeleri ile iş görür, sanat icra eder bir duruma getirmiştir.

Bu durumun, yani ahiler birliği mensuplarına tezgâh başında sanat, zaviyelerde edep öğretmenin müslümanlara özgü olarak sürüp

144) Bak. Bundan önceki notta adı geçen eser, I, 551, 691, 711.

gelmesi XVII. yüzyıla dek uzanmış fakat Osmanlı Devletinin, gayr-i müslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüyüp genişledikçe, sanat ve sanatkârlar çoğalıp dalları arttıkça bu müslüman ve gayr-i müslim ayrımı daha fazla sürdürülememiş, gayr-i müslim teb'anın artmasıyla oranlı olarak muhtelif dindeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluğu doğmuştur.

Bu, din ayrımı gözetilmeden vücut bulan, eski mahiyetinden büyük farkı olmayan yeni organizmaya “gedik” denmiştir.

Öte yandan, ahiliğin kurucuları olan deri işçileri, debbağlık, ayakkabıcılık ve saraçlık gibi mesleklerle bunların öteki dallarında son zamanlara dek sürüp gelmiş, başlarında ahi babalarını ve meslekin bütün töre ve törenlerini muhafaza etmişlerdir.

Gedik ne demektir?:

Gedik kelimesi türkçedir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir.

Resmî terim olarak gedik kelimesine ülkemizde 1727 yılından itibaren raslanır; ama gediğin tekelci karakteri çok daha önce mevcuttu. Bu tarz esnaflık ve sanatkârlık 1860 yılına dek sürmüştür. O zamanlar bir sanat ve ticaretle kaç kişi uğraşır ve içinde çalışılan dükkân, mağaza, atelye vb. ne kadar yer varsa, bir zorunluk ortaya çıkmadıkça mevcuttan çok veya eksik olmaması tekelci kuralı, gerek esnafça ve gerek hükümetçe korunduğundan bir kişi çiraklıktan ve kalfalıktan yetişip de münhal olan veya gerçek gereklilik üzerine yeniden açılan bir ustalık makamına geçmedikçe yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açarak, sanat veya ticaret yapamazdı; ancak ellerinde imtiyaz fermanları olan kişiler sanat ve ticaret yapabiliirdi. Bu fermanlar, esnafın sayılarının artırılıp eksiltilmemesi ve mülk sahiplerinin eski kiralarını artırmaması ve gediği olmıyanların sanat ve ticaret yapamaması ve münhal olan gedikler esnafının çirak ve kalfalarına verilmesi, dışarıdan esnaflığa kimse kabul edilmeyip çirak ve kalfalıktan yetiştirilmesi hükümlerini kapsarlar.

Tekel usulünün başlangıcı olan 1727 yılında esnafın sayısı, “ustalık” adıyla sınırlandırılmış ise de sonraları “gedik” adını almış ve gedik teriminden “sanat âletleri” kastolunmuştur; çünkü esnaftan biri sanatını bıraktığında kendi elinde tuttuğu ustalık hakkını, esnaf

içinden yetişmiş bir kalfaya verdiğinde sanatına ait âlet ve edevatını da satmış veya esnaftan ölenlerin yerine getirilen ustanın, ölünün vârisleri tarafına bir miktar para aliverilerek sanat âletleri devir ve teslim edilmiştir ki böyle, ustalık hakkıyla birlikte alınıp satılan veya devir ve teslim edilen sanat âletlerine esnaf arasında “gedik” denilmiş ve git gide gedik adı altında ustalık hakkıyla sanat âletleri birleştirilerek esnaftan birisi sanat âletlerini vermeyip bir başkasına yalnız ustalık hakkını terk ettiği veyahut ölen esnafın sanat âletleri olmadığı halde yalnız ustalık hakkını bir başkasına verdiği veyahut bir sanat ve ticarete revaç görülmesi üzerine o sanat ve ticaretin genişletilmesi amacı ile dışardan bazı kişilerin dahi sanat ve ticaret icra etmelerine müsaade edildiği vakit bunlar hep gedik sahibi olmak üzere esnaf defterine kayd edilirlerdi¹⁴⁵. Bu açıklamayı özetliyecek olursak gedik, sanat ve ticaret icra edebilme yetkisidir.

Gediğin niteliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için buraya bir kaç gedik beratı derc ediyorum: (sadeleştirerek).

1- *Enfiyeci gediğine ait bir berat :*

“Nefs-i İstanbul, Eyup, Galata ve Üsküdar’da bulunan enfiyeci¹⁴⁶ dükkânları gediği 94 dane olup bundan böyle çoğaltılıp azaltılmaması, dükkân kiralılarının artırılmaması ve bütün bu gedikler ashabının düzenli çalışmaları için, birbirlerine kefil olarak, içlerinde ölenlerin gedikleri, gelenek gereğince çocuklarına geçeceğinden “enfiye mukataası sandığı”na borcu çıkarsa çocuklarından, çocukları borcu ödeyemeyecek derecede yoksul olanın, gediği esnafı eliyle isteyene satılarak elde edilen para borcuna yetmediği takdirde üstü, kefalet gereğince enfiyeci esnafı taraflarından tamamlanarak tamamen ödenmesi ve borçlu olarak çocuksuz ölenlerin de üzerlerinde bulunan gedikleri, esnafı eliyle satılıp elde edilecek paradan borcu ödendikten sonra artan paranın adı geçen hazineye teslimi, satış bedeli borcuna yetmezse, gene esnafı tarafından ödenmesi, bu esnaf-lardan biri, gizli veya açık mîrî (devlet) enfiyesinden başka başka yerlerden enfiya alıp, satmaya cesaret ettiği anlaşılırsa kendisinin ve usta başısının üzerlerinde bulunan gedikler mansure (maliye) hazine tarafından zapt ile kendilerinin uslandırılarak ve başkalarına

145) Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325, İstanbul, sahife 15-21.

146) Enfiye kelimesi, arapça burun demek olan “enf” kelimesinden gelir. Biz Türkler, hapşırıp ferahlamak ve tütün içmek gibi keyiflenmek için, dövülüp buruna çekilen tütüne “enfiye” deriz. Arapçada bu maddenin adı enfiye değil, türkçeden alınma “bur-noti” yani (burun otu) dur.

ibret olmak üzere kürek cezasına çarptırılması ve elinde enfiyeci gediği senedi olmadan bir dükkanda enfiye satmaya kim girişirse o dükkanın gediği derhal, adı geçen hazinece alınıp isteyene satılarak parasının hazineye teslim edilmesi ve adı geçen gedikler bir yerden başka bir yere taşınmayıp sınırlarında, eskiden olduğu gibi bırakılmaları, maliye hazinesi eski muhasebe defterinde yazılı eski ferman gereğidir”¹⁴⁷.

2- *Bürüncük dokuyucularına ait gedik beratı :*

“İstanbul’da bürüncük dokuyan çulha esnafı eskiden beri 91 kişi ve sanatlarının yapımı, her birinin sahibi bulunduğu ikişerden 182 dane tezgâhla sınırlanıp, içlerine başkaları girerek bu sayıyı aşmamaları ve adı geçen esnaftan biri öldüğünde boşalan tezgâhı çocuklarına, çocukları yoksa bu işte hünerli eski kalfasına verilmesi hakkında H. 1200/1785 yılında (birinci Abdülhamit devri) adı geçen esnaflara berat verilmiştir.”

3- *Peştemalcı gediğine ait berat :*

“İstanbul’da Kızıtaşı yakınındaki üç handa bulunan peştemalcı ve havlu ve silecek ve mahrama (doğrusu: mikrama olup perde, yatak ve yorgan çarşafı ve mendil demektir) ve ham alaca ve satranç ve beyaz üstüne uzun alaca ve bohça ve bu tür şeyleri dokumak, başka yerde yapılmamak ve sanata hevesli olan gelip bir ustaya şakird ve kalfa olup sonra sanatta maharet kazanınca ustalarca tezgâh açmasına izin verilmek için ferman...”

4- *Şekerlemeci gediği :*

“Der-i Saadet ve Üsküdar¹⁴⁸ ve öteki yerlerde yeniden punççu ve şekerlemeci dükkânı açılmayıp ancak Galata ve Beyoğlu ile Boğaz içinin Rumeli yakasında münasip yerlerde bulunması ve bu esnaf gediklerinden birinin başka yere nakli gerektiğinde, bu nakilde bir sakınca bulunmadığı anlaşıldıktan sonra nakline izin verilmesi ve mevcut punççu dükkânlarında şekerleme ve punç ve benzerlerinden başka, rakı ve şarap gibi içki satılmaması ve gedik sahipleri mülk kiralalarını artırmak veyahut zarar vermek amacıyla başkalarını dahil

147) Bak. Osman Nuri (Ergin), Mecellei Umur-u Belediye, I, 656 vd.

148) İstanbul adı eskiden, sadece sur ortasında bulunan üçgen biçimindeki kısma yani Sarayburnu ile Edirnekapi, sebze hali ile Aksaray arasındaki kısma denirdi. İstanbul yerine bazan “Der-i Saadet” yani saadet kapısı terimi de kullanılır. Üsküdar, Galata ve Eyup, ayrı ayrı şehir olarak sayılır ve “Bilad-ı selase” yani üç belde diye anılırdı, çünkü bu semtlerin arası boş, bunlar ayrı ayrı şehirler gibi idiler.

etmek gibi mülk sahipleri taraflarından gedikler sahiplerine kat'iyen müdahale edilmemesi ve bu gediklerden birinden el çekilmesi (vaz geçilmesi) durumunda usta başları eliyle esnaftan münasip birine satılıp yabancı bir kişiye, özellikle yabancı uyruklu olana hiç bir şekilde satılmayıp ancak Osmanlı uyrukusuna mahsus olması ve gizlice satılacak olursa, soruşturulduktan sonra vaz geçene itibar olunmayıp yine ilk sahibine geri verilmesi hakkında ferman"¹⁴⁹.

Gedik türleri ve gedik nizamı:

Gedikler, "müstakar" (sürekli ve yeri sabit) ve "havai" olmak üzere iki türlüdür. Havai gedikler, kişiye özgü olup sahibi, istediği yerde sanatını ve ticaretini yapabilir.

Müstakar gedikler ise dükkân, mağaza, atelye vb. gibi yerlere mahsus olduğundan, sahibi başka bir yerde sanat ve ticaret yapamaz. Başka bir yere göçecek olursa gediğini de resmen nakil ve senedini değiştirmek zorundadır. Bu durumda değiştirmede veya yeniden gedik senedi verilmesinde olduğu gibi resmî araştırma ve soruşturma yapılır. Gedikler, toplumun ihtiyaçları, nakil ve değiştirmeler yüzünden çoğaltılıp azaltılabilir.

Artırılmaya örnek olarak, enfiyeciler gediği gösterilebilir. İstanbul ve bilad-ı selasede (Üsküdü, Eyup ve Galata) 47 enfiyeci gediği varken ve bunların hepsinin sahibi gayr-i müslimler iken, ihtiyaç artınca buna 47 gedik daha ilâve edilerek enfiyeci gediği sayısı 94 e çıkarılmış ve bu yeni gediklerden müslümanlara da verilmiştir.

Azaltılmaya örnek: Der-i Saadet'teki işkembeci esnafının alışverişine bir aralık kesat gelmiş, Yedikule, Kışla Meydanı, Samatya, Süleymaniye, Kadırga, Aksaray ve Macuncu'daki işkembeci dükkânlarında işkembecilik edenler sanatlarını terk ve gediklerini, ait oldukları "Haremeyn Hazinesi"ne geri vermişlerdi.

Bir sanat gediğinin başka sanata tahsisine örnek: İstanbul'da büyük çarşıda Kalpakçılar Başı'ndaki dükkânlarda çadircı ve mutaf esnafı çalışmakta iken sonraları bunlar gediklerini, çuhacı, tuhafiyeci ve manifaturacılara ferağ ederek kendileri çarşının sönük yerlerine taşındıklarından, yerlerine gelenlerin aldıkları çadircı ve mutaf gedikleri, ferağ ve intikal gibi bir tasarruf işlemi vukubulduğu sırada kendi sanatlarına çevrilmiş bu tahvilden dolayı caddede bulunan

149) Bak. Osman Nuri (Ergin), Mecellei Umur-u Belediye, I, 657 vd.

bütün kemerden 4000 ve yarım kemerden 2000 ve sokak içlerinde olan bütün kemerlerden 2000, yarım kemerlerden 1000 kuruş ruhsatiye alınmıştır.

Gediklerin ve sanat ve ticaret tekelciliğinin kaldırılması:

Tanzimatın ilanından ve onun sonucu olarak yabancı devletlerle ticaret anlaşmaları yapılmışa başlandıktan sonra öteden beri sürüp gelen tekelcilik kuralının sanat ve ticaretin gelişmesinde zararlı olduğu çoktan anlaşılmış, ticaret ve sanayiın gelişmesi gerektiğinden ve istendiğinden, artık gedik ve tekelcilik kuralının sürdürülmesinde hükümetçe bir gerek ve ilgi duyulmamıştır.

Bununla birlikte esnafı arasında tekel usulü, bir süre daha yürürlükte kalmış bu da, ticaret ve sanayide tekelciliğın korunmasından çok, esnafça gedik senetlerine dayanarak tasarruf etmeye başladıkları emlakın ellerinden gideceğı korkusundan ileri gelmişse de geçerli belgelere dayanan gediklerin emlak üzerindeki değerinin korunmasıyla birlikte bundan sonra gerek maliye ve evkaf hazineleri ve darphaneî âmire ve zecriye ve mekteb-i tibbiyeden ve gerek müstesna vakıflar mütevellileri taraflarından yeniden gedik senedi verilmemesi ve havai gediklerden boşalanlarının satılmaması hakkında 2 Zilkâde 1276 (22 Mayıs 1860) günü Padişahın emri çıkmış (iradei seniye) ve bu emir hükmü, mülkiyet üzere elde bulundurulanan gedikler hakkında kaleme alınan 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861) günlü tüzükle yürürlüğe konduğundan, bugünden sonra sanat ve ticarete tekel usulü bırakılmış ve kaldırılmıştır.

Böylece sanat ve ticarete tekelciliğın kaldırılması üzerine havai gedikler kişiye özgü olduğundan hükümsüz kaldığı ve başka yere nakledilmek üzere 1861 den önce eski yerinden kurtulduğı halde başka yere taşınamıyan ve “müstahlıs”¹⁵⁰ denen gedikler de açıkta bırakıldığı gibi tabla gedikleri değerini yitirmiş ve darphane sûret tezkeresi ile tasarruf olunan sarraf gedikleri kaldırılmış ve kethuda senetleri ile tasarruf olunan gediklerin ise hiç hükmü kalmamış ise de tabla gediğı olduğu halde istikrar kazanmış ve kethuda temessükleri ile tasarruf olduğı halde değeri korunmuş bir takım gedikler kalmıştır.

---

150) Yeri yanmış olan gediğe de şer’iyye mahkemelerinde “Müstahlıs” denir. Gerçekte bu gedikler “müstakar” gediklerdir. Ancak bu terimin kullanılmasından maksat gediğın müstakar olduğı yerin, arsa halinde bulunduğunu imadır.

Sürekli (istikrar) kazanan gedikler:

Tabla gedikleri sahiplerinin yetkileri yalnız, belirtilen bir yere tabla koyarak alım satım yapmaktan ibaret iken bunlardan Yeni Cami Avlusu ortasındaki sabuncu tablası gediklerinin sahipleri zamanla tabla yerine, peyke koymuş ve üzerine bir de çadır kurmuş ve biraz sonra üstüne salaştan bir şey uydurmuş, böylece sergileri yavaş yavaş mahv ve sabitleştirerek ve sonunda dükkân haline getirerek gediklerini, daha tekelin kaldırılmasından önce oralarda sabitleştirmiş olmaları ile bu gedikler, ticarete tekelliliğin kaldırılmasından sonra da eskisi gibi sürdürülmüştür.

Hatta adı geçen avluda yerleşen bir sürü esnaf ile kebaççıların kaldırılmasına girişildiği sırada adı geçen sabuncu tablalarının dahi kaldırılması yönüne gidilmiş ise de eskisi gibi alım ve satımlarına izin verilmesi hususu bu tabla gedikleri sahipleri tarafından arzuhalle rica edilince, Yeni Cami Avlusunda senetle tasarruf olunan salaşlardan orta kısma denk gelenlerin kenarlarında boş bulunan yerlere nakledilerek düzenlenmesi Padişah tarafından emredilmiş ve bu tabla gediklerini ellerinde tutanlardan ölen oldukça gedikleri evlatlarına âdiyen intikal etmesi ve işten ayrılmak isteyenlerinki de bir müslüman istekliye ferağ edilmesi ve çocuksuz ölenlerden kalan dükkânlar kimseye icar olunmayıp vakıf eli ile icara verilmesi, içindekilerin git gide dükkânları üstüne oda ve altlarına bodrum yapmalarını, gizli veya açık bodrum kazanlar, oda yapanlar olursa yıktırılması, doldurulması ve dükkânlarda gece kalınmayıp, başkalarının da bırakılmaması hususları da Padişah tarafından emredilmiştir.

İtibarı muhafaza edilmiş düzenli gedikler:

Bir de, kethuda temessükü (senedi) ile tasarruf olunduğu halde itibarı muhafaza edilen gedikler vardı. Onlar da: Der-i Saadet'te (İstanbul) Fatih civarında Saraçhane içinde 290 dane dükkân gediğinin altısı şer'î huccetle, 150 si vakıf senedi ile tasarruf olunduğu halde 134 danesi kethuda temessükleri ile tasarruf edildiği, sanat ve ticarete tekelliliğin kaldırılmasından sonra anlaşılmış olduğundan bu 134 gediğin kaldırılması yönüne gidilmişse de bu gedikler için resmî senetler verilmesi sahiplerince arzuhal ve istida edilince, bu gediklerin işlemi öteden beri esnafça sağlam bir kuralla yürütülmüş olduğundan, işlemleri, güvenilir bir durumda görülmesi üzerine başkalarına örnek olmamak üzere Fatih Sultan Mehmet Han vakfı adına olarak 1285

(1868) yılında bu gedikler için sahiplerine Padişah emriyle senetler verilerek “itibarı muhafaza edilmiş düzgün gedikler”den sayılmışlardır.

Bir de büyük çarşıda bir sürü tülbentçi gedikleri, kuruluşundan beri resmî senede bağlanmayıp sadece kethuda temessükleri ile tasarruf oldukları, alım, satım ve öteki işlemleri kethuda eliyle yapıldığı halde tekel kaldırıldığı sırada bunlara dokunulmamış olduğu gibi ve alım satım işlemi gene kethuda eliyle yapılmış ve senetlerini kethuda vermiştir.

Gedik üstüne gedik konması:

Eskiden İstanbul’da Yeni Kapıda büyük bir boyacı atelyesi olup içinde 130 dan çok boyacı ustasının çalıştığı, bu atelye Sultan Mustafa vakfından olduğundan, içinde çalışan ustaların her biri birer gedik sayılarak ellerine, adı geçen vakıfça birer gedik senedi verildiği halde sonradan birer gedik senedi de Sultan üçüncü Selim (1789-1807) vakfınca verilmiş fakat bu ustalar, Sultan Mustafa vakfı atelyesinden çıkarak İstanbul’un başka başka yerlerinde onaltı kadar boyacı dükkânı açıp bunlara beşer, sekizer, onar, on beşer kişi bölünüp, önce ustalık hakkını, sonraları buldukları dükkândaki tasarruf haklarını sattıkları zaman her birinin elinde bulunan ikişer gedikten, Sultan Selim vakfından olanın senedini saklıyarak sadece Sultan Mustafa vakfından alınanını göstermekle satış, ferağ ve intikal işlemi tabii hep bu senet üzerine cereyan etmiş, fakat Sultan Selim vakfından bir kaç gedik, Sultan Mustafa vakfından olan gedikle birlikte satıldığı gibi bunlardan yalnız bir gediğin alım satım işlemi ancak Sultan Selim vakfından olan gedik senedine dayanılarak yapılmış ve bunda, alınıp satılan şeyin intifa ve tasarruf hakları olmasına ve satanlar o haklardan el çekmiş bulunmasına göre gösterilmeyen öteki senetler tabiiyle hükümsüz kalmıştır¹⁵¹.

Bir de esnaflar arasında “tebeşir gediği” denenler vardır. Bunlardan “saka gedikleri” (sucular), gediklerin kaldırılmasından çok sonralara dek sürmüş ve halk, sakalardan çok bıkmış, usanmıştır.

151) Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325, İstanbul, sahife 31-41.

YEDİNCİ BÖLÜM
ESNÁFIN GELENEK, TÖRE VE TÖRENLERİ

ESNAFIN GELENEK, TÖRE VE TÖRENLERİ

Bütün eski ve orta çağ topluluklarında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da halk, 1- kılıç sahipleri, 2- kalem sahipleri, 3- toprak işçileri ve hayvancılar, 4- sanat ve ticaretle uğraşanlar olmak üzere dört büyük gurupta toplanmıştı. Bunların birçok alt ve yan kolları da vardı.

Osmanlı İmparatorluğunda bu sınıfların birbirinden farkı, yalnız işleri dolayısıyla değil, davranışları, geyinişleri ve tabii oldukları tüzük ve kurullarla, gelenek, töre ve törenleri de ayrı ayrı idi.

Her meslek ve sanat erbabının özel tüzükleri, kanunnamelerde ve eserlerde esnaf ve sanatkârlara dair tasvirler varsa da bunlar hakkında en geniş bilgiyi, ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi vermektedir.

Evliya Çelebi, bazan birbirini tutmayan, çelişkili bilgiler de veriyorsa da gördüğü, duyduğu şeylerin hepsini kitabına geçirmesi onun değerini artırıyor. O, eserine, sanat kuruluşlarının meslek dışı terbiye ve eğitim yöntemlerinden bir örnek vermek için bir "fütüvvetname" bile kaydetmiştir¹⁵².

Evliya Çelebi 1638 yılında dördüncü Murat (1623-1640) devrinde Sadrazam Bayram Paşa tarafından yaptırılan nüfus sayımı ve emlak defterini seyahatnamesine alan ve Sultan Murad'ın önünde, Alay Köşkü yanından geçmek suretiyle üç gün süren geçit resminde gözüyle gördüklerini de katmak suretiyle değerli bilgiler vermektedir.

Evliya'nın dediğine göre, Bayram Paşa'nın yaptırdığı nüfus sayımında İstanbul'da 57 bölüme ayrılmış 1100 sınıf ahali bulunmakta imiş. O, bu sınıfların adlarını, bağlı oldukları meslek ve sanatı birer birer kitabına geçirmiş. Onun, bu geçit resmi üzerine verdiği bil-

---

152) Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1314. İstanbul, I, 487-509. Ahiler hakkında ilk geniş tafsilat, Faslı seyyah İbn-i Batuta tarafından verilmiştir ama İbn-i Batuta "fütüvvetname" vermiyor.

gilerden, hangi sanat ve meslek erbabının hangisi ile ilgisi bulunduğu, bunların pirlirinin kim olduğu, şekil ve kıyafetleri, mehter haneleri, bayrakları ve aralarındaki rakabetler, kavgalar, Padişahın önünden geçerken ne gibi hüner, marifet veya sanat eseri gösterdikleri, ne gibi bir tavır ve durumda ve neler söyliyerek geçtiklerini anlatmakta, bunlardan yüz sınıfın bayrakları bulunduğunu bildirmektedir. Evliyanın bu uzun tavsiflerinden, o zaman için kimlere esnaf ve sanatkâr dendiğini de anlıyoruz¹⁵³.

Eserlerin çoğunda, yalnız İstanbul esnaf ve sanatkârlarına ait bilgi mevcuttur, taşradakilere ait bilgiler hemen hemen yok gibidir. Ama bu İstanbul sanatkârlarına ait bilgiler bize, taşradaki sanat örgütleri ve düzenleri hakkında da sağlam bir kanaat verir; çünkü esnaf teşkilatı, sağlam kurallar ve temeller üzerine ahilerce Kırşehir’de ve çevresinde kurulmuş olup deri işçiliği halinde bütün memlekete oradan yayılmış ve zamanla, öteki sanatları da içine almıştır. Anadolu’nun bütün şehirlerinde aynı kurallar ve temel ilkelere göre kurulmuş, İstanbul ele geçirilince oraya da yayılmıştır.

İstanbul, üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olduğundan nüfusu hızla çoğalmış, bu çoğalma ile oranlı olarak kalabalık bir esnaf ve sanatkârlar da burada toplanmıştır. İstanbul’daki sanat kuruluşları ile taşradakiler o kadar çok birbirlerine benzerlerki taşra bedestan ve arastaları, İstanbul’dakilerin küçük bir modelidirler ve aynı adlarla anılırlar.

Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde “bedestan”a, “arasta”ya “uzun çarşı”ya raslanır. Bu imparatorluğun, Bursa’dan sonra uzun yıllar ikinci başkenti olmuş bulunan Edirne’de de uzun çarşı terimi kullanılmaktadır.

Maalesef elimizde, esnaf örgütünün eski devirlerine ait gelenek töre ve törenlerini içine alan bir eser mevcut değildir. Ancak, XX. yüzyılın başlarında, Serezli Esad Bey, Osman Nuri Ergin’in ricası üzerine, Mecellei Umur-u Belediye adlı eseri için, doğduğu bu şehir esnafının bütün faaliyetlerini tasvir eden bir inceleme hazırlamıştır.

Esat Bey aslen Serez’li olup, Rumelinin, özellikle memleketi Serez’in tarihi, coğrafi ve ekonomik hayatı üzerinde önemli incelemeler yapmış, Serez millî eğitim komisyonunda yıllarca çalışarak bir

---

153) Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Evliya Çelebi Mehmet Zilli İbn-i Derviş, 1314, İstanbul, cilt I, sahife 511-674.

çok okulların açılmasında, eskilerinin düzeltilmesinde büyük emek harcamış, Balkan Savaşından sonra İstanbul'a göç etmiştir.

Yunanlıların bugün "Serrai" dedikleri Serez, Batı Trakya'da, Yunan sınırları içinde ve Selanik şehrinin kuzeyinde, 40.000 nüfuslu bir şehirdir.

Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn yerlerindeki esnaf kuruluşları birbirinin aynı olduğundan Serez esnafı hakkında Esat Beyin verdiği bilgiler, öteki şehir ve kasabalardakiler için de doğrudur. Öte yandan, bu şehir için verilen bilgiler 1834 ve sonrası yıllarına ait yani, ahi teşkilatının gedikler haline dönüşmesi devrini yansıtır ama, bu hususta da büyük değişiklik yoktur. Ahi töre, kural ve gelenekleri damgasını sanat dernekleri üzerine öyle kuvvetle vurmuştur ki, burada da göreceğimiz gibi, bunların çoğu, gedik ve benzeri tekelci sanat kuruluşlarının kaldırılmasından sonra bile devam etmiştir. Bu itibarla Serez hakkındaki tasvir ve anlatılar bize, ülkedeki bütün esnaf ve sanatkârlar faaliyetleri ve yaşantıları hakkında da bilgi ve fikir verir.

Rahmetli Osman Ergin, "Mecellei umur-u belediye" adlı eserinde (1, 539 vd.) Muallim Cevdet'in "Büyük Mecmua" da çıkan sürekli yazılarından, M. Fuat Köprülü'nün ve Ali Emiri'nin incelemelerinden ve "fütüvvetname" lerden faydalanarak ahi kuruluş ve örgütleri hakkında kısa bir özet veriyor. Bu özet, konunun bu yönü üzerinde en derli toplu bilgileri kapsadığından, sadeleştirerek buraya almayı uygun bulduk:

"Ahiler, eğitim ve öğretim kurumlarının yeterliliği karşısında yalnız birlik ve yürütme kurumlarını kurmaya çalışmışlar, bunun için olanca çabalarını sanatlarda çalışanları ahi zaviyelerine bağlamaya, tüzüklerinde yazılı olan birkaç sanat kolu dışındaki bütün sanatkâr gençleri elde etmeye çalışmışlardır.

Çıraklar, zaten bağlı oldukları sanatlar içinde pratik bilgi kazanmış olduklarından, zaviyelerde onlara sanat ve teknik adına birşey gösterilmez, yalnız ahlak ve toplantı yöntemleri öğretilirdi.

Ahi zaviyelerinde amele ve çıraqlardan başka (öğretmenler), (müderrisler), (kadılar), (hatipler), (vaizler) ve emîrler, sözün kısası kibarlar yani büyükler ve fazıllar yani erdemli kişiler de bulunurdu.

Ahiliğe girme koşulunu en iyi ahlak teşkil ettiği için ahiliğe girerler temiz, başkalarının iyiliğini isteyen kişiler, bunları yönetenler ise ayrıca zengin kişilerdi.

İbn-i Batuta'nın verdiği bilgilere göre ahilerin, zaviyeleri, vakıf hanları, tarlaları, hamamları, imaretleri, dükkânları ve camileri vardı.

Ahi zaviyeleri bir merkezde toplanmamıştır. Başka başka illerde, kasabalarda ve köylerde bulunurdu. Bu zaviyeleri ahi başkanları yaptırır, gücüne göre halı, kilim, keçe vb. yaygılarla döşer, kandiller asardı.

(Kara yollarının gelişip taşıma araçlarının artmasına yani 20-25 yıl öncelere dek) Anadolu kasaba ve köylerinin pek çoğunda bu konuk odaları vardı ki bunlar, herhalde ahilerin yerleştiği bir geleneğin sürdürülmesi idi.

Ahi zaviyelerinin üyeleri, gündüz işlerinde sanatlarında çalışıp para kazanır, kazançlarının bir parçasını ikindiden sonra başkana tirirlerdi. Bu paralarla meyve, yemek ve zaviyelerin başka tüketim gereçleri satın alınırdı.

Ahi zaviyelerine bir konuk geldiğinde ahiler toplanır, birlikte yemek yerler ve oynarlardı. Zaviye başkanı, yönetim başına seçimle gelirdi. Başkanın buyruklarına kesin olarak uyulurdu.

Başkanlar, devlet otoritesinin bulunmadığı yerlerde yönetimi ele alırlardı. Bu nedenle, buyrukları ve yasakları ve ata binişleri hükümdarlarınkine benzerdi.

Ahi zaviyelerinin üyelerinin türlü görevleri vardı. İmam, müderis, hatip, vaiz, silah kullanmayı, yazı yazmayı öğreten kişiler, şairler ve millî oyun oynayanlar vardı.

Ahi zaviyelerinin üyeleri dokuz sınıf idiler:

1- Yiğitler. Bunlar en alt sınıf idiler.

2- Ahiler. Bunlar altı bölük idiler: İlk üç bölüğe (ashab-ı tarıyk) yani yola girmiş kişiler; 4. 5. ve 6. bölüklere de nakipler denirdi.

7- Halifeler. Bunlar sahib-i seccade değillerdi. Yani bağımsız eylemlerde bulunamazlardı.

8- Şeyhler. Bunlar, kendilerinden önceki yedi bölüğün başkanıydılar.

9- Şeyh ül-meşayihler. Bunlar, şeyhlerin de başkanıydılar.

Yiğitlerin zaviyede düzenli bir kontrol altında bulundurulmaları ve güvenilir kişiler yönetiminde eğitilmeleri gerekirdi. Fütüvvetname-

lerde görüldüğü üzere her çırak yiğitin iki (yol kardeşi) bir (yol atası) bir (üstadı) yani sanat öğretmeni, bir de (pir)i vardı.

Ahilerin kılıkları da incelenmeye değer. Ahi örgütü ve üyelerinin yaşama anlayışı, tasavvufçuların anlayışından çok değişik idi. Tasavvuf ehli dünya dışında yaşamak istedikleri halde ahiler toplum içinde ve hayatın akışına uyarak yaşarlardı. Bu tür anlayış, doğal olarak ahi giysilerinde de kendini göstermiştir. Örneğin, kendini tasavvufa verenlerin hırka giymelerine karşılık ahiler şalvar giyerler, şed yani kuşak kuşanırlardı.

Ahi gençlerinin üzerlerinde şalvardan başka abadan bir giysi, ayaklarında da mest vardı. Bunlar, bellerine kemer bağlar bu kemere de bir metreden artık uzunlukta bir bıçak asarlardı. Başlıklarının tepesinde yetmiş santim boyunda ve iki parmak eninde bir “taylasan” vardı. Bunlar zaviyelerde toplandıkları zaman başlıklarını çıkarıp önlere koyarlardı; o zaman başlarında yalnız bir terlik yani takke kalırdı.

Fütüvvetnamelerin bir maddesinde: ahiler ipek giysi giymeyeler diye yazılıdır. Onların giydikleri donlar kısa ve çok temizdi. Ahilerin sarığı yedi veya dokuz arşın idi(5-6 metre). Ahiler altın yüzük de takmazlardı. Onların silahla eğitilen üyeleri o zamanın biçimine uygun giysiler giyerlerdi.

Ahilerde sarı ve kırmızı renk beğenilmlezdi. Fütüvvetnamelerde: hiç bir peygamber kızıl ve sarı giymedi, bunlar Fir'avn lâin donudur denilmektedir. Gök, ak, kara ve yeşil renkler ahiler katında beğenilen renklerdi. Yeşil renk, ahilerden müderris, kadı ve hükümdar sınıflarına özgü idi. Ak renk, ahilerin kalem erbabına, hafızlarına özgü idi. Kara renk, daha ahilik mertebesine yetişmemiş bulunanlara yani, yiğitlere özgü idi.

Ahilerde her tür sanat sınıfının bir davulu, bir sancağı ve bir borusu vardı. Bunlar, giysileri, görünüşleri ve silahlarının güzelliği ile yarış ederlerdi.

Ahi terbiyesi alabilmek için, o kişinin doğru ve yetenekli olduğuna dair bir üstadın, çırağı için tanıklık etmesi gerekli idi.

Yanında yetiştiği üstadı belli olmıyanlar zaviyelere giremediği gibi üstadı öğrettiği sanatı helal etmez ve çırağı takdim ederek ondan memnun olduğunu göstermezse böyleleri zaviyelere giremez ve kardeş olamazlardı.

Bu koşulları üzerinde bulunduran çıraklar zaten sanat terbiyesini üstaddan almış olarak geldiklerinden ocak, bu gençlerin yalnız hissî, edebî ve sosyal yöndeki eğitimleri ile uğraşırlardı.

Ocakta gençlere bu terbiyeyi veren kişilere “muallim ahi” ve “emîr” denirdi.

Fütüvvetnamelerde, esnaf çıraklarına sanattan başka bilime ve inanca dair neler öğretildiği yazılı değil. Bununla birlikte Çobanoğlu fütüvvetnamesine göre ahi zaviyelerinde türkçe fütüvvetname, Kur'an, yemek pişirme, oyun oynama, çalgı çalma, şarkı söyleme, tarih, önemli kişilerin hayat öyküleri, tasavvuf, türkçe, arapça, farsça ve edebiyat öğretilirdi. Bu açıklamaya göre ahi zaviyeleri bir tür okul idi.

Ahi zaviyetlerine kabul olunanlar ahi terbiyesini, okuyarak, dinliyerek, kardeşlerle, öğretmen ahiler ve pirlere birlikte yaşayarak alıyorlardı.

Silah bilgisini ve sporu elde etmek için şu üç koşul gerekli idi:

1- Ahi görmek, 2- şeyh görmek, 3- genci yani bir kişiyi eğitmiş ve yetiştirmiş olmak.

Demek ki talim ve terbiye yeteneğini haiz olmıyanlar silahlı bölüğe alınmazlardı.

Gençlerin ahi zaviyesine alınmaları için bazı töre ve törenler vardı. Bu konuda ahi fütüvvetnamelerinde şöyle deniyor:

Ahiler içinde simge budur ki, nakib bir eline tuz alıp gelip toplumun ortasında duran suya sala. Bunun üzerine nakibler kapıyı açarlar geçmiş erkân erlerini birer birer anıp dua ederler ve salavat getirirler. En sonunda zaviyeye alınacak yiğiti gösterirler. Bundan sonra bir sürü törenle topluluklarına almış olurlardı.

Öğretmen ahi, pirlere, yoldaşlar ve yol atası gözetiminde duygularını arındırmaya çalışan gençleri, zaviyelerde yaşayan inançlara, kurallara alıştırmakla görevli idiler.

Öğretmen ahi, eğitmesi için yanına verilen gence, namaz oruç gibi islâm koşullarını öğrettiği gibi, ahi tüzüklerinin kapsadığı insanlık yöntemlerini de pratik olarak belletirdi. Özellikle cumartesi akşamları fütüvvetname okunur ve gençlere öğretilirdi.

Zaviyelerde talim ve terbiye yalnız kitapla olmazdı. Bu zaviyeler, aklî bilimleri medreselere ve okullara bırakıp sadece insan olma ülkü-

sünü aşlamaya yarıyan araçları kullanmakla yetiniyorlardı. İnsanlık ülküsünde, yardım ve şefkat duygularında ve yedirip içirmede ne denli ileri gittikleri de tarafsız bir tanık olan İbn-i Batuta'nın sözlerinden anlaşılmaktadır.

Öte yandan, medreselerde ahlak gözetmenleri az olduğu halde zaviyelerde bir çok gözetmenler (nezaretçiler) vardı. Zaviyede öğretmen ve pirlar önünde şarkılar ve ilâhiler okunur, oyunlar oynanırdı. Oysa ki medreseler yaşantısında türkü hem özel belki de edep dışı bir şey sayılırdı.

Medrese yaşantısında belli dersler zamanları dışında öğrenci ile hoca arasında eğlenceli ilişkiler ve genel konuşmalar ve bir konu üzerinde tartışmalar pek az iken zaviyelerde tersine, iç açıcı eğlenceler, konuşmalar yapılırdı.

Gençlerin, öğretmenler, pirlar, üstadlar, nakibler, şeyhler önünde yaptıkları bu tür toplantılar ruha kuru medrese derslerinin veremediği ahlakî parlaklığı veriyordu.

Kendilerini böyle bir programla gençlerin eğitime veren pirlar onları sanatkâr olarak, insan olarak olgunlaştırırlardı. Onlar, Anadolu'nun binlerce sanatkârını şah-ı merdan kapısına bağıyorlardı.

Bu ahi zaviyelerinin olumlu etkileri ile binlerce cahil esnaf, yaşları hayli ilerlemiş olduğu halde okuyup yazma öğrendikten başka eser yazacak duruma bile geliyorlardı. Evliya Çelebi, bunlardan birkaçından tesadüfen söz etmektedir. Örneğin, Bursada ölmüş ululardan söz ederken "Kara Dede" adlı birisini anlatıyor. Evliya Çelebinin dediğine göre bu kişi, Amasya yakınındaki (Sunda ?) kasabasındandır. Önce altmış yıl debbağlık edip sanatında ün yapmış ancak bilimden habersiz olduğundan sonradan bu eksikliğini gidermek için, Bursa müftüsü hatib Kasımoğlu'ndan ders almaya başlıyarak bir yılda Kur'anı öğrenmiş, yedi yılda da yetişmek istediği bilim dalının en yüksek mertesine ulaşarak Bursadaki Muradiye Medresesi'ne müderris olmuştur. Bu dereceye ulaşan Kara Dede, daha bir çok yıllar yaşayıp yüksek mertebelere ulaşmış, birçok faydalı ve değerli eserler yazmıştır. "Dede Cöngü" adlı kitap da onun tarafından yazılmıştır.

Fütüvvetname, insanlık kurallarını öğretmekle, pirların görevli olduğundan söz ederken bunların gençlere, oniki büyük günahı anlatmalarını gereğini kaydediyor. Ahinin terbiyesi konusunda:

Öğretmen ahi, programa göre yanına verilen genci öylesine eğite ki onu gören herkes ahiye dua edeler ve bu gencin davranışından, onu

terbiye eden ahinin fütüvvetdar olduğunu anlıyalar. Görmezmissin dağda biten yemiş ile şehirdeki yemişin ikisinin adı birdir ama tadı ayrıdır; bahası da ayrıdır. Terbiye ile bir taş mücevher olur. İşlem gören ağaç yaprağı atlas olur.

Fütüvvetnamede bundan sonra, Şit Peygambere inen elli sahife-nin, terbiye amacını güttüğünü anlatır. Terbiye yoluyla ham hamlık-tan döner ve çiyler pişer. Ahilere gerekir ki, aralıksız adam terbiye edeler, deniyor.

Çobanoğlu fütüvvetnamesinin, çırakların görevleri üzerine ver-diği açıklama da önemlidir. Bunlar, aşağı yukarı öteki fütüvvetname-lerin verdikleri açıklamalara benzemekte iseler de onlardan daha açıktırlar.

Fütüvvetname bu görevleri şöyle sıralıyor:

- 1- Fütüvvetnamelerde okunan kurallardan (124) üne uymak.
- 2- Ahinin bütün sözlerini benimsemek,
- 3- Malını ve canını ahisi yoluna harcamak, kesin olarak bir hüner ya da sanat sahibi olmak,
- 4- Her hafta giysisini yıkatmak, temiz çamaşır giymek,
- 5- Ahiden çerağ almak, ahiye saçını kestirmek ve alnını yoldur-mak.
- 6- Ocağ adına belini bağlatmak.

Fütüvvetname, çerağ ve kuşak konularını şöyle açıklıyor:

Terbiye edilen bir delikanlının, doğru bilerek bağlandığı ahi, dünyadan göçmüş ola. Onun terbiye ettiği delikanlı, o ahinin makamına vara, ondan çerağ ala.

(O.N.Ergin, bu çerağ alma sözünü, çırak çıkmanın kaynağı olarak görüyor). Orada çerağ alacağı yetişkin bir sanatkâr bulunmazsa, o bölgenin hükümdarı veya kadısı o delikanlının belini bağliya. Terbiye edilenin, ahi üstüne varmağa eli ve gücü ermezse bir halife-sini bula ki terbiye kıla.

(Osman N.Ergin, bu kuşak bağlama törenini, tahta çıkan Osmanlı Padişahlarının kılınc kuşanması ile ilgili görüyor ve bu konuda: "tahta çıkan Osmanlı padişahlarına ululardan biri tarafından kılınc kuşadılması ile ahi örgütünün bu gibi törenleri arasında açık bir fark görülmektedir... kılınc kuşanma töreni, (bel bağlama) dan başka

bir şey değildir. Dahası, evlenecek bir kızın beline, en son görev olmak üzere babası, o bulunmazsa ailenin en büyüğü tarafından özel bir törenle bağlanan kuşak ve bu sırada verilen öğütler, hep fütüvvet yolundan kalmadır.)

7- Güzel huyu ile kendisini şehir halkına tanıtmak” ol şehir halkı tanıklık vereler ki bu yiğit, ol ahi yoluna lâyıktır”.

8- Kadı katında er aşkına çerağ yakmak ve etmek yedirmek.

Ahilik adına kuşak bağlatmak konusunu, ahi öğretmenler cumartesi akşamları fütüvvetname okunurken şakird sanatkârlara şöyle anlatırlardı :

Kuşağın yedi adı, yedi bağlaması, yedi açması, yedi tılsımı, yedi türlü götürmesi vardır. Bu sayılar, bu biçimler, ocağın simgesindedirler.

Bu simgeler, yedi yıldızdan, yedi yerden, bencilliğin yedi başından, yedi yönde, yedi farzdan kinayedir.

Öğretmenler, yedi kez kuşak bağlama ve açmanın anlamını öğrencilerine şöyle açıklıyorlar: Ahi, cimrilik kapısını bağlaya, cömertlik kapısını aç. Hırs ve nefesine uyma kapısını bağlaya, kanaat kapısını aç. Lezzet kapısını bağlaya, çile (riyazet) kapısını aç. Halktan umut kapısını bağlaya, Haktan yana aç. Anlamsız söz söyleme kapısını bağlaya, doğruluk ve iyi kulluk kapısını aç. Şeytan işi kapısını bağlaya, doğruluk kapısını aç.

Sözün kısası, 740 maddeyi kapsayan ahiler tüzüğüünün, şeyh rütbesini kazananlar tarafından tamamiyle öğrenilmesi, işlenmesi ve başkalarına da öğretilmesi, fütüvvetnamede emredilmektedir. Ancak, henüz şakird yani öğrenci derecesinde bulunan delikanlılara ancak (124) madde üzerine ders almakla yetinmelerine izin verilmek suretiyle kolaylık gösterilmiştir.”

Serezde esnaf kuruluşları ve yaşantıları:

Her yerde olduğu gibi burada da sanatkârlar, arasta, bedestan veya uzunçarşı denen özel bir yerde topluca bulunurlar. Başlarında, içlerinden seçtikleri, önceleri “Ahu Baba (Ahi Baba)”, sonraları “Kâhya”, 1878 den sonra da “Mütevelli” denen bir kişi bulunurdu.

Her esnaf çarşısının uygun bir yerinde başkan için, büyüyecek bir dükkân üzerinde bir oda bulunur. Bu odada aynı zamanda “esnaf yönetim kurulu” toplantıları yapılır. Gene bu başkan odasının kar-

sısında veya bitişinde bir çeşme ve yanında bir karlık ve bir sebil bulunur.

Her esnafın büyük bir sancağı ve bir de sancaktarı vardır. Bu bayrağa bir kordonla her esnaf türünün ayırıcı belliği (alâmet-i fârikası) takılır. Bazı esnaf topluluklarının simgeleri şöyledir: yorgancuların 15X20 sm.. boyutunda küçük bir atlas yorgan, nalbantlarınkinde bir gümüş nal, ayakkabıcılarınkinde zarif bir çift patik, berberlerinkinde küçük bronz bir boğaz leğeni, şekercilerinkinde konik ve yıldızlı şeker külahı, çiftçilerinkinde bir demet başak bulunur.

Her esnafın bir davetçisi vardır. Görevi: kâhyanın ya da mütevellinin odasını açıp kapamak, temizlemek, gerekli kişileri çağırarak, namaz vakıtlarını ve akşam üzeri dükkânların kapanma zamanını ilan etmektir.

Her esnafın görevli bir çeşmecisi ve karcısı vardır. Su yollarını tamir eder, çeşmeyi temizler ve yazın esnafa kar ve soğuk su dağtırır.

Her esnafın bir bekçisi vardır. Çarşıyı süpürür, akşam kapanan dükkânların kontrolünü yapar, kilitlenmeden unutulmuş olanları sahibine haber verir, geceleri çarşıyı bekler. Her esnafın bir de duacıdır. Sabah namazından sonra mütevellinin dairesi önünde toplanan esnafa dua eder, bundan sonra herkes dükkânına dağılır. Duadan önce hiç bir dükkân açılmaz.

Yönetim:

Her esnafın bütün işleri ve gerekli işlemler, mütevelliden tarafından yürütülür ve mütevelliden, her işte ve işlemde esnafa karşı sorumludur.

Mütevellidenin ana görevleri: esnafın, esnafığa dair bütün anlaşmazlıklarını, sorunlarını halleder, düzenler. Esnaf sandığı gelirlerini toplar. Esnafa ait yapıların gereken tamirlerini yaptırır. Hayır kurumlarını yönetir, maaşlı kişilerin maaşlarını verir, artan paranın gelir getirmesini sağlar. İşçileri ve görevlileri atar, değiştirir veya işten el çektirir. Esnafın genel ve özel durumlarını sürekli olarak inceler, yönetim kuruluna başkanlık eder. Toplantılara katılır. Üstad, kalfa, çırak ve yamak törenlerini düzenler, esnafı yıllık normal toplantılara çağırır.

Mütevellidenin yanında, üstadların seçtiği beş kişilik bir kurul vardır. Bu kurul, mütevellidenin dairesinde ve onun başkanlığında toplanır. Mütevelliden, esnafa ait her konuyu bu kurulda görüşür. Alı-

nan kararlardan müteveli ile birlikte yönetim kurulu üyeleri, yürütmede yalnız müteveli sorumludur. Yönetim kurulu, mütevelinin malî işlerini sürekli olarak denetler ve istediği zaman toplu olarak sandık mevcudunu sayar.

Esnaf tarafından seçilen müteveli öldüğü veya görevden ayrıldığı günden bir gün sonra yenisi seçilir. Böyle bir durum ortaya çıktığında esnafın üstadları toplanıp, bunlardan, yönetim kurulu dışında bulunanlarının en kıdemlisi, mütevelinin defterlerini, sandık mevcudunu, orada bulunanların kefaleti ile alır.

Müteveli seçilecek kişinin, üstadların eskilerinden olması ve en az üç üstad yetiştirmiş bulunması, halk arasında doğru, namuslu, iyi kalbli ve iyilik sever olarak tanınmış olması şarttır. Yeni seçilen mütevelinin adı esnafa duyurulur. Aynı toplantıda yönetim kurulu da seçilir. Eski müteveli azil yoluyla işten uzaklaştırılmışsa bu seçim yapılırken orada bulunamaz.

Yönetim kurulu üyesi olabilmek için beş yıldır üstad sınıfında bulunmuş olmak, mahkûmiyeti olmamak, esnafar arasında dürüst, namuslu ve ahlaklı tanınmak şarttır. Seçmek için sadece, üstad olmak yeterlidir. Dördü içerden, biri dışardaki üstaplardan seçilen beş kişilik kurulun seçiminden sonra bu seçilenlerin adları, bir üstad tarafından bu seçim sırasında hazır bulunmayan yeni müteveliye gizlice bildirilir. Müteveli “ben bu kişilerle çalışabilirim” derse özel bir törenle karşılanarak odaya alınıp tebrik edilir ve büyük kurula durum bildirilir.

Yeni müteveli “bu kurulla çalışmam” derse, toplantı dağılır ve durumdan büyük kurul başkanına haber verilir. Büyük kurul başkanı, müteveliye davet ederek yönetim kurulunun hepsinden mi yoksa bir iki kişisinden mi memnun olmadığını sorar. Eğer hepsinden ise müteveliye istifaya davet ve üstaplara, tekrar müteveli ve yönetim kurulu seçmelerini emreder. Üstaplalar aynı müteveliye ve aynı yönetim kurulu üyelerini seçerlerse ve müteveli yine kabul etmezse, yönetim kurulu yerinde bırakılıp yeni bir müteveli seçilir. Bu müteveli de yönetim kurulu ile çalışamayacağını söylerse, ilk kez seçilmiş olan müteveli müteveli kalır, ikinci kez seçilen müteveli de yönetim kurulunda bulunmak üzere çoğunlukla ve bu mütevelinin de oyu katılmak üzere yönetim kurulu seçilir.

Seçim tamamlanıp büyük kurulca uygun görüldüğü takdirde büyük kurulun başkanı, müteveliye ve büyük kuruldan üç, yönetim

kurulundan iki üyeyi yanına alarak şer'îye mahkemesine gidip hâkim önünde, yeni mütevellinin evkafın ve esnafın işlerini yönetmeye kadir, doğruluk, emniyetlilik ve dinî duygularla mevsuf bulunduğunu kayd ve tescil ile “şer'î irsaliye”sini alarak yine topluca esnafın yönetim kurulu odasına gelerek üstadların hepsini çağırıp, mütevellinin mütevelliliğinin şer'îye mahkemesince de onaylandığını bildirir ve kendisini esnafa takdim ile esnafın kendisine saygılı ve mütevellinin de esnafın haklarını bir baba gibi gözetmesini öğütler ve loncadan saklı bulunan “mütevellilik asası”nı kendisine verir. Müteveli eski ve yeni yönetim kurullarını toplantıya çağırıp eski mütevellinin hesaplarını inceler, sonucu büyük kurula onaylatıp esnafa ilan ettirir.

Esnaf kurulları ve toplantılar :

·Esnaf kurulları beştir: 1- Yönetim kurulu, 2- Büyük kurul (Kâhyalar kurulu), 3- Olağan yıllık toplantı (ziyafet toplantısı), 4- Yıllık genel toplantı (üç günler toplantısı), 5- Olağanüstü toplantı (memleket toplantısı).

1- Yönetim kurulu :

Üyelerinin sayısı ve seçim şekilleri, görevleri kısmen biraz önce görülmüştü. Bu kurul, her arabî ayının ilk ve üçüncü cuma günleri mütevellinin başkanlığında toplanır, Müteveli, esnafa ait onbeş günlük olayları ve bilgileri açıklar, geçen toplantıda alınan kararların nasıl uygulandığı ve sonuçları hakkında gereken açıklamayı yapar, bu toplantıda görüşülecek konuları ortaya atar.

Müteveli, sandıktan ödünç para almak isteyenlerin adlarını ve bunlar hakkında gerekli soruşturmanın yapılmasını, ödünç alacak olanın malî durumu, dükkânı, sanatı hakkında bilgi, parayı nereye kullanacağını anlaşılmaması, ödeme gücünü öğrenmek üzere kuruldan iki üyeyi görevlendirir. Üyelerin her biri 15 gün içinde esnafın genel ve özel durumu hakkındaki görüşlerini ve duyduklarını kurula anlatır. Esnafa duyurmayı gerekli gördükleri hususları mütevelliyeye söylerler. Esnafın birbiri hakkında olan şikâyetleri üzerine gerekli kararları alır. Büyük kurula götürülecek bir sorun varsa onu, büyük kurulda üye bulunması sıfatıyla hazır bulunan mütevelliyeye söylerler.

2- Büyük kurul (Kâhyalar kurulu) :

Bu kurul, 24 esnafın mütevellilerinden oluşur. Her arabî ayının sonuncu cuma günü toplanır. İçlerinden birini, ömür boyu süre ile başkan (kâhyalar başı) seçerler. Seçim sırasında müftî ve şer'îye hâ-

Handwritten text in the top right corner, possibly a title or header, written in a cursive script.

Main body of handwritten text in a cursive script, arranged in several lines across the lower half of the page. The text is dense and appears to be a continuous narrative or a list of items.

Handwritten text at the bottom right, likely a signature or a concluding note, written in a cursive script.

Osmanlı toplum düzeninde özellikle esnaf ve sanatkârlarla ilgili işlerin yürütülmesinde İhtisap Ağası ya da Muhtesib diye bilinen kişilerin ayrı bir önemi vardı. Ancak, giderek bu düzen de bozulmuş, İhtisap Ağaları ya da Muhtesibler herkesin yakındıkları kişiler olarak görülmeye başlamışlardır.

27 Cemaziyelevvel 1171 (7 Şubat 1758) tarihli bu ferman Üçüncü Osman tarafından Yeniçeri Ağası ile İstanbul Kadısı'na gönderilmiştir. Ferman'da Kartal, Pendik, Tuzla, Beykoz ve Yalova iskelelerinden İstanbul'a yaş sebze ve meyve getiren sandalcıların şikâyetlerinden söz edilmektedir. Sandalcılar gerekli harcı verdikleri halde İstanbul muhtesibi tarafından tekrar rusum istendiğini belirtmektedirler.

Fermanda Üçüncü Osman bu şikâyeti dikkate alarak çeşitli yerlerden İstanbul'a yaş sebze ve meyve getiren küçük gemicilerin ödeyecekleri harç ve rusumları daha önceki uygulamaları da dikkate alarak düzenlemekte ve sonunda şöyle demektedir:

“Buyurdum ki hükm-i şerifim vardukda bu bâbda mukaddemâ verilen emr-i şerif ve hâlâ sâdır olan işbu emr-i celil-üşşânımın mazmun-û itâat makrunu ile âmil olup hilâfına bir dürlü rıza ve cevaz göstermesiz, şöyle bilesiz âlâmeti şerifime itimad kılasız.”

(Başbakanlık Devlet Arşivi).

kimi de hazır bulunur ve hangi esnafın mütevellisi kâhyalar başı seçilirse kurul, sonraki olağan toplantılarını o esnafın çarşısındaki lonca odasında yapar.

Kâhya başının görevi: mütevellilerin davranışlarını ve genel durumlarını ve loncaların toplanıp toplanmadıklarını tetkik eder, mütevellilerden yapılan şikâyetleri dinler. Esnafın arasında çıkıp mütevellisi tarafından halledilemeyen anlaşmazlıkları, hükûmete başvurmadan ya da hükûmetçe müdahaleye meydan vermeden halletmek, loncalar tarafından verilip kahyalar kurulunca onanan cezaları uygulamak, esnafa ait hususlarda hükûmet ve memleket ileri gelenleri ile temas, hükûmetin emir ve kararlarını bildirip esnafa duyurmak. Kâhyalar meclisinin teklif ve temennilerini mahalli hükûmete arz, hükûmet memurları veya ileri gelenlerinin şehrin genel haklarına tecavüz, halkın zararını mucip bir hal olduğunda hükûmet katında teşebbüs ve törenlerde kurul adına katılmak ve kurulun görevi de lonca tarafından sunulan hususları onaylamak veya nakzetmek, mütevellilerin yıllık hesaplarını inceleyip onaylamak, herhangi bir müteveli hakkında lonca tarafından şikâyet vaki olursa inceleyip mütevellinin yerinde bırakılıp bırakılmıyacağı hakkında karar vermek. Hükûmet tarafından vuku bulan önerilerin esnafın çıkarlarına uygun olup olmadığını araştırmak, esnaf adına resmî makamlardan yapılacak istekleri belirtmek ve olağanüstü törenlerde hazır bulunmaktan ibarettir.

3- *Ziyafet toplantısı (geleneksel yıllık toplantı) :*

Memleketin her yerindeki esnaf ve sanatkârların, yılın belli bir gününde eğlence yerine gidip eğlenmesi geleneksel bir töre idi. Hatta, sadece çiftçilerden oluşan köylerde bile bu sınıf yani çiftçiler ürünlerini hasat ve harman ettikten sonra yılın yorgunluğunu gidermek için son baharda, gençler ve yaşlılar ayrı ayrı gruplar halinde koruklulara, pınar başlarına veya göl kıyılarına gider eğlenirlerdi.

Başkent ve kalabalık bir şehir olan İstanbul'da bu eğlenceler, daha kalabalık ve parlak törenlerle yapılırdı. Ayrıca, çırakların kalfa olması, kalfaların "başka çıkması" yani başka dükkâna çıkarak ustalığa veya gedik sahibi olmağa mezun kılınması bir ziyafetle sonuçlanır veya bu gibi vesilelerle şenlik ve eğlenceler yapılırdı.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde kuyumcu esnafından söz ederken bunların, yirmi yılda bir, eğlence yerine çıkarak on gün eğlen-

diklerini, bu vesile ile devlet hazinesinden on kese akça (bir kese 500 akçadır), tabel-i Âl-i Osman, kös-ü Hâkânî'nin ihsan edildiğini bildiriyor ve "ben kendim kuyumcu başı oğlu olduğumdan bu tür eğlencelerden üçüne katıldım. Hatta Sultan Murad Han zamanında yapılanında önce el öperek yola düzülen bendim. Bu eğlence için önce kuyumcu çavuşları gönderilerek başka vilâyetlerdeki kuyumcular, Kâğıthane eğlencesine davet edilir; bunların hepsinin gelmesi imkânsız olduğundan bunların ileri gelenleri ve saygı değerleri, post sahibi olmak için yanlarına onar bin kuruş alarak İstanbul'a gelirler diyor¹⁵⁴.

Eserin, bu eğlencelerin -herhalde yanlışlıkla- kırk yılda bir yapıldığını söylediği başka bir yerinde de "... bu Kâğıthane Çayırılığı'nda kırk yılda bir, kuyumcu esnafı toplanıp Süleyman Han kanunu gereğince yirmi gün sohbet ederler. Osmanlı ülkesinin bütün kuyumcuları bu eğlenceye yardım ederler. Üç yüz kese masrafı olur. Oniki bin kadar, türlü mezhepten halife postnişinleri büyük bir topluluk teşkil ederler. Padişah-i Âl-i Osman'ın kendisi de gelip çadırını kurduğunda, kuyumcu başıya oniki keselik bir hediye vermek Kanun-u Süleyman Handır.

Kanunî Sultan Süleyman, şehzadeliği sırasında Trabzon şehrinde Rum Kostantin'e şakird olup kuyumcu olmuştu. Bu nedenle, halifelîği zamanında, Saka Çeşmesi yakınında "kuyumcular kârhanesi"ni yaptırmıştır. Kuyumcular halifelerinden, önce ileri gelen onikisi Padişahın, sonra Şeyh ül-İslamın, sonra Vezir-i Âzamların ellerini öperler. Sonra baş kuyumcunun ve şeyhinin ve nakibinin ve daha bazı pirlerin ellerini sıra ile öperler. Sonra kuyumcu başı, mücevherlerle süslü rahle, divit, eyer takımı, kılıç, iki ağızlı kılıç gibi hediyeleri Padişaha takdim eder. Hasılı bu Kâğıthane vadisinde beş altı bin çadır kurulup orası, bu yirmi gün süresince insan deryası kesilir; saraç esnafı da bunlar gibi, yirmi yılda bir eğlenceye çıkarlar.

Bu genel eğlenceler ilk sıralarda müslim ve gayr-i müslim, karışık olarak içten bir dostluk havası içinde yapılırken sonraları, müslüman esnaf, bu ziyafetlerin hemen bütün giderlerini gayr-i müslim esnafın üzerine yüklemeye ve eğlenceler sırasında bazı uygunsuz olaylar ortaya çıkıp eziyetler yapıldığı gayr-i müslimlerin şikâyetlerinden

---

154) Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, 570. Evliya Çelebi, burada kendisinin, kuyumcu başı Zade olduğunu söylüyor. Eserinin bir başka yerinde de, Hoca Ahmet Yesevî'nin, kendi cediti olduğunu kaydediyor, ve Yesevî için "Türk-ü Türkân" veya "Pir-i Türkân Hâce Ahmet Yesevî" deyimini kullanıyor. Bak. aynı seyahatname, I, 659.

anlaşılma, bu eğlencelere müslümanların ve gayr-i müslimlerin ayrı ayrı çıkmalarına dair Padişah fermanı yayınlanmıştır¹⁵⁵.

İşte bu eğlencelerin küçük bir örneğinin Sirozda yapıldığını görüyoruz. Esat Bey bu hususta şöyle diyor :

Yılda bir kez, şehir dışında “Hisar Arkası” denen gezinti yerinde toplanılır. Esnafın bütün üstad, kalfa, çırak ve yamakları ve haricî mensupları, sabah namazından sonra oraya giderek akşama dek gezer eğlenirler, gençler tarafından millî oyunlar tertip olunarak kuşluk ve akşam yemekleri birlikte yenir. İkindiden sonra hafızlar mevlüd okur, toplantının ve okunanların ecir ve savabı ölmüş esnaf- larla vakıf sahiplerinin ruhlarına hediye edilir.

Bu gezinti ve eğlenceler genellikle Mayıs başlarında ve Cuma günleri dışında, sıra ile her gün bir sınıf esnaf katılarak yapılır.

Yemekler, her yıl aynı olmak üzere kuşlukta ciğer kebabı, akşam, düğün çorbası, nohutlu et, piriç pilavı, piriç unu helvası olarak yenir. Bu eğlenmelerde hiç bir meslekî konu ele alınmaz ; yalnız kâhya ve kâhya başı bütün esnafa münasip öğütlerde bulunur.

4- Üç günler (yıllık genel toplantı) :

Yılda gene bir kez olmak üzere gene Hisar Arkasında üç gün üç gece süren ve “üç günler” denen bir tür toplantı daha vardır. Toplantı, on beş gün önce duyurulur. Toplantıyı, kâhyalar kurulu düzenler ve yönetir. 24 esnafın hepsi katılır. Memleketin bütün bilim ve din adamları, ileri gelenleri, öğretmenleri, her mahallenin ihtiyar kurulları, köylerin ileri gelenleri (muhtarlar ve üyeleri) özel olarak davet edilirler, meleketin yoksulları da gelirler.

Davetlilerin hepsi ve esnafın kalfa, çırak ve yamakları, akşamları evlerine dönerler. Esnaftan birçokları geceleri de köşklerde vakit geçirir. Köylerden gelen ileri gelenler, kâhyaların, üstadların, zenginlerin evlerinde konuklanırlar. Bütün bu halk, üç gün üç gece Hisar Arkasında yedirilip içirilirlir.

1872 yılı üç günler şölenlerine ait belgeye göre üç günde verilen 6 öğün yemekte toplam olarak 5081 sofralar kurulmuş. Sabah sofralarına sekizer, akşam sofralarına onar kişi oturmak kural olduğuna göre bu süre zarfında 46370 kişilik yemek çıkarılmış oluyor.

155) Bu hususta, biri 1731, ötekisi 1759 yılında yazılmış iki fermanın süreleri için bak. Topkapı Kitaphı, Divan-ı Hümâyün, İstanbul Defteri, No. 5 ve No. 6, sayfa 188.

Hisar Arkası eğlencelerinin yapıldığı yer şöyle tasvir ediliyor: Çayırın yanından geçen değirmen arkı, çayırı çenber gibi ortasına alır. Bu suyun teşkil ettiği büyük daire üzerinde on kadar, büyük ve etrafı açık, tabanları döşemeli, üzeri örtülü köşk var ve bu köşkların her biri ayrı sınıf kişilere mahsustur. Bilginler köşkü, meşihat erbabı köşkü, beyler köşkü, okullar köşkü gibi. Bu köşkların karşısında ve çayırın üst tarafında gayet büyük bir aşevi ve bitişiğinde bir kiler kiler vardır. Kahyalar köşkü aşevinin bitişiğindedir.

5- Olağan üstü toplantı :

Gerektiği zaman yapılır. Toplantı yeri kahyalar dairesidir. Resmî makamlarca halkın tahammülünün üstünde bir vergi konduğu veya esnaf arasında olağan yöntemlere aykırı bir işlem yapıldığı veya kahyalar kurulunun kesinlik kazanan kararlarının uygulanmasına engel bulunduğu zaman, kahyalar kurulu toplanıp ve her esnafın üstadlarından üçer kişi davet ederek durumu incelerler. Fikir birliği sağlanırsa kahya başıya öteki iki kahya ve iki üstad katılarak şer'îye hakimine ve en büyük hükümet yetkilisine yollanır.

Kahya başı alınan kararı tebliğ ve memleket ve yoksullar hakkında hükümetin merhamet ve adaleti, esnaf haklarına saygıyı, ahalinin incitilmemesini dileyerek "millet ve hükümet bir kuşun iki kanadına benzer. Bunlar birbiri ile yaşar, milletsiz hükümet, hükümetsiz millet olmaz. Bir elinizde milleti, ötekinde devleti tutunuz. Esnafın kararı kesindir, bundan dönmez" diyerek döner ve durumu anlatır. Hükümetle anlaşma olursa toplantıya son verilir. Uyuşulmazsa ertesi günü "memleket toplantısı" yapılır.

Memleket toplantısı :

Bu toplantıda kahyalar ve bütün üstadlar, memleketin ileri gelenleri, bilginleri, zenginleri, ilan yoluyla çağırılır. Hâkim ve müftiye de davetçi gider. Müfti gelir hâkim gelmezse, kâhyalar kurulu başkanı, toplantı nedenini, esnaf toplantısının kararını, hükümetin cevabını ve uzlaşmaya çalışıldığı halde hükümetin yanaşmadığını açıklar ve halkoyuna baş vurur. Eğer toplantıya katılanlar kahyalar kurulunun kararını beğenirse, bilginler başkanı "reis el-Ulemâ" kürsüye çıkarak "küçüğümüze merhamet ve şefkat, büyüğümüze saygı gösterip ululamayanlar bizden değildir" anlamındaki Peygamberin sözünü okuduktan, Padişaha itaat ve sadakat gereğini açıkladıktan sonra kasabadaki hükümet temsilcisinin zulmüne karşı susmanın

şeriata uygun olmadığını bildirir. Hükümet mümessili durumunu değiştirmese Padişaha şikâyet edileceği açıklanır.

Esnaf Sandığı:

Çok eskidenberi Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn yerlerinde her esnafın bir yardım sandığı vardı. Buna "Esnaf vakfı", "Esnaf sandığı" ve daha önceleri "Esnaf kesesi" derlerdi.

Kethuda, yiğit başı ile ihtiyarların gözetim ve sorumluluğu altında bulunan bu sandığın sermayesi, esnafın bağışları ile çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaları tarafından verilen paralardan ve haftada veya ayda bir, esnaftan malî gücüne göre toplanan paylardan birikirdi.

Esnafarca düzenlenen genel eğlencelerle Padişahların evlenme ve sünnet düğünlerine davet edildiğinde yapılacak masraf, işin önemine göre ayrıca esnaftan toplanırdı. Son zamanlarda (XIX. yüzyıl sonları) bir usta çırağını kalfalığa yükselteceği zaman 50, kalfalıktan ustalığa çıkarılacağı sırada da 300 kuruş ödermiş.

Esnaf sandığında biriken bu paralar % 1 faizle, ihtiyacı olana veya sanat ve ticaretini genişletmek isteyen esnafa borç verilir ve faizlerden biriken para¹⁵⁶ da hayır işlerine sarfedilirdi.

1909 yangınında yanan, İstanbul'daki Uzun Çarşı esnafı her yıl, ramazanlarda sandık hesabına Eyup camiinde hatim indirtirler, zerde pilav pişirtirerek esnafa ve ahaliye yedirirlerdi. Esnaftan hali vakti müsait olmıyanlara, bir felâkete uğrayanlara, hastalara yardımda bulunurlar, esnaftan ölenlerin yoksullarına teçhiz ve kefenleme bedeli verilir.

Esnafın elinde önemli sayıda demirbaş eşya ve genel eğlenceler için yemek ve sair hususlarda kullanılmak üzere bakır kaplar da bu-

---

156) Son zamanlarda bir takım riba ile faiz'in farkını bilmiyen ve bu husustaki eski fetvaları görmeyen dinî duygular sömürücüsü sözde din adamları faiz haramdır diye halkı kandırmaya çalışmalarına rağmen faizle para verme işi ta Selçuklular devrinden beri sürüp gelmektedir. Fatih Sultan Mehmet, çok sayıdaki altun parayı, faizi Yeniçerilerin ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere vakfetmişti. Bu vakıf işine sonraki Osmanlı İmparatorları da devam etmişlerdir. O zamanlar bunu "muamelei şer'iyе" denen bir metotla uygularlardı ve halk bu muameleye haklı olarak "Hilei şer'iyе" derlerdi. Hilenin ise şer'isi olmaz. Bu hususta geniş bilgi için bak. Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda riba-faiz konusu, para vakıfları ve bankacılık. Vakıflar Dergisi, 1971, cilt IX, sayfa 39-66.

lunurdu. Bu kap kacağın bir kısmı esnaf tarafından satın alınmakla birlikte Padişahlar ve esnaf taraflarından hibe ve hediye edilenler de vardı. Nitekim kuyumcu esnafının elindeki takım, Kanunî Sultan Süleyman Han'ın bağışdır. Bu hususta Evliya Çelebi şöyle diyor: Süleyman Han, Padişah olunca kuyumcu başılara iltifat olarak Saka Çeşmesi önünde, bağlı, bahçeli, camili ve hamamlı, bir çok odalı, uzun divanhane gibi orta yollu, iki yakası kuyumcu halifelerinin işliyeceği odalarla süslü bir kârhane yaptırıp 10.000 sahan, 500 kazan ve tencere ve başka kap kakak vakfetti¹⁵⁷. Bu kap kakak, dışardan ve halktan isteyene kira ile verilmekle birlikte, Padişah düğünleri için esnaftan yemek takımı alındığı da surnamelerde yazılıdır. 1826 yılında yayınlanan tüzükte görülen “saraç esnafının bazı düğünlerde kira ile verdikleri bakırlar, bu tarihten sonra yasaklanıp, gerektiğinde ihtisap ağası eliyle imaretlerden verilmek üzere saraçhane dahi bu şekilde düzen altına alın” şeklindeki ibare, o tarihten sonra bu gibi şeylerin halka verilmesinin yasaklandığını göstermektedir.

Her esnafın sandığında altı kese (torba) bulunurdu. Bunlar:

- 1- Atlas kese: Esnaf vakfına ait her türlü hucet ve yazışma evrakı bunun içinde saklanır.
- 2- Yeşil kese: esnafa ait vakıf akarların senetleri ve tapu senetleri bunun içinde saklanır.
- 3- Örne kese: vakıf paraların konmasına ve saklanmasına mahsustur.
- 4- Kırmızı kese: faize verilen paraların senetleri saklanır.
- 5- Ak kese: her türlü gider senetleri ile, onaylanmış yıl hesapları bunun içinde saklanır.
- 6- Kara kese- tahsili imkânsız senetlerle, bunlarla ilgili şeyler bunun içinde saklanır.

Sandığın belli başlı gelirleri şunlardır: kira gelirleri, vakıf paralar faizleri, vasiyet, hibe, duhuliyeye ve teberrular.

Giderleri: Onarım giderleri, vergiler, yoksul esnafa yardım, bilginlere ve yoksul din adamlarına yardım, görevlilere maaş veya yıllık, yazları kullanılan kar, sebil vb. bedelleri.

157) Bak. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, 570.

Esnaf örgütü ve meslekî törenler:

Her esnaf gurubu, “haricî” yani, türlü nedenlerle işten ayrılmış olanlar ve “dahilî” yani fiilen meslekte çalışanlar olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar.

I- Haricîler (fiilen çalışmayanlar): Bunlar, emekliler, düşkünler ve sakatlardır.

a) Emekliler: Bunlar, esnafın yaşlı üstadlarından olup dükkana gidip gelemiyenlerdir. Bunlardan sermayesi müsait olanlar, kalfalar eliyle yine dükkânlarını yönetirler.

b) Düşkünler: Bunlar da esnaf üstadlarındanlardır. Kalfaları eliyle yürütecek dükkânları da yoktur. Bunlardan yardıma muhtaç olanlara, para, ekmek, kömür vb. maddeler, sandıktan verilir.

c) Sakatlar: Esnafın hangi derecesinde olursa olsun, her hangi bir ârıza veya tedavisi kabil olmıyan bir hastalığa uğrayanlardır. Bunlara esnaf sandığından yardım edildiği gibi, esnafın üstadları ve kalfaları taraflarından da ayrıca yardım edilir.

II- Dahilliler (fiilen çalışanlar): Bunlar, yamak, çırak, kalfa ve ustalardır.

a) Yamak: Bir esnafa yamak alınmak için on yaşından aşağı olmak, işe devamı, babası veya velisi tarafından sağlanmak şarttır.

b) Çırak: İki yıl bedava ve düzenli olarak yamaklık eden çıraklığa yükselir. Bu yükseliş bir törenle yapılır. Şöyle ki: çırak çıkacak gencin dükkân ustası, kalfaları, velisi, esnaf başkanının dükkânında sabah namazından sonra toplanırlar. Üstad, çırağın işe bağlılığını ve becerisini anlatır. Velisi tarafından esnaf vakfına bir bakır sahan veya hiç olmazsa bir bakır keçe hediye edilir ve bu kabın bir yerine (... esnafının vakfidır) ibaresi kazılır. Başkan, çocuğun sırtını sıvazlar, namaza ve dükkâna devamı, üstada, kalfalara, anaya babaya saygı ve bağlılığı ve yalan söylememeyi öğütler ve, kendisine üstadı tarafından verilmek üzere uygun bir haftalık ücret keser. Bu ücretin iki haftalığı, üstad tarafından esnaf sandığına yatırılır.

c) Kalfa: Üç yıl çırak olarak hizmet eden gencin kalfalığa yükseltilmesi, daha tantanalı bir törenle lonca odasında yapılır. Törende lonca kurulu tamamen hazır bulunur. Esnafın başka üstadları da davet edilir. Kalfaların en kıdemlisi hizmet ve rehberlik görevini yerine getirir. Kalfalığa yükseltilecek genç ogün, o esnafa mahsus

elbiseyi ilk kez giyer. Kendi ustası ile başka üç usta iyi ahlaklılığına tanıklık ederler. Orada bulunan velisi de kendinden memnun olduğunu bildirir. Orada bulunan bir hoca aşır okur ve dua eder ölmüş, gelmiş geçmişler ruhlarına fatiha okurlar. Bundan sonra herkes ayağa kalkar, başkan peştemal (şed) kuşatır ve kendisine sanat ve ticaret hakkında gerekli öğütleri verir, yeni kalfa, üstadların ve büyüklerin ellerini öperek törene son verir.

Kalfanın ustası orada kalarak kendisi loncada o gün hizmet ve rehberlik eden kalfa ile birlikte loncadan çıkar. Lonca önünde toplanan esnaf çırakları “kutlu olsun, hayırlı olsun” derler. Yeni kalfa rehberle birlikte doğru üstadının dükkanına gelerek dükkanın önünde durur ve esnafın bütün kalfaları gelip tebrik ederler. Kalfanın velisi, çıraklıkta olduğu gibi esnafa, kenarı “...esnafının vakfidir” yazılı münasip bir bakır kap hediye eder.

d) Üstad: Üstadlığa yükselmek için kalfanın üç yıl kalfalık etmesi, bu süre içinde hakkında hiç şikâyet olmamış olması, kendine verilen görevleri dikkatle, özellikle çırak yetiştirme hususunda titiz davranması, öteki kalfalarla iyi geçinmesi, sanatına bağlı olması, müşterilere karşı tutumu, özellikle ayrı dükkan yönetip yönetememesi üzerinde iyi kanaat vermiş olması, sermaye durumu müsait olması (ayrı dükkan açacaksa), hususları kesinleştikten sonra törenle üstad yapılır.

Üstadlık töreni: Üstadlık törenleri ilkbaharda yapılır. Üstadlığa lâyık görülen kalfaya en az otuz gün önce kabul kararı bildirilir ve dükkan bulmaya izin verilir. Dükkan bulduğunu, kendi ustası aracılığı ile kahyaya bildirir ve tören günü kararlaştırılır. Tören gene Hisar Arkasında yapılır. Törende esnafın dahilî ve haricî üstadları, öteki bütün esnafın kahyaları, memleketin müftisi ile kadısı ulucamiin hatibi ve imamları çağırılır.

Kahya köşkünde, esnaf kahyaları ve üstadlar iki sıralı bir çember teşkil ederler. Ön sırada kahya ve onların arkasında üstadlar otururlar. Çemberin ortasına yerleştirilen yuvarlak bir sedir üzerinde de kahyaların en yaşlısı ile müfti ve kadılar otururlar. Üstad olacak kalfa, sağında kahyası, solunda üstadı olduğu halde meclise girerler, oradakileri selamlarlar. Müftinin işaretini üzerine imam bir aşır okuyarak toplantı açılmış olur.

Müfti, ticaret, sanat ve çalışma hakkında bazı âyetler, kadı da bu mealde bir kaç hadis okuyup anlamlarını anlatırlar. Toplantıya

başkanlık eden kahya ayağa kalkıp esasına dayanır yeni üstadı önüne çağırıp karşısına alır. Peygamberlerin hangisinin hangi sanatın piri olduğunu söyleyip esnafın silsilesini pirine kadar çıkardıktan sonra ticarete sadakat ve doğruluk, esnafa, müşteriye saygı gereğinden, malına hile karıştırmamak ve malındaki ayıp ve noksanı satıştan önce alıcıya bildirmek, hulâsa kimsenin zararına çalışmamak gereğini anlatır ve öğütler verir. Padişaha itaat, bilginlere saygı halka şefkat ve merhamet, küçüklere sevgi, kimseye eziyet etmemeyi, kalfa ve çıraklarına çocukları gibi bakmayı öğütleyerek sözlerini bitirir.

Bundan sonra üstadı söze başlıyarak kendisi, üstad yetiştirmek amacıyla, içtenlikle elinden geldiğince çalıştığını ve Tanrının yardımı ile bunu başardığını, yeni üstadın her halinden memnun olduğunu, üstad olabilecek özellikleri kazandığına Tanrı için şahitlik ve kalfadan (yeni üstad) helallik ister. Ancak bugün, toplantıda konuşabilmek yetkisini alan yeni üstad, üstadında kendisinin bir hakkı olmadığını bildirince üstadı, eski kalfasının arkasını sıvayarak “taşı tut altun olsun, Tanrı seni iki cihanda aziz etsin. Tuttuğun işte hayır gör. Geçenler, erenler, pirlere daima yardımcın olsun. Tanrı rızkını bol etsin, yoksulluk göstermesin, sıkıntı çektirmesin. Bilginlerin dediklerini, kahyaların öğütlerini, benim sözlerimi tutmazsan, ana baba, hoca, usta hakkına riayet etmezsen, halka zulüm edersen, kâfir ve yetim hakkını alırsan, hulâsa Tanrının yasaklarından sakınmazsan yirmi tırnağım âhirette boynuna çengel olsun” diyerek kalfanın belindeki kalfalık peştemalını (şed) çıkarıp, kendi eliyle üstadlık peştemalını kuşatır. Bundan sonra dua edilir, yeni üstad, birer birer oradaki büyüklerin ellerini öper dualarını alıp oradan ayrılır.

Köşkün merdiveninden başlıyarak üstadlar köşküne dek iki sıra teşkil eden kalfa, çırak ve yamakların arasından geçer “Tanrı size de nasib etsin” diyerek üstadlar köşküne gider. Orada daha önce köşkten çıkan ve yalnız olarak kendisini bekliyen üstadına yetişerek elini öper. Bundan sonra tebrikler başlar. Kahya, o günkü toplantının başkanı, öteki kahyalar ve kalfaların kıdemlilerinden üç, çıraklardan iki, yamaklardan bir kişi sırasıyla gelip üstadı ve yeni üstadı kutlarlar. Bundan sonra müfti ve kadılara ait minderler serilerek kollarına ikişer üstad geçtiği ve önlerinde bir kahya ve yanlarında dört üstad ve arkalarında on kalfa ve beş çırak bulunduğu ve en önde esnafın sancağı alışılmış törenle taşındığı halde bir alay teşkil edilerek müfti ve kadı tebriker gelir. Bilginlere saygı dolayısıyla köşktekiler dışarı çıkıp onları karşılarlar, köşke getirip yerlerine oturturlar, kahve ve şerbet ve yalnız

müfti ile kadıya çubuk verilir. Tören bittiğinde herkes köşklerine döner. Sonra sırası ile kalfalar, çıraklar, yamaklar tebrik ederler¹⁵⁸.

---

158) Bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i umur-u Belediye, I, 692-711 ve ayrıca bak. Hacı Şeyhoğlu Hasan (Üçok), Çankırı'da ahilikten kalma esnaf ve sohbet teşkilatı, 1932, sahife 8 vd.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**AHI ÖRGÜTÜNÜN İMECE VE YARAN KURULUŞU HALİNDE
KÖYLERE YAYILIŞI**

AHİ ÖRGÜTÜNÜN İMECE VE YARAN KURULUŞU HALİNDE KÖYLERE YAYILIŞI

Bazı fütüvvetnamelerde, yeni bir adayın ahiliğe girmesi veya sanatkârların bir kademeden bir kademeye yükselmesi gibi törenlerin, Cuma günlerinde yapılan oturumlarda yapıldığını kaydetmektedirler¹⁵⁹. İbn-i Batuta ise XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'yu gezdiği sıralarda, bu teşkilata dahil genç sanatkârların, zaviyelerinde her akşam toplandıklarını, birlikte yemek yediklerini söylüyor. Bu durum bana, Anadolu köylerindeki konuk odalarında uygulanan durumu hatırlatıyor. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, ahilikten kalma kurul kalıntılarından olduklarına şüphe olmıyan bu odalarda konuk ağırlama işi, gerçekten İbn-i Batutanın tasvir ettiği gibi olur. Bütün komşular konukla birlikte yerler. Böyle uzak yerlerden veya yabancı ülkelerden bir konuk geldimi, hem bir yabancıyı görmek hem de, radyo, gazete, telgraf, telefon gibi haber alma araçlarının bulunmadığı o devirlerde konuğun geldiği yerler hakkında bilgi edinmek merakı ile bütün komşular halli halince yemekleri ile gelip konukla birlikte yerler.

Yerli konuk geldiğinde, oda sahibi tarafından ağırlanır. İbn-i

Batutanın tasvirini bu açıdan değerlendirmek gerekir. Doğduğum köyde dedemin de odası vardı. O odanın geleneği bu dediğim gibi idi. Son zamanlara dek sürüp gelmiş olan Çankırı ahi geleneğine göre, toplantıları, haftada iki gece yapılırmış. Cuma günleri yemekli, salı günü yapılanı da kahve ve şerbet ikramı ile yapılırmış¹⁶⁰.

Şehir ve kasabalarda günlük geçim ve yaşama çabaları arasında, tüccar ve sanatkârların, hele evlilerinin her gece zaviyelerde toplanmaları her halde daha zor olur. Fakat köylerde, ekim ve kış hazırlık-

---

159) Ahi sohbetleri ile karşılaştırmak için bak. Hasan Üçok, Çankırı'da ahilikten kalma esnaf ve sohbet teşkilati, 1932, Çankırı, ve fütüvvetnamelerdeki sohbet törenleri. İ. Ü. İkt. Fak. Der. XV, 94 vd.

160) Bak. Hasan Üçok. Bundan önceki notta adı geçen eser.

ları tamamlandıktan sonra yapılacak pek bir iş kalmadığı kış aylarında yol ve taşıma araçlarının ilkel bulunduğu, başka yerlerle ilişkilerin kesik olduğu, vakit geçirecek başka uğraşların bulunmadığı çevrelerde, genç ve yaşlı erkekler için her gece yaran odalarına devam etmek mümkün, eğlenceli ve dinlendirici bir uğraşı olabilir. Hatta bu yaran odaları, çevre sorunlarının çözümlendiği, ortak çarelerin bulunduğu bir yer görevi de görür.

Çok eski zamanlara nazaran bugün bile, büyük bir değişiklik görünmeyen bir çok Anadolu köyleri arasında bu tür toplantıları hâlâ sürdürenler vardır. Köy kahveleri açıldıkça, kısa bir süre sonra bu, eski ve yüzyıllarca, ahlakî, sosyal bir görev yapmış olan kurum da kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

İbn-i Batutanın övgü ile bahsettiği, mükemmelliğini anlata anlata bitiremediği ahi zaviyeleri birçok köyde konuk odası olarak vazife görüyordu. Türkiye'nin 40.000 köyünden en az yarısında bu konuk odaları vardır. 25-30 yıl önceye dek, kim olursa olsun bu odalara gelen konuklar yedirilir, içirilir, yatırılır, kış aylarında sobası ya da ocağı yakılırdı. Şimdi yolların, taşıma araçlarının gelişmesi ile ve ekonomik düşünce ve ölçülerin değişmesi ile bu odalar eski önemlerini ve fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Belki ücra köylerde hâlâ eski gelenek ve göreneklerini sürdürenleri vardır.

Yaran odaları:

Köy konuk odalarından ayrı olarak, köylerde ve kasabalarda, türlü yaş guruplarındaki kişilerin muntazaman devam ettikleri ve ahi zaviyelerinin, konuk ağırlamaktan başka, gençleri eğitime görevini de üzerine almış küçük örnekleri olan "yaran odaları" vardır.

Yaptığım incelemeye göre bu yaran odaları, büyük bir çoğunlukla, İbn-i Batutanın, ahi örgütünün bulunduğunu bildirdiği vilayetlerin köylerinde var. Bunlar, son 25-30 yıl öncesine dek, bütün özellikleri ve kuralları ile devam ediyordu.

Bu odaların, toplantılarından birine katılıp gözlerimle gördüm. 1950 yılına dek, eskiden Ankara vilâyetine bağlı bulunan Çankırı'nın köylerinde bu geleuek devam ediyordu. Çankırı köylerinin halkı bu geleneği o denli benimsemişler ve ona o denli alışmışlar ki, iş ve memuriyet dolayısı ile Ankara'da bulunan, Çankırı merkez ilçesine bağlı 600 haneli Dümelli kasabası halkından bazılarının, bu geleneği Anaka-

ra'da sürdürmekte olduklarını duydum ve toplantılarında bulunmak istediğimi kendilerinden rica ettim, kabul ettiler.

11 Mart 1950 Cumartesi gecesi toplantılarına katıldım. Hafta tatili Cuma iken bu toplantılar cuma akşamı yani Perşembeyi Cumaya bağlayan gece yapılmış. Hafta tatili değişince Cumartesi gününe almışlar. Bu ahi toplantısının, Çankırı içinde devam ettiğini, Hasan (Üçok)un kitabında görmüş, köylerinde de olabileceğini düşünmüştüm.

Hazır bulunduğumu söylediğim Dümelli köylülerinin yaran sohbetleri, haftada bir kez ve mutalaka yemekli olması hariç, öteki bütün törenleri, konuk karşılamaları, yaran efradının Başağa'ya ve küçük Başağa'ya karşı saygı davranışları ve buyruklarına kesin itaatları tümüyle bizim köyünün ve çevresindeki köylerin aynı olarak sürmektedir.

Konunun Isparta ilinde izlenmesi:

İbn-i Batuta Seyahatnamesinde zikredilen ve daha sonra da, mezar kitabeleri, ahi icazetnameleri, fermanlar, vakfiyeler ve fütüvvet şecereleri gibi belgeler yardımıyla varlıklarını izliyebildiğimiz bir ahiler faaliyet ve topluluğu merkezi olan Isparta bölgesi, gerek kasabalarında gerekse köylerinde bu örgütün izlerini, kalıntılarını hâlâ saklayan bir bölgedir.

Rahmetli Rıfki Melul Meriç tarafından toplanarak yayınlanan, Akşehir mezar kitabelerinden¹⁶¹ burada ahilerin, XIV. yüzyıl başından çok önce yaşamış olduklarını, bir çoğunun üzerinde tarih yazılmamış veya silinmiş olmakla birlikte, tarihi yazılmış olanlarından birinde hicrî 741 /M. 1340 yılı bulunan ahi ve ahi oğulları mezarlarının varlığından öğreniyoruz.

Anadolu beyliklerinden "Hamid Oğulları"nın başkenti (Felekabad), şimdiki adıyla Eğridir ilçesinde bulunan mevlevî tekke ve zaviyelerinin bulunduğu yazla mevkiindeki mezarlıkta, ekserisinin mevlevî olduğu anlaşılan mezar kitabeleri arasında, birçok ahi adlarına da raslanmaktadır.

Gene Isparta'nın Şarkıkaraağaç ilçesinin de bu kabil belgeler bakımından zengin olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶¹) Bak. Rıfki Melul Meriç, Akşehir Mezar ve kitabeleri, Türkiyat Mecmuası, cilt V, sahife 141-212.

H. 830 (M. 1426) yılında yazılmış ve bir sûreti “Konya Mecmuası”nda yayınlanan, Şarkıkaraağaç’lı, Hatiboğlu sanıyla anılan Ahi Mehmet oğlu ahi Mahmud’a, Ispartalı Ahi Süle oğlu Ahi Şeyh tarafından verilmiş olan bir icazetname¹⁶², bu kasabada mevcut fütüvvetdarlar, ahinin yetki ve görevleri, fütüvvet libasının giydirilmesi, sofraya yayma ve çırak revan etme yetkilerinin mahiyeti ve başka bilgiler bakımından dikkate değer nitelikte görülmektedir.

Şimdilik burada bu nitelikte yazılmış başka bir belge ele geçmemiş olmakla birlikte, yalnız bu icazetname muhteviyatından bile oturmuş ve yayılmış bir ahi örgütünün varlığı anlaşılan bu kasabada bu örgüt kalıntılarında olmak üzere eski tören ve geleneği ortadan kalkmış bir sohbet toplantısı, “gezek” adıyla devam etmektedir. Hatta Ankara’da bulunan ve sayıları üç bini aşan bu kasaba halkı bu geleneklerini, kış aylarında burada da sürdürmektedirler.

Şimdi, 20–25 yıl öncesine dek devam etmekte olan “yaran” örgütünün, biçim, nitelik ve törenlerini ayrıntıları ile aşağıda tesbit ettiğim “Yenice Köy”, yukarıda adları geçen Eğridir ve Şarkıkaraağaç ilçeleri civarında ve Gelendost ilçesine bağlı bir köydür.

Yenice Köyde yaran odaları kuruluşu:

Köyün yeri ve dirimi: Yenice, Eğridir gölünün doğu-kuzey kıyısına 3–4 km. uzaklıkta 250 haneli ve 1600 nüfuslu bir köydür. Eğridir ilçesine karadan 40 km. gölden motorlarla bir buçuk saat uzaklıktadır. Yalvaç ilçesine 20, Şarkıkaraağaç ilçesine 40 ve Konya-Isparta şosesi üzerinde bulunan, kendinin bağlı bulunduğu Gelendost ilçesine yedi km. uzaklıktadır.

Halkı, genellikle tahıl ekimi ile ve göl balıkçılığı ile uğraşır. Kadınları halı dokur. Kendilerine bol bol yetecek üzüm bağları ve meyvelikleri vardır. Köyden 80–90 genç, çalışmak üzere Almanya’ya ve başka Avrupa ülkelerine gitmiş bulunmaktadır. Köyün beş yüz kadar nüfusu da Isparta, Ankara, İstanbul ve Nazilliyeye göç etmiş durumdadır.

Eğridir gölü ile köyün dağları arasındaki iç gölün kamışlık ve sazlıklarında, yüz çeşide yakın nâdir kuşlar vardır ve burası, Manyas gölündeki “Kuş Cenneti”nden hiçte aşağı değil, hatta birçok bakımlardan oradan daha enteresan ve güzeldir. Dağları çok arazisi oldukça

162) Bak. Konya Mecmuası, sayı 11, 1937 Temmuz. Sayfa 659–662.

geniş bir köydür. Ovasından, Eğridir Gölüne dökülen Yalvaç çayı geçerse de yazın akmadığından köyde genellikle kuru tarım yapılır. İç göldeki pınarlardan, üç dört yıl önce tazyikli içme suyu getirilmiş ve elektrik tesisatı yapılmıştır. Birkaç ev dışında evlerin hepsi iki kat ve çatıları kiremitle kaplıdır. Halkı çalışkan ve okur yazar oranı yüzde doksana yakındır. Köy ilkokuluna 300 kadar öğrenci devam etmekte ve bir de orta okul vardır.

Bir yaran odasının kuruluşu:

Ürünler hasad edilip, harmanlar kaldırıldıktan, bağlar bostanlar bozulduktan, güz eklileri ekildikten, kışlık unlar öğütülüp odun kömür depo edildikten sonra köyde hemen hemen yapılacak pek bir iş kalmamıştır.

Kasım sıralarında yaranların odalara toplanma faaliyetleri başlar. Eskilerin kasım dedikleri, köy faaliyetleri için önemli bir dönüm noktasıdır. Kasım günleri ve hızır günleri yılı ikiye böler ve 180'er gündür. Kasım, Kasım ayının sekizinde, Hızır günleri 6 Mayıs'ta başlar. Kasım gününde koçlar sürüye katılır ve büyük çiftçiler yanına uşak duran hizmetkârların süresi kasımdan kasıma hesaplanırdı.

Yaranlar, 20-30, 30-40, 40 ve daha yukarı yaşta bulunan köy erkekleri gurup gurup, yaranları arasına kimleri alacakları hususunda teşebbüslere başlarlar.

Her odanın eski yaranlarından birkaç kişi, kendi aralarında konuşurlar. Eğer eski yaran başını gene seçmek istiyorlarsa ona başvurup "yaranlarımı topla" derler. Toplanılacak gün kararlaştırılarak yârânın öteki üyelerine ve yeni katılacaklara haber verilir.

Eğer eski yaran başını seçmek istemiyorlarsa, daha oda toplantıları başlamadan, yaran başı yapmak istedikleri başka birisine başvururlar. Bu kişi teklifi kabul ederse yaranı toplar; etmezse aynı teşebbüsle bir başkasını bulurlar.

"Yaran başı", ahilerin "ahi baba"sı durumunda ve oda yaranlarının yaşlıcası, herkesçe sevileni sayılanı, yol yöntem bilenidir.

Kararlaştırılan günde, daha önceki yıllarda toplandıkları odalarda birikirler. Bu toplantıda bir de "oda başı" -ki bu aşağı yukarı ahilerdeki nakib karşılığıdır-seçilir. Bu kişi, odanın genel işleri, düzeni, oda gereklerini nöbetle temin etme gibi şeylerden sorumludur.

Bu yaran odaları çoğunlukla, ya boş ve sahipsiz bir arsaya yaranlar tarafından yeniden ve bunların ortak malı olmak üzere ya-

pılır ve zamanla genelleşmiş ve anonimleşmiş bir duruma gelir. Yahut da eski bir ev, boş bir oda bu iş için kullanılır.

Köyde, birinci şekilde yani yaranların ortak çabaları ile yapılmış “Taş Oda”, “Yeni Oda” adlarındakiler; eskiden mevcut, genelleşmiş veya sahipli odalar olarak da “Kadınların Oda”, “Çukur Oda”, “Hacı Hasan Odası”, “Hüseyin Çavuşun Odası” adlarındakiler var.

Bunlardan gençlerin odaları, yerden yani zemin üzerine tek katlı ve taşla örülmüş, geri tarafında genişçe ve yerden yüksek bir peyke kısmı bulunur ki bunun üzerinde de ayrı bir gurup oturup sohbet edebilir. Oda, şömine biçiminde geniş ocaklıdır. Altlarına hasır ve onun da üstüne keçe veya kıldan örülmüş haba serilir. Bunlar kırk elli kişi alabilecek, ortasında millî oyunlar oynanabilecek genişliktedirler.

Yaşlılar çoğunlukla, konuk odalarında toplanırlar. Konuk odaları genellikle iki katlıdır. Alt kısmında odun kileri, konuğun binek hayvanı için ahır ve küçük bir samanlığı ihtiva eder.

Odanın iç düzeni ve gelenekleri:

Yaran topluluğunun her ferdi, evine konuk gelme, hastalık, başka bir yere gitmiş olma, başka umulmadık bir engelin çıkmış olması gibi meşru nedenler dışında her gün odaya devam etmek zorundadır.

Yaranlar, kendilerinden her birine “efrad” derler. Her gün, “yaran başı” ve “Oda başı” dışında etrattan bir kişi sıra ile “yaran odası”nın bütün ihtiyaçlarını temin etmek zorundadır. Onlar bu işe “Keşik yakmak” derler. Keşik yani sıra kendisine gelen, bir önceki gece dağılınırken odanın anahtarını ve demir baş eşyasını teslim alır.

Keşik yakacağı gün, daha gün batmadan odaya gelir. Hasırları, keçeleri habaları silker, her tarafı tertemiz süpürür, ocağın küllerini temizler, çalı ve odun koyarak yakmaya hazır duruma getirir. Gece geç vakte kadar yetecek miktarda odun taşır. Lambanın fitilini keser. Şişesini temizler, gazını koyar. Testilere su doldurur, kapıyı kilitleyip gider. Evinde işlerini bitirip yemeğini yedikten sonra gene herkesten önce, yani akşam ezanından biraz sonra gelip odayı açar, lambayı ve ocağı yakar. Saat altı buçuk yediye doğru, yani karanlık iyice çöktükten sonra gelmeye başlayan efradı ayakta karşılar ve buyurun der.

Herkes yaş ve saygı derecesine ve sırasına göre yerlerine oturur. Ocağın sağındaki ve solundaki minderlere, efrattan kimse oturamaz.

Sağ minder, şeyh veya ahi makamında olan ve Çankırı köylerinde “büyük baş ağa” denen “Yaran başı”nın, sol minder, nakib makamında olan ve gene Çankırı köylerinde “küçük baş ağa” dedikleri “Oda başı”dır. Bunlar gelmese dahi yerlerine kimse oturamaz, boş kalır.

Yaran başı veya oda başı geldiğinde, bütün efrad, kendilerini ayağa kalkarak karşılarlar. Başka köyden veya memleketten yahut da aynı köydeki başka yaran odasının yaranları veya konuklar da, bütün yaran efradı ayağa kalkmak suretiyle karşılanır.

Odanın eski üyelerinden olmayıp da yeniden girmek isteyenlerin durumları incelenir ve alınıp alınmayacakları kararlaştırılır. Böyle bir başvurma durumunda yaran başı “bir düşünelim. Sana bir iki gün içinde cevap veririz” der ve konu bir gece yaranlar arasında açılıp konuşulur. Bu konuşma sırasında baş vuran adayın ahlaki ve terbiyevî durumu, odaya katılmak istemesinde özel bir amacının olup olmadığı tartışılır. Bazan böyle bir kişi, yıllardır hiç bir odaya devamlı değilken, oğlu veya kızı evleneceği zaman düğünde yaranın yardımını temin amacı ile odaya kaydolmak ister. Yaranlar, kendi aralarındaki üyelerden birinin ya da onun yakın akrabasının düğününde çok yardım ederler. Öyle ki düğün sahibi düğünün zahmetini hiç hissetmez. Tabii bu yorucu bir iştir. Bu maksatla girip bir iki ay sonra yapılacak düğünün yükünü üzerlerine almak istemezler. Eğer girmek isteyenin bu gibi bir ard niyeti yoksa ve ahlaklı bir kişi ise alınmasına karar verirler. İstekli, ahlaklı mazbut olmaz veya yukarıdaki şekilde gizli bir maksadı bulunursa, alınmayacağı münasip bir dille kendisine bildirilir.

Odanın düzeninin, güveninin sağlanmasından yaran başı, o gelmediği zamanlarda oda başı sorumludur. Odada uygunsuz davranışlar, küfür, içki, kumar katiyen yasaktır. Oda nizamına ve edebe aykırı davranışlar, yaran başının verdiği kararlarla cezalandırılır. Bu ceza, suçun niteliği ve derecesine göre, oda başı tarafından ayaklarına değnek vurulmak, soğukta ve odanın dışında üzerine soğuk su dökülmek, yaranların hepsi için evinden, bakkaldan yemiş getirmek veya yemek ziyafeti verdirilmek suretiyle yerine getirilir.

Yaran efradı, oda dışında da birbirlerine ve herkese karşı iyi davranmaya ve yardımda bulunmaya, kötü durumlardan sakınmaya mecburdur. Kötü davranışı görülen, duyulanlar yaran başına şikâyet edilirler. Hakkında şikâyet olanın duruşması, bir adalet mahkemesindeki benzer. Şikâyette bulunacak kişi, odada şapkasını çıkarıp or-

taya gelir ve yaran başına doğru döner “filancadan şikâyetçiyim” der.

Şikâyet edilen de oraya çağırılır, şikâyet edenin yanına, sol tarafına oturur. Şikâyet dinlenir. Kabahatli, sükûnetle dinledikten sonra söz kendisine verilir, serbestçe savunmasını yapar, haklı ise tanık gösterir. Yaran başı iki tarafı ve tanıkları dinledikten sonra, ahilerdeki “makam-ı insaf” duruşması gibi-kararını verir.

İki taraftan biri bu karara itiraz ederse dava, bir üst odaya, yani daha yaşlıların odasına havale edilir. O oda yaran başısının ve oda başısının vereceği karar kesindir. Buna itiraz edilmez. Bu ceza çoğu, yarana ziyafet vermek şeklinde olur. Cezalandırılan, bunu yerine getirmese odadan atılır ve kendini bir daha hiç bir oda almaz, bu durumda da köylü arasındaki şerefi sarsılır. Ben çocukken dedemin odasına -ki ona “kadı odası” derlerdi- büyüklere hizmet için gittiğimde köyün, tarla, ev, miras vesaire gibi anlaşmazlıklarının, mahkemeye gitmeye gerek kalmadan bu odada halledildiğini çok görmüşümdür.

Yaran efradından biri, meşru sayılabilecek mazeretini haber vermeden, üst üste üç günden fazla odaya gelmezse, odadan ellerine, içinde küllü su bulunan bir kap verilen üç kişilik bir topluluk, evine hasta görmeye (ziyarete) gönderilir. Bunlar, “Yaran başının selamı var hasta görmeye geldik” derler. Gerçekten hasta olduğu veya gelmesine engel olacak mazereti olduğu görülürse geri dönülür. Mazereti yoksa odaya gelmesi söylenip gidilir. O da mendiline yeterince yemiş doldurup odaya gelir ve verilecek cezayı kabul eder.

Yaran efradından hiç kimse kahveye veya tek başına olarak başka odaya oturmak veya ziyaret etmek maksadıyla gidemez. Ancak bir oda çalgılı veya yemekli bir eğlence tertip eder ve başka odayı davet ederse veya bir oda öteki odayı ziyarete karar verir ve bu kararlarını birkaç gün önce haber vermiş olurlarsa topluca gidilir. Bu tür ziyaretler çoğu kez, bir aile veya kişiler arasındaki anlaşmazlığı, küslüğü ortadan kaldırmak için yapılır. Sırf ziyaret için de gidilir. Aynı seviyedeki veya arada az yaş farkı bulunan odaların birbirlerini toplu halde ziyaretleri vaki olur. Fakat küçüklerin odasını büyükler, veya büyükler odasını küçükler ziyaret edemezler.

Yaşlıların odasında keşik, ortak ziyafet, devam mecburiyeti ve başka kurallara uymak hususu, öteki odalardakilerin aynı olmakla birlikte, yaşlılar odasında millî oyun oynanmaz, Muhammediye, ahmediye, Siretünnebi, Battal Gazi menkıbeleri gibi dinî ve hamasî kitaplar okunur.

Gençlerin yaran odalarında günlük işler, tarımla, köy sorunları ile ilgili konular, genel havadisler görüşülür. Bağlama çalınır, türkü söylenir, milli ve mahallî oyunlar oynanır, masal anlatılır, bilmece sorulur. Yüzük, tura ve benzeri oyunlarla eğlenilir. Gece saat ona on bire doğru, isteyenler birer ikişer kalkıp evlerine dağılırlar. Odayı çok erken terk edenle de alay edilir.

Bazan bir kaç arkadaş gündüzden sözleşirler, en sona kalırlar. Herkes gittikten sonra, gündüzden tedarik ettikleri, et, kuş, tavuk veya balık pişirir, yanına helva kararlar veya pestil denen koyu ve lezzetli bir tür pekmez korlar, birlikte yerler. Akşamdan beri gürül gürül yanan odunların kızıl kor haline gelmiş sıcaklığı ile ısınmış odanın hoş havasında sabahın erken saatlarına dek oturup sohbet ederler. Buna “kül eştî” derler.

Bu tür ayrıcalık yani yaranın hepsini kapsamıyan küçük toplantılar serbesttir. Bütün yarana haber verilmedi diye ceza verilmez.

Bundan başka bir de bütün yârânın toplu olarak kuş, tavşan, balık avına gidip elde ettikleri avlarla veya aralarında para toplamak suretiyle “arap çorbası”, “arap aşî” denen çok acı özel yemekler de yaparak birlikte yemek yerler ki buna kendileri “ferfane” derler. Doğrusu “harifâne” yani esnafların ortaklaşa yedikleri yemek demektir¹⁶³.

Yaran odası toplantıları genel olarak mayıs başlarına yani Hıdır gününe (Hıdrellez: 6 mayıs) dek sürer. Yaranlar, Hıdrellez günü, oda oda, köyün sınırları içinde bulunan Eğridir Gölü kıyısına gider. Aralarında topladıkları paralarla, kesip yemek üzere hayvan satın alırlar. Pirinç pilavı ve un helvası pişirip et kavurarak yerler içerler akşama dek eğlenip köye dönerler. Bu ortak eğlence ve ziyafetten sonra, o yılki yaran odaları faaliyeti sona erer, çünkü tarım işleri başlamıştır, akşama dek ovada tarlada çalışan gece odaya devam edemez.

Yaranların köyde sosyal yardım çalışmaları:

Yaranlar sadece, bütün kış gecelerinde odada oturarak günlerini geçirmezler. Onların en önemli ve seve seve yaptıkları işlerden biri de köye gerekli sosyal yardımlarda bulunmaktır. Bunlar: beş yıl önce

---

163) Sanat ve ehl-i hırfetin ilgi ve anlamları hakkında bak. Osman Nuri (Ergin), Mecellei Umur-u Belediye, I, 507 vd. Buradaki ziyafet anlamında “arifane”, “harifane” deyimleri için bak. Aynı eser, I, 504.

gelen tazyikli sudan önce bütün köy, bir çok kuyulardan aldıkları sudan faydalanırlardı ki bu kuyuların zaman zaman temizlenmesi gerekir. Bunu yaranlar yaparlardı. Bundan başka, sel baskınlarında yardım etmek, yoksul ve kimsesizlere her türlü yardımı yapmaktır. Bu işler, filan işi filan oda yaranları yapmış diye köy halkı tarafından övülerek söylenir. Onların bu yardım faaliyetlerinden bazılarını görelim.

Yaranların düğünlerde yardımı:

Yaran efradından biri veya onun yakın akrabalarından biri evlenirse, düğünün bütün hizmetlerini yaran yapar. Bu köyde 10-15 yıl önceye dek yürürlükteki geleneğe göre yedi gün ve yedi gece devam eden düğünde kalabalık topluluklara yemek verildiğinden bunları pişirmek için yüklerle oduna ihtiyaç vardı. İşte bu odunu, her yaran, birer ikişer at veya eşekle topluca dağa giderek bir defada getirip düğün evinin avlusuna istif ederler ki buna "imece" denir. Yaranların bu iş için topluca dağa gidişlerinde, gelişlerinde görülmeye değer tören olur. Hayvanlara, renkli boncuklardan gerdanlıklar, çanlar takılır, türküler söylenir.

Davetlilere verilen yemeklerde sofraların kurulması, kaldırılması, ekmek, su, yemek dağıtılması, davetlilerin oturduğu odaların temizliği, yemekten önce ve sonra konukların ellerini yıkamak için leğen, ılık su doldurulmuş ibrik getirmek ellerine su dökmek, havlu tutmak, geceleri oyunlar oynatmak, türlü eğlenceler tertib edilmek üzere güveğinin evine yakın bir meydanın, çıralarla, gazla karılmış kül topakları veya gaza bulanmış bezlerle meşale yakılmak suretiyle aydınlatılması, burada oyunlar düzenlenmesi, oturulacak yerlere hasır ve keçe kilim serilmesi, düğün sahiplerinin komşuları ve akrabaları tarafından gönderilen ve on on beş kapta ayrı türden yemeklerin düğün evine taşınması (buna terzi görmek derler), gelin eşyasının güveyi evine götürülmesi ve daha akla gelmiyen bir sürü işler hep yaranlar eliyle yapılır.

Eğer güveyi veya babası bir yaran odasına kayıtlı değilse, yerine getirilmesi zor ve çok külfetli olan şimdi saydığımız düğün hizmetlerini yaptırmak için yaran odalarından biri ile anlaşma yapılır. Örneğin, bir kaç koç ya da beş altı yüz lira para verilir. Bu anlaşmayı yapan yaran odası, düğünün öütün hizmet ve zahmetlerini üzerlerine alırlar. Evlenecek kişi yarandan değil ve yoksul ise, odalardan biri,

daha doğrusu bu yoksul gencin mahallesindeki odalılar aynı şekilde ve bedava üzerlerine alıp yaparlar.

Yoksul ve kimsesizlerin işlerine yardım:

Kışlık yakacağını temin edememiş dul, kocası askerde, kimsesiz yoksul kadınların, ihtiyarların yakacağını tedarik ederler. Bu gibiler gerektiğinde ve yarana baş vurduklarında evleri bile yıkılmış olsa tamirinde gereken hizmetleri yerine getirirler. Örneğin damı yıkılsa, ağacını, kamışını, kerpicini hazırlar, taşır ve yerleştirirler. Bu iş daha büyük olursa, köyün bütün yaran odaları birleşerek yaparlar. Ben çocukken ve köyde bulunduğum sıralarda bu kabil işlerden pek çoğunun yerine getirildiğini gözlerimle gördüm.

Mali gücü yerinde olanlar da, zor ve zaman isteyen bu kabil işleri için yaran odalarından biri ile anlaşır, koyun, keçi ya da para vermek suretiyle bu işlerini gördürürler, yaranların yardımlarından faydalanırlar. Yaranlar bu tür işleri baştan savma değil iyi yaparlar.

Tarım işlerinde yardım:

Yaranlar, tarım işlerinde de, birbirlerine, yoksullara ve kimsesizlere karşılıksız yardım ederler. Örneğin çift hayvanı ölmüş, yerine yenisini alamamış yoksul kişilerin tarlalarını sürüverirler. Ekinlerini zamanında biçemiyenlerin ürünlerini biçiverirler. Harmandan vaktinde kalkamıyan, geç kalacağı, yağmur mevsiminin bastıracağı anlaşılınların harmanlarını kaldırıverirler. Köyde bu şekilde yardıma muhtaç durumda olanlar az, yaranlar da kalabalık olduklarından, kendileri için birer ikişer günde bitecek olan bu işleri, çekinmeden, ortaklaşa çabucak yapıp bitirirler.

Yaranların harman sonu yıllık eğlenceleri:

Yaranların çok eski, geleneksel yıllık eğlencelerinden biri de bu harman sonu eğlenceleridir.

Harmandan kalkıldıktan, gübreler tarlalara çekildikten sonra güz ekliilerine başlamadan, her odanın yaranı toplanıp aralarında ferfane (harifane) şeklinde yeteri kadar para toplarlar. Yaranın azlığına, çokluğuna göre üçer dörder koyun veya keçi, şeker, yağ ve sebze, meyva alırlar. Bu eğlence süresince yemeklerini pişirmek üzere usta bir aşçı bulurlar. “Kıyı bağları” denilen, köye bir saat kadar uzakta, Eğridir Gölü’nün kıyısında, ağaçlık, ormanlık, soğuk sulu birçok pınarların bulunduğu yere giderler.

Buraya gidiş geliş ve hazırlık safhası çok merasimlidir. Yaran, gezmeye çıkacakları günden bir gün önce akşam, odalarında toplanırlar. Ertesi günü erkenden oraya gidip konak yeri seçecek, aşçıyı, kazanları ve sair yemek levazımını götürecek iki üç kişiyi ve kendilerinden sonra yataklarını, eşyalarını getirecek kimselerle birlikte arkadan gelecek bir iki kişiyi belirleyip dağılırlar.

Ertesi gün sabahleyin, odanın bütün yaran efradı, en yeni elbiselerini giyip tüfeklerini ve barut, saçma, kapsül gibi av levazımını alıp odaya gelirler ve toplu bir halde odadan çıkarlar. Bu sırada köyden ayrılmakta olduklarını köy halkına duyurmak için havaya on onbeş el tüfek atarlar. Bunu duyan köyün öteki erkekleri, kendilerini uğurlamak için köy dışına çıkarlar ve uğurlarlar, yolda giderken de havaya tüfenk atarlar.

Yolda, köye on beş yirmi dakika uzaklıkta, köyün en yaşlı ihtiyarlarının bile buraya ne zaman konduğunu bilmedikleri, tahminen 90-100 kilo ağırlığında, tutulacak bir yeri bulunmayan ve "kuvvet taşı" denen yusuvarlak taştan herkes gücünü dener. Kimi kıvılda-tamaz, kimi bir kaç parmak, kimi de göbeğine, omuzuna kadar kaldırır. Bu taşı omuzuna kadar kaldırabilen kişiler azdır ve bunlar, kendilerine rakip çıkana dek köyün güçlü delikanlıları olarak anılırlar.

Yaranlar bundan sonra yollarına devam ederler. Konacakları yere beş on dakika kala gene havaya beş on el tüfek atılır. Eğer daha önce o civara yerleşmiş başka yaran topluluğu varsa -çünkü yaran odalarının hepsi aynı günde köyden çıkmaz- birer ikişer gün ara ile giderler ve gene bu aralarla dönerler, onlar da havaya tüfenk atmak ve önelerine çıkmak suretiyle karşılayıp selamlarlar.

Yerlerine döndükten sonra daha dinlenmeden, bir kısmı balık avına bir kısmı kuş avına gitmek üzere dağılırlar. Öğleye doğru elde ettikleri avlarla dönerler. Biraz önce kesilmiş olan davarların sakatatları ile getirdikleri avları pişirterek bu sırada köyden, yaranların yataklarını ve eşyalarını hayvanlarla getiten, çoğu, yârânların küçük kardeşleri veya akrabaları olan kimselerin karınlarını doyururlar. Bunlar, eşyaları bırakıp hayvanlara binerek köye dönerler.

Yaranlar, burada kaldıkları dört beş günde avlanır, gölde yüzerler, oyunlar oynarlar, kayıklara, sandallara binip gezerler, komşu yaranların olduğu yere gidip gelirler eğlenirler.

Dönüşlerinde de, giderlerken olduğu gibi, varsa orada kalan yârânlar tarafından uğurlanma ve köyde karşılanma törenleri, yolda kuvvet taşında güç denemesi aynı şekilde yapılır. Böylece yaran efradı, bütün yaz çektikleri, yorgunluğu ve zahmetleri unutup dinlenmiş olarak ve taptaze bir kuvvetle köye dönmüş olurlar, güz ekli-lerine başlarlar. Hatta bu gezintiye şaka olarak “harmanın tozunu yıkamağa gidiyoruz” derler.

Yaranların bu gelenek ve törenleri ve Hıdrellez gezintileri, ahilerdeki sanatkârların sınıf sınıf mesireye çıkmaları âdetine ve üç gün mesirede kaldıkları “üç günler” geleneğine aynen benzemektedir¹⁶⁴.

---

164) Karşılaştırmak için bak. Muallim Cevdet, Zeyl-i İbn-i Batuta, 1932, İstanbul, sahife 347 vd. Yaranların bu âdetleri, İbn-i Batuta'nın seyahatnamesinde tasvir edilen bu husustaki âdetlere uymaktadır. Bak. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, I, 312 vd. Çankırı'daki yaran teşkilatı hakkında bak. Hacı Şeyhoğlu Hasan (Üçök), Çankırı'da ahilikten kalma esnaf ve sohbet teşkilatı, 1932, Çankırı, ss. 25 vd.

DOKUZUNCU BÖLÜM

AHİ TÜZÜKLERİ OLAN FÜTÜVVETNAMELERİN ORTAK İLKELERİ

AHI TÜZÜKLERİ OLAN FÜTÜVVETNAMELERİN ÖZETİ

Fütüvvetnameler, ahilerin, zaviyelerde uydukları ve uyguladıkları tüzük veya yönetmelik niteliğindedir. Bunlara, eski ve ortaçağ toplumlarının bir nevi “ilm-i hal”i gözüyle de bakabiliriz.

O devirlerin gerekleri ve koşulları göz önüne alınır, fütüvvetnamelerin kapsadığı kuralların, belli bir toplumda başarı ile uygulandığı görülür.

O sosyal düzen ve ortamda yaşamak zorunda olan insanların, ne yöneticilere baş kaldıracak sertlikte, ne de saldıran dış düşmanlara baş egecek bir yumuşaklıkta olması, yani yetişecek gençlerin hükümdara saygılı, yurt savunmasına yardımcı olması gerekirdi.

Eğitimin bir devlet görevi olarak düşünülmediği, ele alınmadığı, hatta iç ve dış güvenliğin kurulması, korunması dışında ne yol, ne taşıma ne de haberleşme aracı sağlanmasının devlet görevleri sayılmadığı bir devirde bütün bunların temini ve toplum eğitimi özel kuruluşlara düşüyordu.

Şehir, kasaba ve köy gibi yerleşme yerlerinin su, yol, köprü, eğitim gibi bayındırlık işleriyle eğitim ve öğretim, varlıklı kişilerin hayır amacıyla kurdukları vakıflarla yürütülmeye çalışılıyordu. O çağın mahalle mekteplerinde çocuklara ve gençlere, teorik ve çoğu, gerçeklerle çelişki halinde sözde din bilgisi yerine taassup ve tutuculuk öğretiliyor, aşılıyordu.

Biraz gelişkin çağa varan delikanlıların hayatta tutacakları yol hakkında hemen hemen hiç bir bilgi verilmiyordu. Bu boşluğu da, yüksek kademedeki yöneticilerle yakın ilişkileri olan ve onların telkinlerinden de etkilenen mutasavvifler ve tarikat uluları doldurmağa çalışıyorlardı. Bunlar kendilerine, asgari, yaşama, terbiye ve ahlak kurallarını insanlara öğreterek standard bir yurttaş yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi.

Yurt savunması ana sorun olduğuna göre bütün gençlere savaşıklık idmanı, savaş araçlarını kullanma yeteneği öğretiliyor, öte yandan iç güvenliğin de sağlanması için, doğruluk, ahlaklılık, haksızlıklara, zorbalıklara karşı gelmek, adaletin sağlanmasının yurttaşın genel görevi olduğu düşüncesinin zihinlerine yerleştirilmesi de gerekiyordu.

İç ve dış güvenlik, adalet ve hakseverlik duygularından sonra bir başka ilke de konukseverlik ve konuğa, yabancıya yardım etme işi gelir. Bu duygunun da geliştirilmesi gereklidir; çünkü herkes bir köyden başka bir köye, bir şehirden başka bir şehire yolculuk yapabilir. Herkes bu duyguyu benimserse kendisi de muhtaç olduğu zaman bu duyguyu benimsemiş kişilerin yardımından faydalanabilir.

O çağlarda din kuralları, bütün toplum yaşantısının temelini teşkil ettiğinden islâmî terbiye bu gibi işlerde ön planda yer alıyordu. Dinî bilgileri ve kuralları, gerçeğin tam tersine olarak sadece öteki dünya için gerekli sayan bazı din adamları, telkinlerinde, bu dünyaya hiç önem verilmemek gerektiğini -sanki Tanrı insanları yanlışlıkla bu dünyaya yollamış gibi- her şeyin öteki dünya için olduğunu öğretmeye ve bu fikri benimsetmeye çalışıyorlardı. Ama böyle telkin ettikleri halk, bütün varlıklarını kendilerine verseler zararı yoktur, kendileri bu dünyaya heves etmiş olmaz bunları afiyetle yerlerdi.

İşte bu çelişik eğitim ve insan yetiştirme metodu, daha önce de dediğimiz gibi, tarihî ve sosyo-ekonomik zorunluklar¹⁶⁵ ve Türk millî hasletlerinin bir sonucu olarak ahi kurumunu ortaya çıkarmıştır. Her yönü düşmanlarla çevrili bir ülkede yani Anadolu'da yerleşmek ve yaşamak ve kökleşmek durumunda ve zorunda olan Türk milleti, öteden beri gerçek dinin de emrettiği gibi ahlaklı bir dünya yaşantısını benimsemiştir. Zaten dünyada böyle bir yaşantıyı sürdüren kişinin âhirette de ödüllendirileceğini gene islam dini söylüyor.

Tamamen bir Türk kurumu olduğunda şüphe olmıyan ahilik, gençleri, yamaklık ve çiraklıktan ele alarak önce atelyelerde, tezgâh başında meslekî beceri ve yetenek ve ahlâkî meziyetlerle donatıp zaviyelerde, askerî eğitim ile birlikte, toplumun her sınıf içinde her tür davranışta, muamelede, falso yapmıyacak, takdirle karşılanacak terbiye ve olgunlukta yetiştirirlerdi. Bunun için aday, aşağıda özetle göreceğimiz kademelerden geçer. Oda temizlemek, yemek pişirmek, bir toplantıda yerine göre konuşmak gibi hususlarda tam bir yetenek sahibi kılınır.

165) Bak. İst. Ün. İktisat Fakültesi Dergisi cilt XI, 542, Ömer Lütfü Barkan, Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, adlı makale.

Bunlar için pir, yol ata, yol kardeşi tutma, belli sürelerle ve meslekin belli kademelerinden geçme yoluyla gence sanat becerisi, ahlak ve terbiye öğretilir. Üstadlık (usta) derecesi elde edilip özgür olarak dükkân tezgah sahibi olduğunda kazanılan paranın hilesiz hud'asız, alın teriyle ve helalinden kazanılması gereği benimsetilir. Sanatkâr herşeyden önce tuttuğu sanatın pirinin yani ilk başlatanın bir peygamber veya ulu bir kişi olduğu inancındadır. Bu nedenle dükkânının, atelyesinin duvarında iri harflerle şu beyt yer alır:

Her Seher Besmeleyle Açılır Dükkânımız

Hazret-i . . . . . dir pirimiz üstâdımız

İşe, deri işçiliği ile başlayan ahiler, sanattaki kabiliyetleri ve yüksek ahlâki meziyetleri ile otoritelerini ve üstünlüklerini zamanla bütün öteki sanat kollarına da tanıtmışlardır. Bu geleneğe, bütün tarihleri boyunca Osmanlı sultanları da saygı göstermiş, tekelci tüccarlara karşı sanatkârları korumuşlardır.

Bu durum, bir eserde şöyle özetleniyor:

“Padişahın, şehirlerde (uyruklarının babası) olmak için duyduğu zorunluk, lonca zanaatları karşısında ticareti elverişsiz bir duruma sokuyordu. Batıda feodal beyler ve kırallar çoğunlukla esnaftan çok tüccarı destekledikleri halde, Osmanlı devletinde durum tersine idi. Devlet, loncaları, tüccarların tekelci davranışlarına karşı koruduğu gibi, daha da önemlisi, şehirlere tüzelkişilik ve bağımsız hükûmet tanımlayarak tüccar kapitalist oligarşisinin kurulmasını önledi. Büyük devlet memurlarına, birçoklarını tarımda olduğu kadar ticarete de yatırım yapmağa heveslendirecek kadar büyük gelirler sağladığı halde bu yollardan elde edilmiş olağan dışı herhangi bir büyük servetin müsadere edilerek devlet hazinesine geçirilmesi muhtemeldi. Ticaret yolunda olduğu sürece, bir çok yüksek memurlar sarayda bu tehlikeyi karşılayacak nüfuza sahiptiler. İktisadî hayatın durgunlaştığı XVII. yüzyıldan sonra müsadereleler daha sıklaştı. Görev süreleri de kısaltıldı. Bu yüzden memurlar zorla sızdırmalara girişerek hem köylülerin durumunu, hem de ticaret ihtimallerini bozdular.

Servetlerin müsadere edilmesi siyasetinin diğer bir sonucu, vakıfların kuruluşunu teşvik etmek oldu. Vakıf kaynakları birleştirilemediği gibi, ticarî yatırım da elverişli değildi. Batıdaki iktisadî siyasetle karşıtlık keskindir. Batıda olduğu üzere, şehirlere ayrıcalıklar tanımanın yararlarını kabul etmek söz konusu olmadığı gibi ticaret azaldıkça yeni pazarlar aramayı teşvik de yoktu. Ne Portekiz'in Kral

Gemici Hanri'sinin bir Osmanlı benzeri ne de Kraliçe Elizabeth'in Levant Company koruyuculuğu ile örneklenen tutumun bir karşılığı yoktur. Ticareti arttırmak amacı ile hiç bir merkantilist politika düşünülmedi. Osmanlı tüccarları ender olarak uzun yolculuklara çıktılar ve commenda'dan daha geniş birleşmelere gitmediler¹⁶⁶.

Sanatın halk ve yöneticiler katında böylesine değer kazanması boşuna değildir. Sanatkârlarda mesleklerinin ve meslektaşlarının değerini ve şerefini korumak için ellerinden geleni yapmışlar bu hususta sağlam ve değişmez kurallar koymuşlardır. Bu kurallar, fütüvvetname denen eserlerde yer almış bulunmaktadır.

Fütüvvetnamelerin ortak ilkeleri:

Nefsine hâkim olmak, iyi huylu olmak, Tanrı buyruklarına uymak, yasaklarından sakınmak, iyi kalbli, iyilik sever ve cömert olmak, konuk sevmek ve ağırlamak, din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek. Hile etmemek. Yalan söylememek. İftira ve dedi kodudan sakınmak, aleyhte konuşmamak, hak ve adalet sever olmak. Zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak. Haklı güçsüzün hakkını, haksız güçlüden almaya yardım etmek.

Fütüvvetnameler zamanla o kadar önem kazanmış ki standard yaşama kuralları, bilgi ve terbiye veren bu eserlere herkes itibar etmeye başlamış fakat bu önemi ve yaygınlığı nedeni ile çabucak dejenere edilmiş içlerine, alevî, bâtinî vb. tarikatların türlü türlü fikir ve ideoloji ürünleri karıştırılmaya başlanmış. Bunun için zaman zaman fütüvvetnameleri arılaştırma ve doğrultma çabaları yapılmıştır. Elimizdeki türkçe fütüvvetnamelerin şimdilik en eskisi olan Çoban oğlu fütüvvetnamesinde bu durum şöyle dile getirilmektedir:

“... Amma sebab-i telif-i kitap budur ki: gördüm ki fütüvvet ehli tayifesi çok bâtil işe meşgul olup fâsit izzete mağrur oldular ve dalâlet yoluna gendözülerin (kendilerini) sebil kıldılar. Yiğitlikte sıdk ve hidayet yolun koyup tuğyan ve dalalet ve fitne ve hile dâmin kurdular. Heva ve heves gâlib olup şehvet bunlara hâkim oldu. Dalalet birle çok mekrler düzdüler ve niza ve gavga ve ratb-u yâbis kelimâtın adını maani ve ma'rifet ve fasahet kodular. Gökten inen sufraya haram taam koydular ve meskenet ve tevazu yoluna tekebbür

---

166) Bak. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, No. 275. Ankara, 1969, sayfa 87 vd.

ve enaniyet kodular ve fütüvvet yolunda uğruluğu ve hıyaneti bahadırılıktur dediler ve dürlü bid'atlerin adını fütüvvet kodular ve taat yerine fesat vaz ettiler ve edep ve hayâ yerinde bişermlik harcedtiler ve evliya ve havas sohbetin terkedip oğlanlar sohbetin ihtiyar kıldılar ve gammazlığı fütüvvete hürmet ve izzet düzdüler Allah Taalâ kapısından i'razedip ümera ve nüvab kapısına teveccüh ettiler. Hudasıda bu işler cümle hılaf-ı tarikattır ve dahi âdab-ı fütüvvette bu ef'al makbul değildir zira ki Allahu taalâ erkân-ı tarikatı ve ef'al-ı fütüvveti aziz ve muhterem ve mükerrem kıldı ve dahi bünyadını şöyle muhkem ve metin kıldı ki cümle nesnelere zeval ve mekr-u hile erer ama fütüvvet sıdk ve safa ve vefa makamıdır ki hiç fitne ve mekr ve hile sığmaz. Pes şurutunu yerine getirmediklerinden neçeler ol aziz ve şerif mertebeyi fütüvvetten mahrum kıldılar ama ümmid şöyledir ki mahrum kılmayalar inşaallahu taala. Yahya b.Halil b.Çopan el-Bulgârî eydür gördüm ki fütüvvet kapusunda oturan ahilerde fütüvvetname yok ki anınla şerayit-i fütüvveti ve hakayık-ı mürüvveti güçleri yettikçe öğreneler ve elleri erdikçe tutalar ve bazı nushalar dahi ki ellerine düşmüş aslı, fütüvvet üzerine değil şöyle ki her kâtip âdab-ı tariyatı ihtisar etmekten ilm-i fütüvvet metrük oldu ve heman adı kaldı. Pes çün bu mezheb-i şerifin Allah-u Taalâ ilmini bu kula rûzî kıldı, diledim ki fütüvvet ilmin beyan kılam.

Tefsir-i Kur'an'dan ve hadis-i Mustafa'dan ve kısas ül-Enbiya'dan ve Tezkiret ül-Evliya'dan ve Kitab ül-Kalayid'den ve Esrar ül-Ârifinden ve enva kütüpten ki bu mezhebe muvafıktır ve fütüvvete lâyıktır gereklülere ihtiyar edip bu kitaba yazdım ve ayan kıldım ki ahilik yolu nedür ve fütüvvet necedür ve neki tarikatta müşkil meseleler vardı cevabın bile yazdım ve şöyledir her ki bu mezhebin sıhhatine inanmaya mürted olur zira ki hükm-ü Kur'an'la ve hadis-i Resulla sabit olmuştur ve dahi ehl-i tarikat katında meşruttur ki her cuma gecesi çerağ dibinde ve ahiler huzurunda bu kitabı zikredeler taki bilmeyenler öğrene ve bilenlerin yakini muhkem ola ve ellerinden geldikçe edep ve erkânın yerine getireler. Ve dahi Türk dilince yazduğuma sebep oldu ki Rum (Anadolu) halkı ekser Türk diline mensuptur biz dahi Türk ıstılahı üzerine yazdık ta ki ekser halayık andan müstefid olalar..."¹⁶⁷.

---

167) Çobanoğlu fütüvvetnamesi, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. kitaplığındaki yazma, No. 46458 yaprak 3 b ve devamı.

Ahi töre ve kuralları:

Ahiliğe girişte önce adayın başı traş edilir. Tövbe ve telkin verilir, ahd ul-lah okurlar taç, hırka ve şalvar giydirebilirler. Yol ata ve iki yol kardeş verirler. Kuşak (şed veya peştamal) kuşadırlar, tuğ ve bayrak verirler, seccadeye geçirirler, helva pişirirler, birbirlerine lokma sunarlar ve bir şehirden başka bir şehire helva gönderirler. Böylece uzun yıllar eğitilip denendikten, törenlerden geçirildikten sonra kişi en uygun bir ahi haline gelmiş olur.

Ahiliğe ilk giren kişi tâliptir. Sonra nimtariyk, daha sonra da sahib-i tariyk olur. Fütüvvetnamelerde şu 12 sınıf halka şed bağlanmaz deniyor. Bunlar: 1- Kâfirler, 2- Munafıklar, iftiracılar, arkadan konuşucular, 3- Remil atanlar, müneccimler, 4- Şarap içenler, 5- Dellâkler, 6- Dellallar, 7- Çulhalar, 8- Kasaplar, 9-Cerrahlar, 10- Avcılar, 11- Madrabazlar, 12- Ameldarlar.

Ahilikte önemli aşamalar ve rütbelere:

Bunlar, hemen hemen her fütüvvetnamede değişik ve çok ayrıntılı ise de biz burada sadece birkaçına değineceğiz:

Pir: Bazı kişilerin kendilerine, önemli ve soylu kişilerden göstermek için cetlerini, Peygamber devrindeki ünlü kişilerden birine bağlamaları eski bir modadır. Bunu doğru imiş gibi göstermek için uydurma soy kütükleri düzerler. Örneğin, bizim Osmanlı Sultanlarının dip dedeleri de -araplıkla hiç bir ilişkileri olmadığı halde- Ebu Bekir'e veya Peygamber'e bağlanır. İşte bu moda öteden beri esnaf da uymakta, yapmakta oldukları ve o yüzden geçimlerini elde ettikleri sanatı önce kim yaptıysa onu kendilerine pir yaparlar. Medreselerde öğretilmesi zorunlu olan bilimleri, İslâm'ın ortaya çıkışından, öğrencinin zamanına gelinceye dek kimler öğrenmişse onların adları saygı ile yazılıp bu konuda ilk öğretmenin adı özellikle belirtildiği gibi esnaf teşkilatında da aynı yol izlenerek o sanatta ilk usta (üstad) kim ise onun ve ondan sonraki bir kaç kişinin adı sanatkârlarca bilinmek gerekli idi.

Her sanat gurubu, kutsal kitaplarda sanatları Peygamberlerden, kendi sanatını yapanını sanatlarının piri sayarlar. Sanatkâr Peygamberler ve sanatları şöyledir: (Âdem, çiftçi), (Şit, Hallaç), (İdris, terzi ve yazıcı), (Nuh, marangoz), (Hud, tüccar), (Salih, deveci), (İbrahim, sütçü ve dülger), (İsmail, avcı), (İshak, çoban), (Yusuf, saatçi),

(Musa, çoban), (Zülkifl, ekmekçi), (Lût, tarihçi), (Uzeyr, bağcı), (İlyas, çulha), (Davud, zırhçı), (Lokman, hekim), (Yunus, balıkçı), (İsa, seyyah), (Muhammed, tüccar).

Şed yani kuşak veya peştamal bağlama: ahiliğe girene, kuşak veya peştamal bağlanır, şalvar giydirilir. Şedde “vefa şeddi” denir. İlk kez Cebrail melâike Âdem Peygamber’e kuşatmış ve “bu kuşağa şed-di vefa derler. Beline kuşatıyorum ta ki sözünde durasın. Şeytana uymayasın, daima ona düşman olasın. Dünyaya muhabbet etmeyesin. Tanrı’nın kaza ve kaderine sabredesin. Nereye gidersen bu tuğ yanında olsun, Tanrı’nın bunda hikmeti vardır. Ve Âdem’i hilâfet seccadesine oturttu ve cennet ırmaklarından biraz süt biraz bal alıp helva yaptı. Bir kaba koyup Âdem’e götürdü ve Hacer ül-Esved üzerine koyup Âdem’e tike (lokma) sundu. Âdem o helvadadan yedi ve Havva için nasip alakodu.

Çırak çıkarma: Bu hususta çıraklarla ustaları ve şeyhleri arasında, nakib denilen araçılar kılavuzluk etmektedirler. Buna ait törenler çok ayrıntılı ve uzundur. Nakiblik, ahiliğin sorumluluğu en çok bir rütbe ve mertebesidir. Nakibin üstünde “nakib ün-Nukaba” vardır. Nakib ün-Nukaba olmak için şu yedi sınıf kişilere hizmet etmiş olmak gerekir: 1- Hükümdar ve meliklere, emirlere, vezirlere, kalem erbabına, 2- Ulemaya: kadıllara, müftülere, müderrislere ve vâizlere, 3- Meşayih ve fikiraya, 4- Yedirip içiren zengin kişilere, 5- Ağalara zengin çiftlik ağalarına, 6- Ticaret ehline, 7- Esnaf ve sanatkârlara. Bunların ayrı ayrı gelenek, görenek ve töreleri vardır, nakib ün-nukaba bunları hep bilmeli, onların durumlarına, gidişatlarına vakıf olmalı.

Nakib ün-nukaba’nın üstünde ahi vardır. Ahi, halife gibidir, şeyhin kaimmekamı yani vekilidir ama seccade sahibi değildir. Ahinin ve halifenin üstünde şeyh vardır. Şeyh, kendi taifesi içinde seccade sahibidir. Kuyud-u Kadimede (arşivde) bir de “seb’a şeyhleri” terimine raslıyoruz. Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin Yasar, eski vakıf kayıtları idaresinde “seb’a şeyhleri”ne mahsus bir defter bulunduğunu ve o defterde bunların, tekke şeyhleri olmayıp nesaf şeyhleri bulduklarına dair şerh verilmiş olduğunu ve seb’a şeyhliğinin İstanbul’dan başka öteki şehirlerde de, örneğin Amasya’da da mevcut olduğunu ve son zamanlarda bu şeyhlerin görevlerinin sadece, hacca giden ve hacdan gelen esnafı uğurlayıp karşılamak için kurulan kurullara başkanlık etmekten ibaret olduğunu söylemektedir. Bunlara seb’a şeyhi denmesinin nedeni, ahi örgütünde yedinci sıradan sonraki sırayı işgal etmiş olmalarından dolayıdır.

Şeyh'in üstünde "Şeyh üş-Şüyuh" (şeyhlerin şeyhi) vardır. Ahilikteki bu dereceleri, Çobanoğlu, fütüvvenamesinde şöyle özetliyor: "bilgil ey iman ehli kardaşlar ki yiğitlik ve ahilik ve şeyhlik üçü birdir. Yiğitlik heves eylemektir. Ahilik, başlamaktır. Şeyhlik tamam eylemektir. Yiğitlik sakal gelmektir. Ahilik sakala ak düşmektir. Şeyhlik tamam pir olmaktır. Yiğitlik mü'minler yolun almaktır ve ahilik evliya yolun almaktır ve şeyhlik Peygamber dirliğinin dirlemektir. Ve dahi yiğitlik şeriattır ve ahilik tarikattır ve şeyhlik hakikattır.

Ve dahi yiğitlik, yola gitmeye niyet etmektir ve ahilik yola girip gitmektir ve dahi şeyhlik, menzile erdemektir.

Ve dahi yiğitlik ana rahminden doğmaktır, ahilik, dünyada dirilmektir. Şeyhlik, imanla ölmektir. Pes yiğitlik ve ahilik ve şeyhlik üçü birdir..."¹⁶⁸.

Fütüvvetnamelerde, önemli ahi kuralları olarak şunlar yazılmaktadır:

Ahinin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır:

Açık olanlar:

- 1- Eli açık olmalı: yani cömerd olmalı,
- 2- Kapısı açık olmalı: yani konuk sever olmalı,
- 3- Sofrası açık olmalı: yani aç geleni tok döndürmeli.

Kapalı olanlar:

- 1- Gözü kapalı olmalı: kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli,
- 2- Dili bağlı olmalı: yani kimseye kötü söz söylememeli,
- 3- Beli bağlı olmalı: yani kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli.

Fütüvvetnamelerde ahilerin neler giyeceği, neler giymeyeceği, yani giyeceği şeylerin şekli, rengi ve cinsi yani pamuk mu, yün mü, ipek mi? ayrı ayrı gösterilmiştir.

Gene fütüvvetnamelerde önemli bir nokta da, insan yaşantısı, tümü ile 740 kurala bağlanmıştır. Bunlardan ne kadarını hangi derecede olanların bilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Enbiya, evliya ve padişahların 740 edebi bilmeleri, fakat ahiliğe intisab etmiş herkesin

168) Bundan önceki notta adı geçen eser ve nusha, yaprak 7 a vd.

bu edeplerden 124 ünü bilmesinin gerekliliği üzerinde de durulmaktadır. Bu asgarî 124 edep: yemek, içmek, konuşmak, giyinmek, evden dışarı gitmek, mahallede yürümek, oturduğu yerden başka bir yere seyahat etmek, pazara gitmek, orada alış veriş etmek, eve birşey götürmek, misafirliğe gitmek gibi hususlara daırdır ki bunlardan her birinin de belli sayıda edepleri vardır.

Şu hususların yiğidi yiğitlikten, ahiyi ahilikten, şeyhi şeyhlikten çıkaracağı, cennetlik kişiyi cehennemlik kılacağı yazılmış.

Bunlar:

1- Şarap içen, 2- Zina yapan, 3- Livata yapan, 4- Gammazlık, dedikodu, iftira eden, 5- Munafıklık eden, 6- Gururlanan, kibirlenen, 7- Sert ve merhametsiz kişiler, 8- Haset eden, 9- Kin tutan, affetmeyen, 10- Sözünde durmayan, 11- Yalan söyleyen, 12- Hıyanet eden, 13- Emanete hıyanet eden, 14- Kadınlara şehvetle bakan, 15- Kişinin aybını örtmeyen, onu açığa vuran, 16- Cimri, nekes kişi, 17- Koğuculuk ve gıybet eden, 18- Hırsızlık eden.

Fütüvvetnamelerde bunlardan başka daha bir çok kurallar vardır, onların buraya derci çok uzun süreceğinden o hususlara merak edenler bir fütüvvetnameyi incelemelidirler.

BİBLİYOGRAFYA

YAZMA ESERLER:

A- Fütüvvetnameler:

Burgazî, Yahya b. Halil b. Çopan el-Burgazî. Eldeki yazmalara göre bu yazma, kâğıt, yazı ve dil bakımlarından en eski fütüvvetname gibi görünüyor. Eserin yazmaları, İstanbuldaki İnkılap kitaplığında ve A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığında, bir de kitapçı Raif Yelkenci'nin özel kitaplığında bulunmaktadır.

Belgradî, Münirî ; Nisab el-İntisab, İstanbulda kitapçı Raif Yelkencinin özel kitaplığındaki nusha.

Ahi Ahmet Mucib b. Şeyh Muhammed b. Mikâyil el-Erdebîlî. İstanbul, Ayasofya kitaplığı. No. 2049.

Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî. İstanbul, Ayasofya kitaplığındaki 2049 No.lu risale içinde (yaprak: 154-181).

Mevlanâ Nasırî. İstanbul, Köprülü kitaplığı, 1597 No.lu risale içinde (yaprak: 89-111).

Ahmed en-Nakkaş Hartbertî. İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu risale içinde (yaprak: 108-118).

Ma'sum b. Sümeylullah b. Hüseyin el-Kâşî. İstanbul, Murad Molla kitaplığı, 1447 No.lu risale içinde (yaprak: 352-362).

Suhraverdî, Şahabüddin Ebu Hafs Ömer ; İdalet el-İyan alel-Burhan. İstanbul, Murad Molla kitaplığı, 1447 No.lu risale içinde (yaprak: 132-134).

Radavî. Seyyid Muhammed b. el- Seyyid Alaeddin el-Hüseyinî el-Radavî, Miftah el-Dekaik fi Beyan el-Fütüvvet ve'l-Hakaik. Bizdeki yazma nusha. Eserin, yaprak 98 b. de yazar, kendisinin Bursada şafii kadısı olduğunu söylüyor. Yine aynı sayfadaki bilgiye göre eser H. 931 (M. 1525) yılında yazılmış.

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname. Yazma bizim özel kitaplığımızdadır. İçindeki bilgiye, yazıya ve kâğıda göre M. 1526 yılından sonra yazıldığı anlaşılıyor.

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname: İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu yazma risale (yaprak:118-139).

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname: İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu risale (yaprak: 139-154).

Yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan ir fütüvvetname: İstanbul, Ayasofya kitaplığı, 2049 No.lu risale içinde (yaprak: 181-210).

Yazarı belli olmıyan bir fütüvvetname: Millî Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplığı No. 533. İçerisindeki kayıtlardan eserin 1857 yılında kopya edildiği, aslının Murad I zamanında yazıldığı anlaşılıyor.

Aynı kitaplıkta; yazarı ve yazılış tarihi belli olmıyan bir fütüvvetname No. 627.

Aynı kitaplıkta: yazarı ve yazılış yılı belli olmıyan bir fütüvvetname, No. 560. bu yazma 1671 yılında kopya edilmiş.

Aynı kitaplıkta: yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname. No. 355.

Aynı kitaplıkta: yazarı belli olmıyan bir fütüvvetname. No. 142/2. eser, 1867 de kopya edilmiş.

Aynı kitaplıkta: yazarı ve yazıldığı yıl belli olmıyan bir fütüvvetname. No. 482/2.

Aynı kitaplıkta: yazılış yılı belli olmıyan yaprak 31 a, da, yazarının Nakib seyyid Mehmet olduğuna işaret ediliyor. Yazmanın No. su: 627.

B- İcazetname, berat, huccet, vakfiye ve kitaplar:

- 1) Ahi Evran zaviyesi duacıları ve ahi babaları hakkında, H. 1234 M. 1818 tarihli bir icazetname. Aslı Sıtkı Köker'dedir.
- 2) Tosyadaki bedestan duacılığı hakkında berat. Aslı, Bay Sıtkı Köker'dedir. Berat, 12 Ocak 1788 günü verilmiştir.
- 3) Ankara Etnoğrafya Müzesi'ndeki 25 No.lu şer'îye defretinin 21 a, 22 a yaprağında kayıtlı.
- 4) Ahi Mehmed'e ait bir vakfiye. Aslı Vakıflar Genel Müdürlüğünde (Rumeli defterleri No. 3/49), sayfa 75 de olup 1443 tarihlidir.
- 5) Ahi Mehmed'e ait M. 1291 tarihli bir vakfiye. Aslı Vakıflar Genel Müdürlüğündedir. Tescil kutusu 5/2713.

- 6) Ahi Eynî, Tacettin İbrahim b. Sinan'a ait M. 1354 tarihli vakfiye. aslı Vakıflar Genel Müdürlüğündedir (Anabaşlar No. 1255, ss. 475).
- 7) Ahi Ahmet b. Hasan Emîr'e ait M. 1366 tarihli bir vakfiye, aslı Vakıflar Gn. Md.lüğündedir (Mücedded Anadolu defterleri, No. 15 sayfa 175.
- 8) M. 1695 tarihli bir ahi şeceresi. Aslı Bay Sıtkı Kökerdedir.
- 9) M. 1731 ve 1759 tarihli iki ferman. Asılları, İstanbul, Topkapı Sarayı kitaplığı, Divan-ı Hümayun, İstanbul defteri, sayfa 188.
- 10) Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik, Risalei Kuşeyriye. İstanbul, Ayasofya kitaplığı No. 1712.
- 11) Ali b. Hasan b. Ca'duye (?), Kitabı Mir'at el-Mürüvvet. İstanbul, Ayasofya kitaplığı, No. 2049 (yaparak: 35-78). Risaledir.
- 12) Suhraverdi, Şahabüddin Ebu Hafs Ömer, Avarif ül-Maarif, İstanbul, Ayasofya kitaplığı No. 1714.
- 13) Semnanî, Alaüddevle; Risalei tabakat-ı sufiye. İstanbul, Murad Molla kitaplığı, No 1796. (yaparak: 108 vd.).
- 14) Bekrî el-Bağdadî, Yusuf b. Abdüssamed; Esmâi meşayih el-sufiye, İstanbul, Köprülü kitaplığı, No. 1603.
- 15) Zahid b. Ârif; Mahzen el-Esrar, İstanbul, Ayasofya kitaplığı, No. 3456.
- 16) Zeyrek Ağa, Tercümei Sevâkıb, Özel kitaplığımızdaki yazma. Eseri M. 1630 yılında İbrahim b. Hasan adında biri kopya etmiştir.
- 17) Hadikat el-Salatin. T. Tarih Kurumu kitaplığı yazmaları arasında 21. No .da bulunan bu eser, H. 970 (M.1562) yılında yazılmış bir Osmanlı tarihidir. Ankara ahileri hakkında oldukça önemli bilgileri kapsamaktadır.

C- Basılı eserler:

el-Ağani, *Kitab el-Ağani*, 2. baskı, Cilt II.

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud; *Tezkirei Aksarayî*, T.T. Kurumu yayını, 1944, Ankara.

Âli, Gelibolulu Âli, *Künh el Ahbar*, İstanbul, 1277.

Asım, Mütercim Asım Efendi, *Kamus tercümesi*, 1-4. ciltler, İstanbul, 1304-1305.

- Aşık Paşa Zade, Derviş Ahmet Aşıkî;** *Âşık Paşa Zade Tarihi*, 1332, İstanbul. *Âşıkpaşa Oğlu Tarihi*, Kültür Müsteşarlığı yayını, 1970, İstanbul. bu eser Atsız tarafından yayına hazırlanmıştır.
- Atalay, Besim;** *Bektaşilik ve edebiyatı*. 1340, İstanbul.
- Azzavî, Abbas;** *Tarih el-Irak*, Bağdad, 1939.
- Babinger, Franz;** *Anadoluda İslâmiyet*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, yıl 2, sayı 3, İstanbul, 1922.
- Baha Said,** *Tekke aleviliği-İçtimâî alevilik*, Türk Yurdu Mecmuası, C.IV, sayı: 21, İstanbul, 1920. Aynı yazarın; Sofiyan süreği, aynı dergi, C. IV, No. 22, 1926. Yine aynı yazarın; Nuseyriler ve esrar-ı mezhebiyeleri, aynı dergi , C.V., sayı 25, 1927.
- Barthold, W.** *Ortaasya Türk Tarihi Hakkında Dersler*; Rağıp Hulusi (Özden) çevirisi, 1926, İstanbul.
- Beygu, Abdürrahim Şerif,** *Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri*, 1927, İstanbul.
- Bloch, Marc;** *La Société Féodale*, 1939, Paris.
- Boucher, J.** *Masonluk bu meçhul*. M. Sakar çevirisi, 1966, İstanbul.
- Brockelmann, Carl;** *İslam milletleri ve devletleri tarihi*. Neşet Çağatay çevirisi, 2. baskı, 1964, Ankara, birinci baskı, 1954, Ankara.
- Calmette, Joseph;** *La Société Féodale*, 1923, Paris.
- Cürcanî ,Seyyid Şerif;** *Tarifât*, 1318 (1902), İstanbul.
- Çağatay, Neşet;** *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1965, Ankara.
- Çağatay Neşet;** *İslam Tarihi*, Gerçek yayınları dizisi, No.33. İstanbul, 1972.
- Cook, M. A. (editor);** *Studies in the Economic History, From the rise of İslam to the present day*, 1970, London.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh,** *İslam mezhepleri tarihi*; 1965, Ankara.
- Deny, Jean;** *Futuvvetname et romans de chevalerie Turcs*; Journal Asiatique XI. serie, Tome XVI, 1920, Paris.
- Dozy, R.;** *Supplement au dictionnaires Arabes*, 2. ed. 1927, Paris.
- Ebu'l-Ferec,** *Ebu'l-Ferec Tarihi*; Ömer Rıza Doğrul çevirisi, T. Tarih Kurumu yayını, 1950, Ankara.
- Ebu'l-Fida,** *Tarih-i Ebu'l-Fida*, 1325 Mısır baskısı.
- Edgüer, Rıdvan Nafiz;** *Sivas şehri*, (İ. H. Uzunçarşılı ile ortaklaşa), 1928, İstanbul.
- Eldem, Halil Edhem;** *Düvel-i İslâmiye*, 1927, İstanbul.

- Ergin, Osman Nuri**; *Mecellei umur-u Belediye*, Cilt I, 1922, İstanbul.
- Esterabadî, Aziz b. Erdeşir**; *Bezmi-ü Rezm*, 1928, İstanbul.
- Evliya Çelebi, Mehmet Zıllî b. Derviş**; *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, Cilt I, 1314, İstanbul.
- Gibbons, Herbert Adams**; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Rağıp Hulusi (Özden) çevirisi. İstanbul, 1928.
- Goeje, M.Y. de**; *Memoires sur Les Carmates de Bahrain*. 2 ed. 1880, Leiden.
- Gordlevskij, Vladimir**; *Gesudarstvo Seljukidov Maloi Azii*, 1941, Leningrad, Moskova,
- Gökçen, İbrahim**; *XVII. asırlarda Saruhan zaviye ve yatırları*; 1946, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki**; *Türkiyede mezhepler ve tarikatlar*, 1969, İstanbul, Gerçek yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki**; *Melamilik ve melamiler*; 1931, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki**; *Meulanadan sonra mevlevilik*; 1953, İstanbul.
- Gültekin, Galip**; *Orta çağda Türk tecim ve sanat hayatı, esnaf teşkilatı*, 1938, İstanbul. (konferans metnidir.)
- Hammadî, Muhammed Hammadi b. Malik b. Ebu'l-Fedail**; *Bâtınîlerin ve karmatîlerin iç yüzü*. İsmail Hatib Erzen çevirisi, 1948, Ankara.
- Hammer, J. von**, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Mehmet Ata çevirisi.
- Hasluk, F.V.** *Bektaşilik tetkikleri*, 1928, İstanbul, Rağıp Hulusi (Özden) çevirisi.
- Hayrullah Efendi**, *Osmanlı tarihi*, IV. cilt, 1288, İstanbul.
- Hoca Sadeddin**, *Tac üt-Tevarih*, 1279-1280, İstanbul. Bu eser, İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayına hazırlanıp Kültür Müsteşarlığı tarafından basılmaktadır. Birinci cildi, 1974 de İstanbulda basılmıştır.
- Huart, Clement**; *Les Saints des Derviches Tourneurs*, 2 tomes, 1918-1922, Paris.
- Hüseynî, Cemaleddin Atullah el-Hüseynî**; *Ravzat ül-Ahbab*, Benli Zade çevirisi, 1-4 cilt.
- İbn-i Batuta**, *Şerefüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim Levatî Tancî*. Mehmet Şerif (Çavdaroğlu) çevirisi, 1333-1335, İstanbul.

- İbn-i Bibî**, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*; 1941. M.N. Gençosman ve F.N. Uzluk çevirisi.
- İbn el-Esir**, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1301, Mısır baskısı, VIII, IX. c.
- İbn-i Tıktaka**, *Kitab el-Fahrî*, Mısır baskısı.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmet**; *Kitabu Subh el-A'ş'a*, Mısır, 1918, XII. c.
- Kaşgarlı Mahmut**, *Divanu Lugat it-Türk*, Besim Atalay çevirisi, 1939-41.
- Keykâvus, Unsur el-Mealî**; *Kabusname*; 1944, İstanbul. Orhan Şaik Gökyay tarafından yayına hazırlanmıştır.
- Köprülü, M. Fuad**, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*; 1959, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad**, *Türk halk edebiyatı ansiklopedisi*; cild, I.

Kur'an-ı Kerim:

- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik**; *Risalei Kuşeyriye*, 1318, Mısır baskısı.
- Mardin, Şerif**; *Din ve ideoloji*; A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. yayını, 1969, Ankara.
- Meşrik-i azam-ı Osmanî birinci dereceye mahsus malumat*; 1914, İstanbul. Masonluğa ait kitaplardan.
- Muallim Cevdet**, *Żeyl ala fasl (el-Ahiyet el-fityan) el-Türkiye fikitab el-rihla li İbn Batuta*, 1932, İstanbul.
- Muberred**, *el-Kâmil*, 1864 Wright yayını.
- Müneccim Başî, Derviş Ahmet**; *Sahayif ül-Ahbar*, 1285, İstanbul 2. cilt.
- Pirenne, Henri**, *La civilisation occidentale au moyen age*, 1914, Paris. H. Foçillon ve G. Cohen ile ortaklaşa yazılmıştır.
- Pirenne, Henri**; *Histoire de L'Europe*, 1936, Paris.
- Pirenne, Henri**; *Les villes et les institutions urbaines*, 1939, Paris.
- Sıtkı, Gedikler**; 1325, İstanbul.
- Suhami**, *Üstad kitabı*, 1925, İstanbul. Masonluğa ait kitaplardan.
- Sultan Veled**; *Divan-ı Sultan Veled*, 1941, İstanbul. Feridun Nafiz Uzluk yayını.
- Şikârî**, *Karamanoğulları tarihi*, 1946, Konya.

- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî**; *Tarih el-Rûsül ve'l-mülûk*, 1879-1881. M. J. de Goeje yayını. Brill. Bu eser, dizinsiz olarak 1939 da Mısır'da da basılmıştır.
- Taeschner, Franz**; *Keramat-ı Ahi Evran*, 1930, Hamburg.
- Taeschner, Franz**; *Anadoluda Ahilerin tarihine dair*, ZDMG, 1928, Bonn.
- Taeschner, Franz**; *Eeine Futuwa urkunde des Mamluken Sultan al-Aschraf Chalil von 1292*, Tübingen, 1949.
- Taeschner, Franz**; *Müntahabat ez kitab el-İşrak li-Mevlana Nâsırî*, der Anatolische Dichter Nasırî und seine futuwetnama, 1944, Leipzig.
- Tarım, Cevat Hakkı**; *Tarihte Kırşehri-Gülşehri*, 1948, İstanbul.
- Tschudi, Rudolf**; *das Velayetnama des Hadschim Sultan*, 1914, Berlin.
- Tarus, İlhan**; *Ahiler*, 1947, Ankara.
- Togan, Zeki Velidî**; *Umumî Türk Tarihine Giriş*; 1946, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**; *Kütahya şehri*; 1932, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**; *Kitabeler*; 1927, 1929, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**; *Sivas şehri*; 1928, İstanbul. R.N. Edgüer ile ortaklaşa yazılmıştır.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**; *Osmanlı devleti teşkilatına medhal*, 1941, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**; *Osmanlı Tarihi*, C. I, II, T.T. Kurumu yayınları Ankara, 1947, 1949.
- Üçok, Hacı Şeyhoğlu A. Kemal**; *Çankırı Tarihi*; Çankırı, 1930.
- Üçok, Hacı Şeyhoğlu Hasan**; *Çankırıda ahilikten kalma esnaf ve sohbet teşkilatı*; 1932, Çankırı.
- Vicdanî, Ebu Rıdvân Sadık**; *Melamilik*; 1922, İstanbul.
- Yaltkaya, M. Şerefeddin**; *Samavna kadısı oğlu şeyh Bedrettin*, 1924, İstanbul.
- Yaman, Talat Mümtaz**; *Kastamonu tarihi*, 1935, İstanbul. C. I.
- Witteck, Paul**; *Osmanlı imparatorluğunun doğuşu*; Fahriye Arık çevirisi, 1947, İstanbul.
- Witteck, Paul**; *Menteşe beyliği*; 1944, Ankara, Orhan Şaik Gökyay çevirisi T. Tarih Kurumu yayını.
- (Yasar), Hüseyin Hüsâmettin**; *Amasya Tarihi*; III. cilt.
- (Yazıksız), Balhasanoğlu Necip Asım**; *Osmanlı tarihi*; 1335, İstanbul. bu eser, Mehmet Ârif ile ortaklaşa yazılmıştır.

Yuğnaki, Ahmet b. Mahmut; *Aybet ül-Hakayk*; Necip Âsım (Yazık-sız) yayını, 1334, İstanbul.

Zeydan, Corci; *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*; Zeki Meğamiz çevirisi, 1328-1330, İstanbul. Beş cilt.

D- ANSİKLOPEDİLER, LARUSLAR, MECMUA VE DERGİLER:

Belleten: Türk Tarih Kurumu yayınlamaktadır. Sayı 142, 1972, Ankara.

Çorumlu dergisi: Çorum halkevi yayını. sayı: 41.

Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası: İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi yayını. Yıl I, sayı: 4.

İstanbul Edebiyat Fakültesi mecmuası.

Journal Asiatique, V. serie, 1885, Paris. Tome VI.

İktisat Fakültesi mecmuası. 1950, İstanbul, XI. cilt, sayı: 1-4

İlahiyat Fakültesi Dergisi; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayını, 1952, Ankara, sayı: I, II.

el-İrfan mecmuası; 1931, Beyrut, Cilt: XXI, sayı: 4-5.

İslam ansiklopedisi; Avrupa ve Türkiye baskıları.

Konya, Konya halkevinin yayınladığı mecmua.

Meydan larus, XII cilt. İstanbul.

Tarih vesikalari dergisi-T. Tarih Kurumu yayınlarıvan C. I.

Türkiyat Mecmuası; İstanbul Üniversitesine bağlı Türkiyat Enstitüsü tarafından yayınlanmaktadır.

Türk yurdu, Türk ocakları tarafından Ankarada yayınlanmıştır. IV. Cilt

Vakıflar Dergisi; Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmaktadır.

DİZİN

A

- Abaka 91, 93
Abbas 48, 57
abbasiler 4, 9, 11, 13, 17, 18, 19, 23, 24,
25, 37, 38, 39, 40, 41, 65, 66, 89
Abdallar 27
Abdal Kumral, 41
Abdal Mehmet, 41
Abdal Murad 41
Abdal Musa, 41, 57
Abdan 61, 62
Abdülcebbar 19, 23, 37
Abdülhamit I `99
Abdülhamid (şeyh) 38, 39
Abdülkadir Cîli 25
Abdülkays kabilesi 62
Abuşka 90
Adana 89
Âdem, Peygamber, 17, 27, 57, 180, 181
el-Âdid Lidinillah Ebu Muhammed Ab-
dillah, (Fatûmî halifesi), 23
Adıd'ud-Devle (Bûyeli hükümdarı) 9
Afrika 17,79
Ağlebiler 17
Ahi Ahmet 97
Ahi Ahmet Şah 97
Ahi Alişah 99
Ahi Baba 58, 94, 99
Ahi Çoban 97
Ahi Mahmut, Ahi Mahmut oğlu, 162
Ahi Ahmet Mûcib b. Şeyh Muhammed b.
Mikâil'ül-Erdebili, 12
Ahi Evran, Nasıruddin, 41, 47, 48, 56, 57,
58, 79, 93, 94, 99, 100, 111, 112
Ahi Evran Köçeği 95
Ahi Evran ocağı 95
Ahi İsa 99
Ahi Kayser 97
Ahi Mehmet 57
Ahi Muhammed 99
Ahi Muhammed Divane 97
Ahi Muhammed (Hoca Aneste'nin oğlu)
99
Ahi Muhammed (Hasan b. Muhammed
b. Ahi) 97
Ahi Musa 98, 102
Ahi Nevruz 99
Ahi Ömer 58
Ahi örgütü 94
Ahi Sadettin 97
Ahi Sinan 34
Ahi Şeyh, Ahi Süle oğlu 162
Ahi Tuman 34
Ahi Yusuf 97
Ahmet b. Hadraveyh 12, 16, 53
Ahlat 38
Ahmet Sarban 68
Ahmed Rûmî 68
el-Ahsa 62
Ahu (ahi) baba 143, 163
Akdeniz 23,84
Aksaray 93, 129
Akşehir 42, 161
Alaeddin el-Hakkâri 38, 39
Alaeddin Keykubad I 25, 38, 42, 47, 57
Alaeddin Muhammed 40
Alaeddin Tekeş 24, 39
Alamut 18, 67
Alanya 104, 105

- Aleviler (Tahtacılar) 45
 Alevilik 47, 48
 Âli 96
 Ali b. Ebi Talib 6, 16, 17, 19, 23, 26, 39, 46, 47, 62, 66
 Ali Emiri 125, 137
 Ali b. Hüseyin b. Ca'duye (Ca'deviyeye) 12,
 Ali oğlu Mecdüddin İshak 38
 Ali Rıza 26
 Alman hansı 76
 Almanya 76, 162
 Alpler 4
 Alplik 89
 Alp Aslan (Selçuk Sul.) 9
 Altınordu 42
 Amasya 141, 181
 Anadolu 3, 4, 11, 23, 25, 28, 30, 31, 33, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 65, 67, 68, 79, 82, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 101, 136, 138, 141, 151, 159, 160, 176, 179
 Anadolu Selçukluları 23, 25, 38, 41, 84
 Anadolu Türkleri 52, 68
 Anbar 14
 Ankara 4, 42, 89, 101, 160, 162
 Antalya 90
 Arabistan 6, 62, 65
 Araplar (Arap) 3, 6, 14, 51, 53, 79
 Arasta 136
 Ashab-ı Suffa 30
 Asya 54, 56
 Aşık Paşa Zâde 84, 96
 Atabek Sa'd 38
 Atlascılar 115
 Attarlar 118
 el-Avfi 60
 Avrupa 4, 45, 56, 59, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 84, 85
 Ayakkabıcı 94, 116
 Ayet 5
 Ayşe 32, 34
 Ayyarlar, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 25, 37, 95
 Azerbaycan 18
 Azerbaycan Atabeyleri 40
 Aziz b. Erdeşir Esterabadî 96
 Babailik 41
 Baba İlyas Horasânî 41, 93
 Baba İshak Horasânî 41, 56
 Babek 18
 Babekiye 18, 19
 Bağdat 9, 11, 13, 14, 24, 25, 36, 37, 40, 62
 Bahaeddin Veled 41
 Baha'üd-Devle 14
 Bahreyn 62
 Balkanlar 82, 94, 96
 Baltık Denizi 76
 Basra 59, 62
 Bayramî- Melâmî 68
 Başağa, Yaranbaşı 161
 Başmakçılar 116
 Batınîlik 17, 18, 19, 24, 39, 58, 59, 61, 63, 64, 67, 72, 81, 82
 Batlamyus 64
 Baybars 67, 92, 93
 Bayezit I 98, 99
 Bayram Paşa (sadrazam) 135
 Bedestan 136
 Bektaşîlik 41, 44, 45, 46, 48, 58, 95,
 Belh 25
 Beni Üley 62
 Berat 100
 Beyhaki (tarihçi) 11, 17
 Beylerbeyi Hatiroğlu bk. Hatiroğlu 91
 Beylikler 82
 Bezzâzlar 118
 Bıçakçılar 117
 Bıçakçı Ömer Dede, 68
 Bicar Bahadur 92
 Bilad-ı Rum (Anadolu) 104
 Bilecik 84
 Bizans 9, 42, 55, 84, 90, 95
 Boyacılar 118
 Bremen 76
 Buhara 55
 Bursa 48, 136, 141
 Bûzeliler 9, 13, 14
 Buzurg Ümmid Rudbârî 67
 Bürcümü 14
 Bürde-i şerîfe 26
 bürüncükçüler 115
 Büyük Selçuklular 55

C

- Cafer-i Sadık 17, 26, 47
el-Câhiz 10, 54
Cavidânî 13
Cebrail 39
Celaleddin Abdullah b. Muhtar el-Alevî
el-Kûfî 37
Celaleddin Harzemşah 92
Celâl'üd -Devle 4, 13
Cengiz 40, 55
Cevdet, muallim 137
Cevri 68
Cibal 25
Çiğerciler 114
Cimri isyanı (1277) 93
Civanmerd 95
Conrad I. de Montferrat 67
Cüneyd-i Bağdadi 5, 12, 26, 34, 53
Cürcan 6, 24

Ç

- Çanakçılar 117
Çandarlı Kara Halil 98
Çankırı 159, 160, 161, 165
Çelebi Hüsameddin (Urmiyeli) 97
Çerağcı 105
Çırac 153, 154, 155
Çin 55
Çin İmparatorluğu 55
Çizmeciler 116
Çobanoğlu Yahya b. Halil el-Burgazî 28,
29, 30, 31, 38, 44, 45, 95, 179
Çörekçiler 113
Çukacılar 115
Çukur oda, Yenice köyde yaran odası 164

D

- Dar'ul-Hicre 61
David Hotham 103
Davud, peygamber 161
Davud-u Tâi 26
Davul 95
Debbağ 94
Dede Cöngü, kara dedenin kitabı 141
Değirmenciler 118
Demirciler 117
Denizli 34, 57, 105

- Derebeyler 4
Dervişler 15, 16, 42, 43, 65, 68
Din 15, 18
Diyarbakır 92
Diyar-ı Elcezire 38
Doyran 69
Dozy, Dr. R. 6
Duacı 99
Dul kesesi 72
Dümelle kasabası, Çankırının 160, 161

E

- Ebu Abdullah Ahmed 62
Ebu Abdullah Muhammed 62
Ebu Abdurrahman Hâtem b. Yusuf Ah-
tem 16
Ebu Bayezid 29
Ebu Bekir 180
Ebu Bekr Verrak 5, 12
Ebu'l-Hasan Ali b. Harun ez-Zencani 60
Ebu İshak 57
Ebu Kalicar (Celâl'üd-Devle) 14
Ebü'l-Kasım 13, 14
Ebu Muhammed Rûyem b. Ahmet b.
Yezid 12
Ebu Müslim Horasanî 54
Ebü'n-Necib 25
Ebu Said Hasan b. Behram el-Cennâbi
62, 66
Ebu Tahir 62
Ebu Talib Mekkî 34, 54
Ebu Yakub Sicistanî 65
Edirne debbağları 95
Eflâki 96
Eğridir 162, 161
Eğridir gölü 162, 163, 167, 169
Ehl-i Suffa 30
Elizabet, İngiliz Kraliçesi 178
Emevîler 10
Emin (Abbasi Halifesi) 9
Emir-i Hac 99
Emir üs-Sevahil Hâce Yunus 92 bk. Hâce
Yunus
Enfiyeci 127
Enfiye mukataası sandığı 127
Ergin, O. Nuri 136, 137, 142
Erzincan 42, 93
Esat Bey, Serezli 136, 149

Eskiciler 116
Eskişehir 84
Esnaf kesesi 151
Esnaf sandığı 151
Esnaf vakfı 151
el-Eşref Halil b. Kalavun 38
Etbaı tâbiin 16
Evbaş (haydud) 9
Evliya Çelebi 95, 96, 103, 135, 136, 141,
147, 148, 152
Evtad 27
Eyup 119
Eyup Camii 151
Ezic Kapısı 14

F

Fahrettin (emir) 106
Faizcilik 113
Fars 14, 37
Fatımiler 17, 18, 19, 23, 66
Fatih Sultan Mehmet 98, 151
Fatih Vakfı 131
Fazl-ı Hemedâni 15
Felekabad (Eğridir) 161
Ferec b. Osman 66
Ferec-i Zengâni, şeyh 34
Ferfane (harifane) 167, 169
Ferman 100
Feta 4, 12, 95
Fetva 31, 37
Fındık atma 36, 37, 39
Fırat 23
Fityan 4
Flandre 74, 75, 80
Floransa 80
Foryaz Ahisi tekyesi 98
Frederik Barbaros 77
Fütüvvet kadehi 23
Fütüvvet Şalvarı, 14, 23, 25, 26, 27, 30,
36, 37, 38, 39

G

Gaziler 11
Gazne 38
Gaybî Sunu'ullah İdris Muhtefi 68
Gayr-i müslimler 126
Gedik 51, 126, 127, 130
Gelendost, Isparta ilinin ilçesi 162

Genceli Şemseddin 91, 92
Gerdizî, (tarihçi) 11, 17
Geyikli Baba 57
Gezek, sohbet toplantısı 162
Gilanşah 6
Gıyasettin Keyhusrev III
Girdeciler 113
Gurlular 39
Gülbeng-î Muhammedî 112
Güzel Filip IV. 85

H

Hacar 62
Hacer-i Esved 62, 66, 181
Hacer-i Esved 62, 66, 181
Hâce Yunus 92
Hacı Bayram Veli 68
Hacı Bektaş Dergâhı 98
Hacı Bektaş Veli 41, 46, 57, 58, 93
Hacı Hasanın odası, Yenice köyde yaran
odası 164
Hacı Şadgeldi (Amasya hâkimi) 99
Haçlı savaşları 42, 84
Hadis, 5, 17, 66
Hafuf 62
Halayıkçılar 115
Haleb 23, 38, 67
Halife 9, 24, 26, 40, 99
Hallaçlar 116
Hamamcılar 118
Hamburg 76
Hamdan-Karmat 18, 61, 65, 66
Hamidoğulları, Anadolu beyliklerinden 161
Hamza Balı 68
Henri, Portekiz Kralı 178
Haremeyn Hazinesi 129
Harez m Bölgesi 56, 92
Harez mşah 14, 24, 39, 40, 55
Harifane (ferfane) 167, 169
Harun er-Reşit 37
Hasan'ül Acemî 26
Hz. Hasan 47
Hasan Basri 26
Hasan Sabbah 18, 66, 67
Haşimiler 26
Haşimî Seyyid Osman 68
Haşîşilik 59, 66, 67, 81
Haşîşi Sinan 67

Hatem Taî 6
Hatiroğlu 91, 92
Hatiboğlu, Őarkikaracađalı 162
Hatt'ul-Bundukaneyn 37
Havai gedik 129
Havva, Âdem peygamberin karısı
Helvacılar 114
Hristiyan 10
Hristiyan Âlemi 84
Hırka giydirmek 26, 33
Hile-i Şer'ıye 151
Hind 38, 60, 63
Hiram Abi 69, 70
Hire 10
Hisar arkası, Serezde bir yer 149, 150
Hişam (Emevi Halifesi) 10
Hoca sadettin 96
Horasan 5, 9, 12, 13, 15, 16, 18, 23, 33, 40,
41, 53, 55, 66, 89, 96
Hoşafçılar 114
Huccet 100
Hud, Peygamber 180
Hulagû 67
Huneyn b. Belva el-Hiri 10
Hurremi 13
Hurremiye 18
Hutenli Bedrettin 92
Hüsameddin 68
Hüsameddin Çelebi 97
Hüsâmi 68
Hz. Hüseyin 26, 47
Hüseyin Çavuşun odası, yenice köyde ya-
ran odası 164

I

Irak 5, 9, 13, 14, 13, 24, 33, 37, 38, 53, 59,
61, 62, 65, 66
Irak Selçukluları 24
İsfahan 15, 16, 105
İsparta 161, 162

İ

İbn-i Batuta 30, 31, 58, 95, 96, 103, 104,
137, 141, 159, 160, 161, 171
İbn-i Bekran 14
İbn-i Bezzaz 14
İbn-i Bibi 96
İbn'ul-Esir 17

İbn'ul-Fâriz 25
İbn-i Hallikân 31
İbn-i Kesir 17
İbrahim b. Meymun b. Behmen el-Mevsulî
10
İbrahim, Peygamber 5, 15, 180
İcasetname 100
İdris, Peygamber 180
İğneciler 117
İhvan'us-Safa 59, 60, 61, 81
İkta 42
İlyas, Peygamber 181
İmam 16, 19, 29, 62, 64
İmam'ud-Din Ebu Kalin-car'ul-Merz-
ban 14
İmam Kuşeyri 5
İmam Masum 18
İmamiye 17, 18, 19, 23, 24, 26, 27, 36, 66
İmece 168
İngiltere 76
İpekçiler 115
İran 9, 11, 13, 25, 36, 37, 47, 53, 54, 55,
56, 60, 63, 65, 67, 89, 90
İran Moğolları (İlhanlılar) 38, 42, 90, 91
İsa, Peygamber 17, 181
İshak Peygamber 180
İslam-İslamiyet 4, 6, 10, 15, 16, 23,
24, 32, 41, 42, 51, 53, 54, 63, 65, 82,
İsmailiye 9, 17, 66, 67
İsmail b. Cafer (Muhammed-i Tam) 17
İsmail Maşuki (Oğlan Şeyh) 68
İsmail, Peygamber 180
İsrail 69
İstanbul 68, 69, 79, 95, 135, 136, 137, 147,
147, 148, 151, 162, 181
İŐtip 69
İtalya 74
İzzeddin Ahi Çelebi 106
İzzeddin Keykâvus I. 26, 38,
İzzeddin Kılıçaslan II. 24

K

Kaadir (Abbasî Halifesi) 13
Kâbe 62, 66
Kadiasker Hüsameddin 93
Kadı Burhaneddin (Sivas hâkimi) 99
Kadırga 129
Kadıların oda, Yeniceköyde yaran odası 164

Kadı Zade Rumî 41
Kağıthane eğlencesi 148
Kahire 37
Kalıya 143, 144, 149, 154, 155
Kahyalar başı 146, 147, 150
Kâhyalar kurulu, (esnaf) Büyük kurul 146
Kalaycılar 117
Kalfa 153, 154, 155
Kalpakçılar Başı 129
Karadede 141
Karaman 42
Karamanoğulları 91, 92, 99
Karamita 18
Karmatilik 59, 61, 62, 65, 66, 81
Kasımoğlu, Bursa müftüsü 141
Kastamonu 106
Kavurd 14
Kaymakçılar 114
Kayseri 42, 57, 89, 93
Kazâz 115
Kazvin 67
Keçeciler 116
Kefe Limanı 107
Kehf Suresi 5
Kemhacılar 115
Kerimüddin Mahmud 96
Kerpiççiler 117
Keşik yakmak, yaran odasında 164
Kethuda 99, 111
Keyhatu (İrincin Türücü) 97
Keykâvus, Unsur el-Maali 6, 15
Kıbrıs 84
Kılınç kuşanma 45
Kırım 82, 94, 96
Kırım Hanlığı 107
Kırkçeşme 68
Kırşehir, 42, 57, 58, 89, 98, 137
Kışla Meydanı 129
Kıyı Bağları, Yeniceköyde bir yer 169
Kızıl Hâmit 93
Kiremitçiler 117
Kirman 14, 24
Kirman Selçukluları 39
Kiş 38
Klensüve 105
Konstantin, Trabzonlu bir Rum 148
Konya 25, 38, 42, 57, 97
Konya Selçukluları 25

Korporasyon-lar 3, 73, 78, 79
Köle 5
Köln 76
Köprülü (yer adı) 69
Köprülü M. Fuat 4, 17, 94, 137
Kösedağ 90, 99
Kösedağ Savaşı 42
Kudüm 95
Kudüs 23, 65, 69, 84
Kûfe 10,65, 66
Kûhistan 15
Kur'an, 5, 17, 37, 61, 66
Kureyş 26
Kuşak kuşanma 45, 47
Kuş Cenneti, Manyas gölü 162
Kuşeyri, imam 12, 13, 14, 16, 19, 29, 31,
53, 54
Kutup 27
Kuyud-u kadime, Arşiv 181
Kuyumcular 117
Küçük başağa 161
Küleştî, bir tür gece yemeği 167

L

Lâmekân Hüseyin 68
Localar 72
Lokman, Peygamber 181
Loluva Kalesi 92
Lombardiya 77
Loncalar 43, 51, 73, 77
Londra hansı 76
Lotari Kulübü, 72
Lubeck 76
Lut, Peygamber 181
Lübnan 81

M

Macar 73
Macuncu 129
Mağrib 33
Mahmut, Perçem oğlu 14
Malazgirt 89
Malkara 98
Malta 84
Manastır 69
Mande Tarikatı 61
Maniheist Dinler 60
Manyas gölü

- Marûf'ül-Kerhî 26
 Massignon, Louis 17
 Mason-luk 59, 69, 70, 71, 72, 83
 Masuaf Kalesi 67
 Maveraünnehr 11, 13
 Mazdekçilik 65
 Mazenderan 24
 Mecdüddin Atabek 93
 Mecdüddin oğlu Muhammed Sadrüddin 38
 Medine 30, 58
 Medreseler 42
 Mehmet I. 98
 Mekke 30, 62, 65, 66
 Melâhide 18, 67
 Melâike-i Mukarrabîn 60
 Melamîlik 59, 67, 68, 69, 82
 Melik'ül Eşref Ebu'l-Feth Musa b. Melik'ül-
 Âdil 38,
 Melikşah (Selçuk Sul.) 9, 18, 66, 67
 Melik üz-Zahir Rükneddin Baybars I.
 Bundukdari 92
 Memleket toplantisı 150
 Me'mun (Abbasi Halifesi) 9
 Meriç, Rıfki Melûl 161
 Merv 15
 Mesih 66
 Mes'ud, Sultan 14
 Meşrik-i Azam-ı Osmanî 71
 Mevlana Celaleddin Rûmî 25, 41, 56, 93,
 97
 Mevlana Nâsırı
 Mevlevîlik 41, 58
 Mevlevî tarikâtı 25
 Meymun, Kaddahoğlu Abdullah 65
 Meyyafârinin 38
 Mezdek 18
 Mezhep 9, 15, 18, 19, 23, 24, 40, 61, 64,
 65, 72
 Mısır 23, 37, 42, 66
 Mısır Memlûkleri (Kölemenler) 38, 91,
 92
 Mısır ordusu 93
 Mirza Uluğ (Uluğ Bey) 41
 Moğollar 42, 55, 56, 67, 89, 90, 91, 92,93
 Muamele-i şer'îye 151
 Muaviye 16, 17
 Muayye ailesi 38
 Hz. Muhammed, Peygamber. 6, 17, 26,
 29, 30, 32, 33, 34, 39, 47, 46, 52, 61,
 66, 181
 Muhammed b. Ahmed el-Nehracûri 60
 Muhammed'el-Bâkir 26
 Muhammed el-Küşteri 41
 Muhammed b. Nuski 65
 Muhammere 18
 Muhasibî, Ebu Abdullah b. Hâris b.
 Esed 54
 Muhiddin (Muhyi) 68
 Muhiddin, Ebu'l-Fazl Abdullah b. Abdüz-
 zahir, 39
 Muhtesip 114
 Muinüddin Pervane 91, 92, 93
 Mukaddesi 60
 Muktedir Billah Ebu'l-Fazl Cafer (Abbasi
 Halifesi) 17, 66
 Malkara 102
 Mumcular 117
 Muradiye Medresesi, Bursada 141
 Murat I. 98, 102
 Murat IV, Sultan 135, 148
 Murad II. 38
 Musa, Peygamber 17, 181
 Musa Kâzım 26, 47
 Muslihiddin Sâdi-i Şirâzî, 25
 (Sultan) Mustafa vakfı 132
 Musul 23
 Mustafa 6, 11, 12, 16, 26, 31, 41, 47
 Mutasavvif 6, 11, 12, 16, 26, 31, 41, 47
 Mu'tez (Abbasi Halifesi) 9
 Muti (Abbasi Halifesi) 9
 Muti Lillah (Abbasi Halifesi) 66
 Mübeyyize 13
 Mühtedi Billah, Ebu Muhammed Ubey-
 dullah (Fatımî Halifesi) 17
 Mü'miniye 62
 Mürid 27, 29, 31, 32, 33, 35, 42, 44, 69
 Mürüvvet 14, 18
 Müslüman 5
 Müstahlıs 130
 Müstakar gedik 129
 Müstain (Abbasi Halifesi) 9
 Mütevellî 143, 144, 145, 146

N

- Nakşibendilik 82
 Nalbantçılar 117

Nantes 76
Nasır Lidinillah (Abbasi halifesi) 11, 14,
16, 18, 19, 23, 24, 25, 29, 30, 36,
37, 38, 39, 40, 54, 96
Nasrâbâdi 12
Nazilli, ilçe 162
Niğde 89, 92
Nil 23
Nisabur 12
Nizamüddin 106
Nizamülmülk 66, 67
Nizar b. Mustansır 66
Nizariler 67
Nuh Peygamber 17, 18, 180
Normanlar 73
Novgorod 76
Nevşehir 89
Nefis 5
Nemrud 5
Nesa 12
Neşatî Ahmed Dede 68
Nuh Ayyar Nisaburî 12

O

Odabaşı, yaranların başı 163, 164, 165
Oduncular 118
Orhan Gazi 57 58, 98
Orta Asya 9, 41, 52, 55, 56, 89
Ortak Pazar 77
Oğlan Şeyh İbrahim 68
Hz. Osman 36, 37
Osman Gazi 46, 85, 98
Osmanlı Devleti 4, 41, 85
Osmanlılar 3, 45, 47, 58, 79, 84, 135, 136,
137, 151
Osmanlı Sultanları 52
Osman Nuri Ergin 111, 125

Ö

Hız. Ömer 34
Ömer Hayyam 66
Ömer b. Osman el-Mekki 5
Önasya 60

P

Papalar 85
Parsî 15, 16
Pekin 55

Perçemî Fahreddin İbrahim 14
Perçem Oğulları 14
Pervane 92
Peştemalcı Hanı 68
Peştemal kuşanma 45
Peygamber'in Mescidi 30
Peygamberler 17, 60
Pir Ali 68
Pirzen 69
Portekiz 177
Provans (Provence) 74
Put 5

R

Rab 5
Raks 34
Raymond, Trabluslu 67
Resul 16
Rey (Tahran) 10, 55
Rıdvan Bey (Halep Selçuklu Beyi) 67
Ribat 30, 31, 40
Rind (rünûd) 9
Rodos 84
Rum (Anadolu) 33, 40, 179
Rumeli 45, 136
Rus 32
Rüyem 33

S

Sabillik 63
Sabuncular 117
Sadreddin Konevî 57
Saffârililer 11
Sahabe 16, 17, 33
Sahaflar 116
Sahib Ata Fahreddin 91, 92
Salahaddin Eyûbî 23, 38, 67
Salih, Peygamber 180
Samanogulları 11
Samatya 129
Sâmî Kavimler 32
Saraç 94
Saraçlar 116
Saraçhane 95
Sarı Abdullah 68
Seb'a şeyhleri
Seb'iyeye 17
Selânik 69, 137

- Selçuk Hatun 91
Selçuklular 9, 18, 41, 42, 47, 52, 55, 56,
67, 79, 85, 91, 96
Selim III vakfı 132
Selman Farsî 47, 48
Sema 33, 34, 103
Semerkand 41, 55
Septe 106
Serbaz 95
Serez 136, 137, 149
Seydi Sultan 98, 102
Seyyid İmadeddin Tirmizî 40
Seyyid Şeyh Musa 99
Sırrı-i Sakatî 12, 26
Sinop 107
Sinop Limanı 106
Sivas 42, 93, 97
Sufî-ler 14, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 29, 30,
31, 32, 33, 35, 44,
Sûfilik 16, 26, 27
Suhreverd 25
Sultan Ahmet I. 48
Sultan Birinci Murad 58
Sultaniye 90
Sunda, Amasya yakınında bir kasaba 141
Suriye 9, 23, 39, 62, 66, 67
Sührevesd, Şahabüddin Ebu Hafs Ömer
11, 12, 13, 16, 19, 23, 24, 25, 26, 27,
28, 36, 38, 40, 44, 95
Sühreverdi, Şahabüddin Yahya b. Habeş
b. Emirek, Maktûl 25
Sülemî, Ebu Abdurrahman 12, 34
Süleyman, Peygamber 69, 70
Süleyman, Kanuni Sultan 148, 152
Süleymaniye 129
- Ş**
- Şafii 23, 24, 48
Şahabüddin Gûri 38
Şahbaz 95
Şah-ı Merdan kapısı 141
Şakik-i Belhî 12, 16
Şakik b. İbrahim 16
Şam 5, 23, 33, 37, 38, 53, 62, 92, 93
Şarkikaraağaç 161 ,162
Şarlman İmparatorluğu 73
Şâtır (şuttâr), 9, 11, 12, 13
Şed: fütüvvet kuşağı kuşanma 14, 29, 30,
31, 33, 45, 46, 47, 58, 102, 139,
155, 180, 181
Şems-i Tebrizî 57 57
Şerbetçiler 114
Şeriat 31, 33
Şeriye mahkemeleri 100
Şeyh Edebali 98
Şeyh İsmail Rumî 99
Şeyh Zadei Horasanî 107
Şeyh (Meşayih), 12, 16, 17, 27, 29, 30,
32, 33, 35, 43, 44, 45, 48
Şeyh'ül-Cebel 67
Şeyh Mustafa Efendi 99
Şeyh Sadi 57
Şii-ler 9, 16, 17, 18, 19, 24, 40, 58
Şikârî 96
Şiraz 38, 105
Şit, Peygamber 180
Şuttar 95
- T**
- Taberistan 15, 16, 24
Tabiîn 16
Tabipler 118
Tacettin Mu'tez 91, 93
Tahiriler 11
Tahran (Rey) 10
Tahsin Öz 98
takyeciler 115
Talimiye 18
Tampilye Şövalyeleri 84
Tanrı 5, 16, 18, 27, 29, 30, 39, 60, 61, 63,
68, 69
Tanzimat 130
Tarikat 10, 11, 34, 41, 42, 44, 45, 46, 48,
58, 59, 65, 66, 67, 68, 82
Tasavvuf 5, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 40, 42,
47, 51, 53, 54, 57, 68
Taşkent 55
Taş oda, Yenice köyde yaran odası 164
Tay Kabilesi 6
Tekeş 14
Terzi görmek, düğün sahibine yemek yar-
dımı 168
Terziler 114
Tevânâ 95
Tevrat 70

Tikveş 69
Timuçin 55
Tir Kralı 69
Tirmizi, M. Ali 5
Tokat 93
Tosya 99
Trabzon 148
Tuğrul Bey (Selçuklu Sul.) 9
Tuğrul II. 24
Tulunoğulları 62
Turşucular 114
Türk-ler 3, 4, 9, 10, 11, 16, 33, 41, 42,
45, 51, 52, 55, 56, 57, 79, 82, 84
Türkistan 9, 53, 55, 96
Türk Masonları 71
Türk Perçem oğulları 14
Türk Yükseltme Derneği 72

U

Ubeydiye (Beni Ubeyd) 17, 82
Ukbara 14
Unsur el-Maâli Kaykâvus 54
Urfa 89
Usta 99
Utbi (tarihçi) 11, 17
Uzun çarşı 136, 151

Ü

Übülle 10
Ücok, Hasan (Çankırlı) 161, 171
Üsküp 69
Üstad (usta) 154, 155
Üzeyir, Peygamber 181

V

Vakfiye-ler 89, 98, 100, 113
Vakıf 30, 31 42, 43, 58
Valide Sultan Tereken Hatun 40
Vâsit 59, 61

Y

Yahya b. Halil, bak. Çobanoğlu
Yalvaç, ilçe 162
Yalvaç Çayı 163
Yamak 153, 154, 155
Yâran 163 171
Yaran başı 163, 164, 165, 166
Yaran odası 160, 163, 164
Yaren teşkilatı 95
Yasar, Hüseyin Hüsameddin 181
Yedikule 119, 129
Yemen 23, 66
Yeniceköy, Ispartailinde 162
Yeniçeri 4
Yeni Eflatuncu 60
Yeni oda, Yenice köyde yaran odası, 164
Yesevi, hoca Ahmet 148
Yıva (Türk boyu) 14
Yiğit 95
Yiğitbaşı 99
Yozgat 89
Yönetim kurulu (esnafın) 146
Yunan felsefesi 63
Yunus, Peygamber 181
Yusuf, Peygamber 180
Yusuf Suresi 5

Z

Zâhir 38
Zaviye 34, 42
Zemzem Kuyusu 66
Zenciler 59
Zeyd b. Rifaa 60
Zeynelabidin 19, 26
Zikreveyh el-Dindânî 62
Zile 99
Ziyaeddin 91
Ziyar Oğulları 6
Zülkifl, Peygamber 181
Zünnun-u Mısri 34, 47, 48

